

LEESZAAL ~~200~~
2

DE FAKKEL

IN HANDEN VAN ALLEN, DIE DEEL HEBBEN AAN

HET NEDERLANDSCHE CULTUUR- EN GEESTESLEVEN

1^E JAARGANG

No. 6

1 APRIL 1941

INHOUD:

Het Laatste Hek, door J. van Melle	Pag. 427
Gedichten, door Mr. G. J. Resink	„ 435
Over Poëzie en Ed. Hoornik, door J. Greshoff	„ 443
Het Chineesche schrift als siermiddel, door Nio Joe Lan	„ 468
De oorlog als natuurlijk verschijnsel en als geestelijk probleem (II), door Prof. Mr. J. M. J. Schepper	„ 478
Het vrouwelijk palet, door J. d. L.	„ 497
Eenige aantekeningen over den internationalen toestand, door S. I.	„ 501
Kroniek en Kritiek	„ 505

Nadruk van artikelen of gedeelten daarvan is verboden.
Copie persklaar in te zenden aan den Secretaris van de
Redactie Dr. J. Th. Vermeulen, O. Gondangdia 6, Pav., Bat.-C.
Copie die mogelijk bestemd is voor het eerstvolgende num-
mer moet voor den tweeden Maandag van de voorafgaande
maand bij het secretariaat aanwezig zijn.

Correspondentie over ingezonden copie wordt niet gevoerd.
De Redactie behoudt zich het recht voor in den tekst
kleine wijzigingen aan te brengen, die aan den zin van het
geschrevene niets veranderen. Over belangrijke wijzigingen
zal met de inzenders in overleg worden getreden.

Het honorarium bedraagt : van 1—10 pagina's f 2.75 p.
pagina; van 10—20 pag. f 2.— p. pag.; van 20—30 pag. f 1.75
p. pag. tot een maximumbedrag van f 65.—.

Overdrukken van artikelen worden tot een maximum
van 10 stuks gratis verstrekt. Boven dit aantal bedraagt de
prijs f 1.— per exemplaar.

De abonnementsprijs bedraagt voor een half jaar f 8.—
en voor een heel jaar f 15.— (exclusief porto voor buiten
Ned.-Indië).

Abonnements-aanvragen te richten tot den boekhandel of
de uitgeefster : N.V. Koninklijke Drukkerij De Unie te
Batavia-C. (Java).

Dit Tijdschrift verschijnt
één maal per maand

DE FAKKEL

Onder Redactie van :

H. P. Berlage Jr., C. Binnerts, I. J. Brugmans,
P. J. Koets, F. Kramer, Kwa Tjoan Sioe, W.M.F.
Mansvelt, T.S. G. Moelia, R. Nieuwenhuys, R.M.A.K.
Pringgodigdo, J. H. Ritman, J. M. J. Schepper,
W. G. J. Zwart.

•

Secretaris van de Redactie : J. Th. Vermeulen,
Oud-Gondangdia 6 Pav., Batavia-C. Tel. Wel. 4078.

•

Ie Jaargang No. 6

—

April 1941

•

Uitgave Koninklijke Drukkerij De Unie, Batavia, Java

Het laatste hek

Dat jaar was de koorts bijzonder erg en zelfs in de wijk Buffelshoek waar gewoonlijk toch geen malaria is, lagen vele mensen daaraan ziek.

Het was in den nazomer, tegen het einde van Maart. Oom Diederik zat alleen in de zitkamer van zijn tamelijk groot maar armoedig huis te denken aan al de zieken in zijn omgeving. Ten Noorden en ten Zuiden van zijn boerderij, langs de beek, woonden zijn kinderen op hun kleine stukken grond, in hun kleine huizen, keuterboeren die hard moesten werken om hun grond te behouden. In elk huis was een zieke. Zij lagen daar in de lage kamers, volwassenen en kinderen, in de nazomerse hitte te rillen van de kou of rond te woelen in 'n koortshitte smachtend naar koelte. De armoede was groot en in menig huis gebrek aan de dingen, die een ziek mens nodig heeft.

Zijn vrouw kwam uit de keuken en zei iets tegen hem. Het was alweer over de heersende ziekte. Zij stond in de deur, oud en grijs, krom en mager, verwaarloosd door ontbering en zorgen. „Flip is ook weer ingestort” zei ze. „Ze zijn ook zo onvoorzichtig.” Ze had hetzelfde een uur tevoren ook al gezegd en hij begreep dat ze er behoefte aan had om wat te praten, maar na enkele minuten verviel hij weer in gepeins. Het drukte haar dat hij zo weinig spraakzaam was. Het maakte haar neerslachtig als hij daar zo stil zat zonder een woord te zeggen. Met een zucht ging zij weer weg. Een meisje van een jaar of twaalf kwam vragen of haar grootmoeder even wou komen omdat haar broertje weer zo'n slimme aanval van koorts had. „Moeder weet niet wat te doen,” zei het kind, „en vader is niet thuis.”

Hij riep naar haar: „Ga toch maar weer eens kijken.”

Toen zijn vrouw weg was dacht hij: „Het verwondert me dat de koorts mij nog niet heeft aangepakt. Maar ik zal haar zeker nog krijgen.”

Er werd geklopt en hij stond op om te gaan kijken. Het was een opgeschoten jongen, de zoon van een van zijn kinderen, die een paar uur verder woonde.

„Hoe gaat het daar bij jullie?” vroeg hij.

„Bij ons is de koorts nog straf, oupa. Pa heeft me gestuurd om te horen hoe het hier gaat.”

„Ook nog maar treurig”, zei hij. „Van je tante Hendrina zijn twee kinderen ziek. De vrouw van je oom Stefanus ligt al enkele weken. Hier is bijna geen huis of er is ziekte.— Ik verwonder me dat ik nog gezond ben.”

„U bent gelukkig, oupa.”

„Ja, maar ik zal het zeker nog krijgen.”

De jongen wist niet welk antwoord hij daarop geven moest.

Toen hij weg was liep oom Diederik naar zijn maïsvelden. Hoog en blauw-groen stonden de planten in de hitte van den warmen voormiddag, weelderig met zware kolven. „Dat kan een goeie oogst worden”, dacht hij. „Maar je weet niet of je nog wel zien zult, dat deze maïs gedorst wordt.”

Na een tijdje zag hij zijn vrouw weer naar huis komen. Het viel hem in, dat hij den laatsten tijd zo weinig met haar sprak, zo met zijn eigen gedachten bezig was, dat hij haar gezelschap meed. „Dat is toch niet goed”, peinsde hij. Hij ging haar een eind tegen en vroeg haar uitvoerig naar den toestand van de zieken en het beurde haar op dat hij weer zo spraakzaam was. „Het is zo onaangenaam als je met twee in huis bent en de een zegt bijna nooit een woord”, dacht zij.

Eens, op een bedompt-warme middag, toen hij in het huis van zijn oudste zoon was, voelde hij dat kou hem bekreep. Zijn zoon zag het.

„U gevoelt U toch niet ziek, vader?” vroeg hij.

„Ik heb het een beetje koud”, zei hij. „'k Ga maar weer naar huis.”

„Dan zal ik gauw inspannen”, bood zijn zoon aan.

„Nee, dat is niet nodig. Het is niet ver; misschien zal ik me beter gaan voelen als ik een eindje loop.”

Maar toen hij thuis kwam, was hij zo duizelig dat hij wankelde. Hij ging dadelik liggen en terwijl hij rillend in elkaar kroop van de koude koorts, zei hij telkens tegen zichzelf: „Nou heeft het mij ook beet. Ik heb het wel verwacht.”

Zijn oude vrouw verpleegde hem zo goed als zij kon, maar de koorts nam toe. Van een kou die hem zo deed beven dat zijn bed schudde, kwam hij langzaam in een hitte die hem naar koelte deed smachten. Daarna lag hij uitgeput tot de koorts weer opnieuw opkwam. Zo gingen dagen voorbij, met tijden dat hij helder van bewustzijn was en tijden dat hij niet wist wat hij zei en dingen zag die er niet waren; totdat er iets kwam dat zijn denken richting gaf. Het was een droom.

Het was een droom die voortdurend terugkeerde, die aanhield als hij wakker lag en als hij sliep, ook zelfs als hij soms bij zijn volle bewustzijn leefde; ja dan nòg hield die droom aan. Dat bleef zo vele dagen aaneen.

Hij droomde dat hij met een paardekar reed, een lang eind. Hij was alleen en hij keek voortdurend angstig vooruit op den weg, want hij vreesde, dat hij bij een hek komen zou. Er bestond eigenlijk geen reden om voor een hek bevreesd te zijn, want dan kon hij immers eenvoudig van de kar klimmen en het hek opendoen, maar toch maakte de gedachte dat hij mogelijk bij een hek zou komen hem zo bevreesd, dat hij voor niets anders aandacht had. De weg strekte zich echter open voor hem uit en geen hek was er dat zijn voortgang vertraagde. Tot hij opeens zag dat daar prikkeldraad door het veld en over het pad gespannen was. En tegelijk ontdekte hij ook de palen van een hek. Een schok ging door hem heen. Veronderstel eens dat het hek toe zou zijn? Maar toen hij nader kwam zag

hij dat het open was. Het was maar een draadhek en lag neergegoot aan den kant van den weg. Met een zucht van verlichting reed hij daar door.

Hij lag daar op zijn bed in de donkere bedompt-warme kamer met zijn broek, zijn hemd en zijn sokken aan, heet van de koorts, en woelde onrustig rond. Soms deed hij zijn ogen open en dan kon je zien dat zijn gedachten verward waren. Hij draaide zich voortdurend van de ene zij op de andere, al mompelend. Zijn vrouw bij zijn bed legde telkens koude natte doeken op zijn voorhoofd.

„Daar is een hek”, zei hij.

Toen zei hij: „Gelukkig, het is open.”

Daarna lag hij weer een tijdje rustiger.

Zo reed hij verder. Telkens kwam er weer een hek, maar het was altijd open en zonder dat hij zelfs behoefde af te klimmen, reed hij door. Toch deed elk hek hem opnieuw schrikken.

Eindelijk kwam hij bij een hek dat toe was. Daar stond een man bij, een gewone man, een doodgewone boer zoals men dikwijls ziet. Oom Diederik hield stil en wachtte of de man het hek zou opendoen.

„Waar rijdt u heen?” vroeg de man.

Daarop wist hij niet dadelijk antwoord te geven. Toen zei hij: „Waar iedereen heenrijdt.”

De man deed het hek open. „Rij maar door”, zei hij.

Zo ging het door. Telkens was er een hek en daarbij stond dan een man die hem vroeg waarheen hij reed en steeds gaf hij hetzelfde antwoord. Maar zijn vrees werd aldoor sterker. Als hij eens voor een hek kwam waar iemand stond die niet wilde opendoen? Het ging echter goed. Altijd weer deed de man het hek voor hem open. Bij een volgend hek deed de man hem een nieuwe vraag. Het was net zoals hijzelf, een oude man.

„Wie ben je, neef?” vroeg de man.

„Ik ben Diederik Blas”, zei hij.

„Diederik Blas die in de Eerste Vrijheidsoorlog gevochten heeft onder kommandant Frans Joubert in de slag bij Bronkhorstspuit?”

„Ja, daar was ik bij.”

De oude opende het hek. „Rij maar.”

Bij elk hek dat hij door moest stond daar van toen af altijd zo'n oude boer. Ze leken allen op de mensen, die al bejaard waren toen hij zelf nog maar een opgeschoten jongen was, mannen met lange baarden en klapbroeken en ouderwetse geweren.

„Wie ben jij, neef?” vroegen ze.

„Ik ben Diederik Blas, oom,” antwoordde hij dan nederig.

Hij was zelf oud, maar dit waren mensen van vroeger jaren en bij hen vergeleken achtte hij zich jong.

„Ben jij die Diederik Blas, die met de inval van Jameson met een getal burgers helemaal van Middelburg gekomen is om mee te vechten?”

„Ja, oom.”

Dan deden ze het hek open.

Bij andere hekken vroegen zij hem of hij die Blas was, die in de slag bij Bakenlaagte gewond was, niet lang voor de vrede. Een ander vroeg hem weer iets dergelijks en altijd weer lieten zij hem dan gewillig door, want oom Diederik was een goed burger, die steeds gereed had gestaan om zijn leven voor zijn land te wagen. Hij begon gaandeweg meer moed te krijgen, want hij bemerkte dat ze hem overal kenden en dat niemand hem den doorgang wilde versperren.

Maar toen hij weer bij een hek kwam stonden daar twee mannen en dit deed zijn angst met dezelfde hevigheid terugkomen. Het waren net zulke mensen als de anderen, maar voornamer. Zij geleken op officieren, mannen met gezag en hij beseftte dat het daar moeilijker zou gaan. Bang wachtte hij hun vragen af.

„Wie ben je, neef?” vroeg de een.

„Ik ben Diederik Blas, oom.” Hij voegde daarbij: „Ik heb deelgenomen aan den slag bij Bronkhorstspruit en ik ben ook in het gevecht met Jameson geweest. In de driejarige oorlog heb ik tot aan de vrede meegevochten.”

Toch aarzelden ze en een lange tijd stonden zij met elkaar te beraadslagen, maar wat ze zeiden kon hij niet horen. Ze bekeken hem lang, weifelend.

Toen vroeg een van die twee: „Was jij het die in de Rebelle gezegd heeft, dat ze ook voor de Zappen moesten bidden?”

Ja, dat had hij gezegd. Hij was het al veregt; maar nu herinnerde hij het zich weer.

„Ja, oom”, zei hij, „dat heb ik toen gezegd.”

Toen deden zij open.

Een langen tijd reed hij daarna ongestoord voort. Daar waren geen hekken, geen mannen die hem vragen stelden; wijd en open lag het veld zonder ergens een stuk grond dat met prikkeldraad omheind was, open zonder iets dat je weerhield om voort te gaan zoals het vroeger was en onbelemmerd klom en daalde zijn weg over de wijde vlakten naar de verte. Maar terwijl hij zich daarover zat te verheugen kwam hij plotseling om een bocht weer voor een hek. Weer stonden daar twee mannen, van uiterlijk gelijk aan de vorigen.

„Ben jij Diederik Blas?” vroeg een van hen.

„Ja, oom.”

„We laten niet zomaar iedereen door.”

Grote angst stond in hem op. „Hier sturen ze me terug”, dacht hij. „We willen je een en ander vragen,” zei de ander.

„Ja, oom.”

„Wat heb je met je schapen gedaan?” vroeg de man.

„Hoe meent u, oom?”

„Ik bedoel je zwarte schapen. Wat heb je gedaan met je kaffers? Dat zijn immers je zwarte schapen. Heb je ze in het Evangelie laten weiden?”

Oom Diederik keek beschaamd neer. Nee, hij had ze niet in het Evangelie laten weiden. Hij had ze laten werken, hun eten gegeven en hen niet slecht behandeld, maar moeite gedaan om ze te bekeren had hij niet. Slechts met een of twee had hij de moeite genomen om hun iets te leren. Daaraan dacht hij toen. „Nee”, zei hij. „Mijn huiskaffers waren er 's avonds bij als ik uit den bijbel voorlas, dat was al. En dan soms, zoals bijvoorbeeld met Windvogel, heb ik getracht één van hen iets van het Christendom te leren. Voor hem heb ik waarlijk moeite gedaan. Maar hij was erg dom. Hij was in de driejarige oorlog mijn bediende en menige avond heb ik lang met hem gepraat om hem iets van die dingen duidelijk te maken, maar zijn verstand was te onontwikkeld om er veel van te kunnen begrijpen.— En dan Vaatje, een kaffer die samen met mij opgegroeid is; met hem heb ik ook dikwels over het geloof gesproken. Hij begreep er wel wat van, want zijn verstand was, voor dat van een kaffer althans, verwonderlijk goed.”

„Ja” zeiden ze „we hebben dat vernomen.”

Toch aarzelden zij nog. Toen langzaam, alsof zij nog steeds weifelden, deden zij het hek open.

Neerslachtig reed oom Diederik verder. Het werd al moeilijker; hij zou zeker zijn doel niet bereiken. Straks zouden hem vragen gesteld worden die hij ontkennend moest beantwoorden. En dan? Dan zouden ze hem niet doorlaten.

Toen zag hij iets dat hem tegelijk van hoop en van wanhoop deed beven. Hij zag voor zich een hogen heuvel en daar boven op een kerk. Het was een grote, mooie kerk en zijn vensters blonken in de zon. Rondom de kerk stond het vol met wagens en tenten. Zou hij daar kunnen komen? Hoeveel hekken zou hij nog door moeten voor hij daar zou zijn?

Daar was alweer een hek en er stond een man. Het was een buitengewone man, indrukwekkend om te zien; lang en sterkgebouwd, met een lange, grijze baard en ogen die tot in je ziel keken. Hij hield zijn hoofd als een groot generaal, zooals iemand die niets vreest, zoals iemand die macht heeft om je met een enkel woord te verdelgen.

Vol vrees hield hij een eind van het hek af stil.

„Waar rij jij heen?”

„Naar gindse kerk, mijnheer”, antwoordde oom Diederik vol angst.

„Wie ben je?”

„Diederik Blas.”

„Waarom huil je niet, Diederik Blas?” vroeg de grote man. „We laten alleen hen door die huilen.”

Deze woorden klonken hem vreemd.

„Waarom moet ik huilen, mijnheer?” vroeg hij. „Moet ik huilen om mijn kinders die dood zijn of om mijn eerste vrouw die ik verloren heb, of om al de

andere tegenspoeden en ongelukken in mijn leven? Het is toch niet mannelijk om daarover te blijven treuren?"

„Nee, daarover kun je niet blijven treuren", antwoordde de man.

„Moet ik over mijn zonden treuren?"

„Daarover kun je ook niet altijd blijven treuren."

Daar was een lange stilte.

„Wat moet ik doen mijnheer?" vroeg oom Diederik bedroefd.

„Omdraaien."

„Waarheen?"

„Terug naar vanwaar je gekomen bent."

„Om wat te doen?"

„Om te leren huilen."

„Waarover moet ik dan huilen als het niet over mijn zonden is?" Maar de man gaf hem geen antwoord en geheel bedrukt en terneergeslagen wendde oom Diederik de paarden en reed terug het pad dat hij gekomen was.

Gaandeweg werd oom Diederik beter; langzaam, met tijden van nieuwe verzwakking. Uren aaneen zat hij zonder zich te verroeren, zijn gedachten zo stil als een put water. Dikwels echter dacht hij aan die droom. Dat was een wonderlijke droom. Hij beschouwde hem als een voorteken.

„Die droom was daar om mij iets te leren", dacht hij, „maar wát weet ik niet."

De predikant kwam hem eindelijk bezoeken. Hij behoorde al lang te zijn gekomen, meende oom Diederik, maar eindelijk kwam hij dan toch en oom Diederik besloot hem omtrent de droom te vragen.

Het was een man van zo over de vijftig, nog vol kracht en werklust. Hij was op huisbezoek en reed daarom ook bij oom Diederik aan. Dat hij niet eerder, speciaal om hem, gekomen was, zou oom Diederik hem vroeger zeker kwalik genomen hebben, maar nu trok hij zich dat niet aan. De predikant was vergezeld van een ouderling, dus was het helemaal een officieel bezoek. Ook dit kon oom Diederik weinig schelen. Hij was wel helder van gedachte, maar zo door en door verzwakt en tegelijk zo zorgeloos dat hij dagen aaneen zomaar daar zàt, zonder zich over iets te bekommeren. Hij dacht ook weinig. Hij was als een spiegel, die de dingen om hem heen weerkaatst. Hij neemt de beelden op, meer niet. Daar zitten de predikant en de ouderling in hun zwarte kleren. Hij hoort wat ze zeggen. Zelf zegt hij ook iets. Ja hij heeft de koorts gehad. Bijna was hij niet meer daar om de dominee te ontvangen.

De predikant zucht: „De Heer kent Zijn tijd."

De ouderling zucht ook. „Allen moeten dien weg gaan", zegt hij. „Dat hek moeten we door", zegt oom Diederik.

Daar was een lange stilte. Oom Diederiks vrouw zit er ook bij, maar zij luis-tert slechts, zegt geen woord. Oom Diederik zit daar rechtop, mager, geel-bleek,

zijn grijze baard blauw-wit, zijn blauwe ogen flets en zonder spraak. Hij zit daar roerloos, als een beeld, zijn stille handen over elkaar. De predikant zit hem te bekijken. „De oude zijn dagen zijn geteld”, denkt hij.

Oom Diederik weet wat de predikant denkt, maar het maakt geen indruk op hem.

„Denkt u, dominee, dat een Christen een droefgeestig mens moet zijn?” vraagt hij onverwacht. „Moet je dan altijd bedrukt en neerslachtig zijn? Treurende, om het zo uit te drukken?”

„Nee, oom Diek, dat geloof ik niet. Wat is er benijdenswaardiger dan een blijmoedig Christen te zijn? Natuurlijk zijn daar altijd dingen om je over te bekommeren en dingen die je leed doen, maar toch, een Christen heeft alle reden tot blijdschap en dankbaarheid”.

„Dat had ik ook altijd gedacht”, antwoordde oom Diederik.

„Alleen je zonden, oom Diek, daarover zal een Christen altijd bedroefd zijn.”

„Toch kun je ook daarover niet blijven treuren”, zei oom Diederik. De predikant keek verwonderd en zelfs enigszins pijnlijk getroffen. Ook de ouderling vond het een ongepast antwoord.

„Nee, oom Diek”, zei de predikant, „als we beseffen welke grote zondaars we allen zijn, dan kan het niet anders of dit moet ons neerslachtig maken.”

Oom Diederik gaf geen antwoord. Hij had geen lust om daarover te redetwisten, al wist hij beter.

„Zal dominee een stukje voor me lezen?” verzocht hij na een tijd. Zijn vrouw kreeg de bijbel en de predikant overlegde bij zichzelf wat hij zou opzoeken. De woorden van oom Diederik hadden hem echter verontrust en hij zat daarover te denken, terwijl hij zocht. Hij wist zodoende niet wat hij lezen moest.

„Heeft oom Diek voorkeur voor een of ander gedeelte?” vroeg hij.

„Nee, dominee, u kunt maar lezen wat u wilt.”

„Dan zal ik maar hier lezen waar het opengevallen is.”

Hij schaamde zich een weinig dat er geen toepasselijk gedeelte in zijn gedachten wou komen en met weinig bezieling begon hij te lezen. Hij las een deel van Mattheus 19. Oom Diederik nam elk woord op, al leek het of hij nauweliks luisterde.

Hoe verder de predikant kwam, hoe meer hij meende dat hij iets voorlas dat op het ogenblik weinig troost of bemoediging geven kon en het speet hem dat hij niet iets anders genomen had. Tot hij kwam bij het een en veertigste vers : „En als Hij nabij kwam en de stad zag, weende Hij over haar.”

Toen hij dit gelezen had zei oom Diederik : „Dank u, dominee, 't is nou genoeg. Ik weet nou wat ik weten wou.”

Verwonderd wachtten zij of hij meer zou zeggen, maar hij bleef zwijgen.

„Wat was het, oom Diek?” vroeg de predikant „wat was het dat oom Diek weten wou?”

Maar oom Diederik gevoelde geen lust zijn droom te vertellen en hij zei : „Gods woord is toch wonderlik dominee; het heeft een antwoord voor al je vragen.”

„Ja, oom Diek?” vroeg de predikant.

Maar oom Diederik zei niets meer. Roerloos zat hij daar als een beeld van was. Hij zat daar zo stil alsof alles in hem onbeweeglijk was, alsof al zijn gedachten sliepen; zoals een grijs water in de schemering of als een zandveld 's nachts. Ze zaten hem te bekijken. Een oude man, een man voor de poort van den dood; een die het hek weldra zou doorgaan.

Een buitengewone stemming was in de kamer. Zonder te wegen zaten daar die vier mensen en niemand sprak een woord. Die drie zaten daar zoals drie die kijken hoe een van hen voorgoed weggaat, zoals drie mensen een wagen nakijken die weggrijdt. Daar gaat hij heen en neemt alles mee wat hij heeft, zijn geloof, zijn berouw, zijn werken, goede en kwade. Wat voor een vracht is daar op zijn wagen? Zo zitten zij te denken.

De zon daalde en goudachtig schenen haar stralen door het venster. De stille mensen maakte het alles nog plechtiger. Eindelijk stond de predikant op en oom Diederik zat weer alleen met zijn gedachten. Hij zag dat zijn kar ingespannen stond, volgepakt en gereed om te rijden. Alles wat hij nodig had was er op, slechts tranen, de rechte soort tranen ontbraken. Hij zag vooruit reeds al de hekken die hij door moest en hij wist dat het niet moeilijk zou gaan, dat ze hem overal zouden doorlaten, alleen het laatste hek zou hij niet kunnen doorgaan; daar gaan alleen degenen door die huilen, tranen wenen die nooit ophouden te vloeien, waar je bent, hier op aarde of van de aarde weg, aanhouden met vloeien zolang de mensheid in nood en zonde leeft.

Mocht hij dan die tranen niet hebben?

Een grote droefheid vervulde hem, een bittere droefheid dat hij oud geworden was, zeventig jaar geleefd had zonder zulke tranen te huilen, en hij bad om die droefheid die zal aanhouden; aanhouden zolang de zon op een onveranderde wereld schijnt.

J. VAN MELLE.

Gedichten

HART'S TEMPELRELIËF.

Allen van wie ik houd mijn verering op te dringen,
mijn vuur, mijn hand; en hen, die ik haat, in hellekringen
ver onder me te zien, hoe lang zal ik zó jong zijn,
zo ècht adorant ¹⁾ — boven duivels — van hemellingen?

KWATRIJN.

Kinderen kunnen soms nog spelen alsof
geen dag en nacht bestaan. Maar 't meeste trof
mij toch wel eens hoe zij zelfs wisten, dat
zandkorrels zonnen zijn en sterren stof.

---

¹⁾ Aanbidder: archeologisch-technische benaming van op tjandi's voorkomende aanbiddende figuren.

's NACHTS NAAR HUIS.

Ik neem aan mijn handen de geuren van jouw handen mee,
en hoor in mijn oren, als in schelpen de zee,
jouw stem, en draag in mijn ogen
het donker der avonden van al je zacht haar,
en voel in mijn armen nog de verende bogen,
die — in een sfeer tussen keerkring en evenaar —
ik om de aarde van je lichaam sloeg.
aan wier nachthelft ik school, toen ik vroeg:
Houd van me.

cf

GENDÈR PANEROES.

Ergens zingt een gendèr,
huiverend in de vooravondkilte.

Bij elke diepe toon verschiet ver weg een ster,
maar ik verloor ook nog maar iets te wensen
bij deze samenspraak van angelieke mensen
met de nachtelijke stilte.

DIËNG.

Vreemd, eenzaam hoogland,
midden van een boogrand
van bergen, waaruit geen vulkaan
zijn pijlpunt naar de hemel richt,
aarde en tempels hingen hun gewicht
aan je onbuigzaamheid,
Goden lieten dit begaan.
En zoals de spanning van het lijf ontwricht,
waarop de ziel, zo ongeveer en licht
en weinig toegesplitst, mikt op een eeuwigheid,
die onbereikbaar is, zo ben ook jij vergaan.

ZUIDELIJKE MERAPI-HELLING.

Met de rug naar de berg, zijn wouden, zijn vuur,
loop ik langs zijn hellingen en heuvels en tuur
over ravijnen en valleien, geleidelijk verglijdend
naar de eeuwiggroene vlakten, die zich zo wijd verspreiden,
dat daarvoor de oceaan en de goenoeng sewoe opzij gaan.
Naar het geweldige laagland af te moeten glijden
van een nieuwe beschaving, de blik langs de doorzworven glijbaan,
getrokken naar de vlammeende toppen van een oude cultuur
of anders gericht op de streken der toekomst: uiteindelijk doel;
hoe deel en doorleef ik soms dit levensgevoel
van mijn Indonesische vrienden. Toch zullen op de duur
de verten het winnen, als de nieuwe beschaving
ons wordt als de oude: een tweede natuur.

VROUWENFIGUUR OP EEN TJANDI.

Regens zijn aan haar voorbijgegaan,
weerlicht en zon, nachten met volle maan,
schaduwen, wind. En mensen,
wier vingers langs haar voeten zijn gegleden,
haar wreven van de welving hebben beroofd,
en die hier misschien hebben gebeden
en in andere werelden geloofd.

Ik heb haar alleen maar aangeraakt,
haar lichaam afgetast met de gedachte,
dat zij niet door goden is gemaakt,
maar door een mens. En in haar tederste leden
tintelt mijn vingertoppen de druk tegemoet der zachte
handen van iemand van duizend jaar geleden.

BETOVERING IN DE BAAI VAN POPOH. (Kedirai)

Met het zonlicht daalt hier het oerwoud af
tot in het blauwe water van de oceaan:
doodstil, versteend en anders gekleurd, ondergaan
stukken wild bos er een bezweringsstraf.

In een boomvaren zinkt iemand, wiens staf
nog uit een golf krult; de in zee gezonken maan
schijnt door de vele riffen en lianen gaan
samen met slangenblad in dit groen graf,

waarvan de rand gevormd wordt door wat strand
en door de branding. Baders gaan aan land
en glijden met het zand of met het water mee,
beurtelings mens en dier en niet meer te verlossen
uit deze kringloop: uitgestoten door de bossen
en regelmatig teruggeworpen door de zee.

SOELING OP KALI-OERANG.

voor Adik en Ali Boediard'

Een hoge soeling fluit
alleen maar voor de maan,
die in het oosten uit
een streek, ver hier vandaan,
bij Klatèn in de buurt,
door 't fluiten angevuurd
bloemrood is opgegaan.

Zacht ademt dit geluid,
hier fluit een ziel zich uit,
en als het is gedaan,
dan staat de witte maan
hoger dan de vulkaan,
die vuren veren ruit.

Die nacht slaapt alles uit,
tотdat de morgenmaan
bij 't bergland is gaan staan,
waar Boroboedoer ligt.

Dan komt de loerah uit
een verre desa aan
en met bezorgd gezicht
zegt hij, dat naar verluidt,
een kind is doodgegaan
die nacht.

G. J. RESINK.

Over Poëzie en Ed. Hoornik

I (HOORNIK'S ONTWIKKELING)

Zij die zich tot taak gesteld hebben de geschiedenis der letterkunde vast te leggen, kunnen het niet bolwerken zonder duidelijke onderscheidingen en daarop gevestigde indeelingen. Daar valt niets tegen in te brengen, zoolang schrijver en lezer zich bewust blijven van het feit, dat die onderscheidingen en indeelingen, zeker niet zonder belang, toch nooit in een innig verband met wezenlijke waarden staan en de werkelijkheid dan ook nooit volledig en zuiver weergeven. Poëzie is onafhankelijk van ruimte en tijd. Wanneer, waar, hoe zij ontstaan is, oefent geen invloed uit op haar aard en haar werking op allen die daar ontvankelijk voor zijn. Wanneer wij een klinkdicht van Hooft, toppunt van onze lyriek, nu „mooi” vinden, is dat om nauwkeurig dezelfde redenen als door de tijdgenooten werden erkend en om nauwkeurig dezelfde redenen ook waarom wij genieten van een gedicht van Marsman. Poëzie, die zich aan elke verstandelijke bepaling of omschrijving onttrekt, is een geheime natuurkracht. Deze kan zich in een oneindig aantal vormen openbaren en zichzelf toch onveranderlijk gelijkblijven. Vandaar dat ik altijd wantrouwend glimlach, wanneer lieden die zich voor liefhebbers uitgeven, mij deelgenoot maken van hun liefde voor oude dichters, terwijl zij de moderne zonder uitzondering verfoeien. Er zijn er vele aldus en zij bewegen zich op alle gebieden der kunst. De dweepers met Beethoven, Rembrandt, Van Campen, die zich meestal hoonend, maar in elk geval afwijzend uitlaten over Roussel, Rouault of Le Corbusier, geven door hun houding overduidelijk te kennén, dat het mysterie der poëzie hun niet geopenbaard werd. De ware kenner, altijd minnaar, ontdekt en geniet poëzie zonder op jaartallen te letten, zonder eenig belang te hechten aan stelsels of namen, wetende dat het poëtische in Vondel gelijk is aan het poëtische in Vestdijk, zonder dat Vondel en Vestdijk, iets, wat en hoe gering ook, gemeen behoeven te hebben. Hieruit volgt dat de geestesstroomingen, welke de geschiedschrijvers en theoretici voor hun werkzaamheid nodig hebben, aan den wezenlijken toestand voorbijsnellen.

De letterkunde is heel wat minder veranderlijk dan de handboeken ons willen doen gelooven. Een middeleeuwsch lied is niet op een andere wijze „mooi” dan een gedicht van Dullaert of Slauerhoff, hoezeer toon, makelij en woordenkeus ook verschillen mogen, omdat er maar één „mooi” is. Met duizend middelen wordt in deze aangelegenheid slechts één onveranderlijk doel bereikt. Dat is te zeggen: onveranderlijk ten opzichte van onszelf. Een splitsing in scholen kan dus

nooit anders dan van een beperkt belang zijn en uitsluitend dienen om het overzicht der gebeurtenissen te vergemakkelijken. De onoverkomelijke moeilijkheid waar de geschiedschrijver der letterkunde voor staat, ligt besloten in de onherroepelijke tegenstelling tusschen de begrippen poëzie en geschiedenis. De poëzie heeft geen geschiedenis, omdat zij een eeuwig heden vertegenwoordigt. Vandaar dat Paul Valéry alle ambtelijke en academische werkwijzen op dit gebied verwerpt. De geschiedenis der letterkunde, welke een overdreven waarde hecht aan uiterlijke vormveranderingen en levensbijzonderheden, gaat naar zijn opvatting voorbij aan alles waar het in poëzie nu juist om te doen is. Het wezenlijke belang zetelt voor hem niet in een rangschikking der voldongen feiten, maar in de factoren, welke hun ontstaan en bestendiging bepaalden. Hij gelooft aan de mogelijkheid om zonder één naam te noemen, zonder één anecdote te vertellen een „histoire de l'esprit en tant qu'il produit ou consomme de la littérature" samen te stellen. En hij voegt daaraan toe: „men kan de poëtische vorm van het boek Job of die van het Hooglied bestudeeren, zonder de geringste inmenging van de levensgeschiedenis der schrijvers, die volkomen onbekend zijn." Het is ook mijn meening dat iedere poging om de geschiedenis der letterkunde vast te leggen, voorafgegaan diende te worden van een diepgaande en stelselmatige studie van het verschijnsel poëzie, de tucht waaraan het onderworpen is en de geestesgesteldheid van hen, die het openbaren. Wanneer men over een willekeurigen dichter spreekt, behoort men telkens het geheele vraagstuk der poëzie aan de orde te stellen.

Zoo de scholen en bewegingen nooit anders dan een tweedehandsche betekenis kunnen hebben, volgt daaruit, dat ook het befaamde en door het middelbaar onderwijs sacrosant verklaarde Tachtig, geen nieuwe poëzie geschapen heeft, om de doodeenvoudige reden dat er geen nieuwe en geen oude poëzie bestaat. Tachtig heeft poëzie gebracht; hetgeen ten slotte belangrijker is dan een bepaald soort poëzie. Men zou het ook anders kunnen zeggen: in die beslissende jaren is de mogelijkheid ontstaan voor het opwekken en erkennen van poëzie, een mogelijkheid welke in Nederland verloren scheen. Bij een tijdschrift dat een strijdschrift wil zijn, ligt de nadruk immer op de ontkenning. Men moet den akker reinigen en omploegen eer men eenige opbrengst van zaaisel kan verwachten. Jonge, kampgrage kunstenaars beginnen dus immer met het terrein, dat zij voor hun werkzaamheid gekozen hebben, zorgvuldig te ontdoen van al wat hun niet aanstaat en een belemmering voor hun bewegingen zou kunnen vormen. Zij geven aanvankelijk uitsluitend en zeker met de meeste nadruk te kennen wat zij niet willen. Wat zij willen blijkt later en meestal pas op den langen duur, wanneer zij de gelegenheid krijgen een levenswerk op te bouwen. De jeugd, nog niet zeker van eigen kracht en richting, begint met ontkenning en alleen zij, die met goede gaven gezegend zijn, groeien tot rijpheid, dat wil zeggen tot de bevestiging. Het omwentelen vormt geen levenspositie met pensioen. En het woord van Treub:

„wie op zijn twintigste jaar geen socialist is heeft geen hart, wie het op zijn veertigste nog is, geen verstand,” laat zich aangenaam omzetten voor letterkundig gebruik. Men vervange slechts „socialist” door „beeldenstormer”.

Het is daarom een zegen wanneer tijdschriften met een bepaald doel een beperkt leven beschoren is. De zielige geschiedenis van De Nieuwe Gids leert ons wat er wordt van een publicatie, welke haar bestaansrecht overleeft. De Beweging van Tachtig, nog immer de groote gebeurtenis in de geschiedenis van ons geestesleven, beteekende achteraf, rustig dus en zonder vooroordeel beschouwd, niet een zoo roekelooze en radicale verandering als de legende doet vermoeden. De voorstelling door enkele bij de zaak betrokken geestdrijvers met duivelsch overleg opgebouwd, als zou er vóór hun optreden niets, daarna alles in de Nederlandsche letterkunde aanwezig zijn, bleek zelfs niet bestand tegen een aanvankelijk onderzoek. De negentiende eeuw was niet zoo kinderachtig en plechtstatig ledig als de Tachtigers het omderwille van hun eigen glorie wilden doen gelooven. Hun voorgangers waren ook niet zoo vaag en belachelijk, als zij het wel gaarne gezien hadden. De ervaring heeft mij geleerd nooit te gelooven aan een einde en een nieuw begin, doch uitsluitend aan een ononderbroken ontwikkeling. En de golflijn van daling en stijging, waar de geschiedschrijvers belang in stellen, is voor mij van minder belang dan het feit van de onverstoorbare voortzetting. Bovendien blijken de dalingen niet zoo diep, de stijgingen niet zoo hoog te zijn, als de omstanders in hun onschuld vermoedden. Wie onder aan een heuvelrug staat, wordt bedrukt door den stijlen opgang, doch al klimmende voelt hij de glooiing verminderen. Gezichtsbedrog heeft een grooten en dikwijls noodlottigen invloed in de letterkunde.

De nieuwlichters die na de mannen van Tachtig naar voren drongen, begonnen ook, naar nieuwlichters aard, hoog van den toren te blazen. Wanneer men de beginselverklaringen herleest van den jongen Marsman, toen diep onder den indruk van het Duitsche expressionisme en men maakt een vergelijking met zijn later werk en opvattingen, komt men tot de slotsom dat De Vrije Bladen, hoe noodzakelijk het verschijnen ervan op een gegeven oogenblik geweest moge zijn, al evenmin als De Nieuwe Gids een algemeen en algeheel ommekeer in de letterkunde teweeg gebracht heeft. Een dichter als Bloem, die zijn eerste werk in De Beweging openbaar maakte, schreef daarna zoowel in De Vrije Bladen als in Forum, dat tegen de verworden Vrije Bladen werd opgericht, en dat alles zonder dat zijn werk in één van die tijdschriften vloekte met de andere daarin opgenomen bijdragen. In Criterium, het orgaan van het jongste schrijversgeslacht, las ik gedichten van A. Roland Holst, welke overal en altijd thuis zijn. Meestal echter schenkt het waanbeeld van het nieuwe (lieft met hoofdletter) en de bezigheid van voorganger of leider zulk een hartgrondige voldoening, dat de oprichters van tijdschriften en groepen den vollen nadruk leggen op wat hen van de vorigen scheidt. Zelfs een man als Verwey met een geschiedkundigen aanleg en het vermogen een

breede strook te overzien, heeft zich niet geheel van een al te sterk en niet altijd zuiver benadrukken van onderscheidingen weten te onthouden. Hij handhaafde als man van karakter met een verbeteren wil de afzonderlijkheid van zijn opvatting, welke ten slotte leidde tot de ongerijmdheid dat A. Roland Holst niet in *De Beweging* publiceerde, terwijl Maurits Uijldert er een eereplaats verwierf.

De oprichters van het maandschrift *Forum* maakten een uitzondering in zooverre, dat zij nooit hun bijzonderheid of nieuwheid tot een geloofsartikel uitgeroepen hebben. Zij dachten er niet aan valsche voorspiegelingen te verspreiden cmtrent de plaats en beteekenis van hun jonge tijdschrift. Er leefden vóór de oprichting van *Forum* sterke en boeiende persoonlijkheden, die waarlijk niet op deze gebeurtenis gewacht hadden om zich te doen gelden. En na het verdwijnen van *Forum* zetten de belangrijkste medewerkers hun afzonderlijke taak voort, temidden van een roerig volkje van navolgers, dat veel schade berokkende aan de nagedachtenis van het tijdschrift. De werking van *Forum* moet men tusschen overschatting en onderschatting aanduiden als het eerherstel van de levende persoonlijkheid en in verband daarmee van de waarachtigheid (authenticiteit). De onmiddellijke, onversierde uitspraak van den mensch werd tot grondslag van een gezonde letterkunde verklaard. Van het hoogste belang in deze verklaring zijn de bijvoeglijke naamwoorden: onmiddellijk en onversierd. Want de mannen van *Forum* waren niet zoo wereldvreemd en ijdel dat zij de letterkunde van vóór hun optreden onpersoonlijk noemden en niet zoo dom dat zij in de mogelijkheid van een onpersoonlijke kunst geloofden. De diepste en menselijkste dichter uit het tijdperk van vóór *Forum*, mr J. C. Bloem, heeft getracht den toestand te kenschetsen in de laconieke leuze: „vorm of vent?” Deze heeft zich door het stafrijm in de herinnering gehecht, terwijl ook de woordenkeus wonderwel scheen te stroken met de volksche losheid welke men in *Forum* meende te ontdekken. Zoo werd vorm-of-vent een gebruikelijke aanduiding in het letterkundig twistgesprek en daardoor een onuitputtelijke bron van misverstand. Bloem wist toen hij zijn vraagkreet de literaire wereld in slingerde evengoed als de mannen van *Forum*, dat er nooit sprake van letterkunde kan zijn zonder gestalte (vorm) en zonder menscheninhoud (vent). De woorden vorm en vent vormen in dit verband dus géén tegenstelling, maar een onscheidbaar samengaan. Zij duiden aan wat in ieder kunstwerk, waar en wanneer ook ontstaan, tot een harmonische eenheid geworden is. De formule van Bloem, waarin het „of” misplaatst is, werd aldus gekozen om aan te duiden op welke van de twee wezenlijke en gelijkelijk onmisbare bestanddeelen van het kunstwerk in een gegeven tijdvak der geestelijke ontwikkeling de aandacht in hoofdzaak gevestigd is. In een vormperiode is de vent nooit afwezig en in een ventperiode behoudt de vorm zijn bestaansrecht, alleen bekommert de kunstenaar zich daar wat minder bewust om.

Men beschouwe slechts den overgang van *De Vrije Bladen* naar *Forum*. Er had zich in den loop der jaren rond het eerste tijdschrift onder den invloed der naloopers

een verheven rederijkerij ontwikkeld, een dichterlijke geheimtaal zonder innerlijke rechtvaardiging, welke de Nederlandsche letterkunde dermate verijlde, dat de jeugd, die altijd de toekomst bepaalt, er geen vrede meer mee wilde en kon hebben. Uit den geest der tegenspraak ontwikkelde zich het verlangen naar een onomwonden uitstorting des gemoeds, naar een koele en klare, in elk geval directe verwoording van gedachten en gevoelens. Het spel van zinnebeelden en de mythische aanroepingen hadden, door tweederangsfiguren averechts toegepast, hun zin en bekoring verloren. Beu van wat de opstandigen noemden de engelen-en-bloed-poëzie, verlangden zij naar aardsche werkelijkheden en naar een verbintenis van hart tot hart als door openlijke bekentenissen tot stand gebracht kan worden. Een jong geslacht komt nocit in verzet tegen de beginselen, welke de voorgangers geleid hebben, maar tegen de ontaarding daarvan. En zoo was Forum niet gericht tegen wat in De Vrije Bladen natuurlijk en goed was, doch tegen de dwaze gevolgtrekkingen daaruit door dwaze navolgers te voorschijn getooverd.

Zooals het in zulke omstandigheden immer gaat, werd, vooral in theorie, de nieuwe leer sterk overdreven. Het is nu eenmaal onmogelijk een strijd te beslechten met schakeeringen; daartoe heeft men brutale tegenstellingen noodig.

De ramp van Mei heeft het plotseling mogelijk gemaakt wat ons anders slechts na vele jaren en nog niet eens altijd gelukt: het nemen van een afstand om de verschijnselen in hun juiste verhouding en samenhang waar te nemen. Wij zijn in enkele dagen zooveel ouder geworden, dat wij op de gebeurtenissen van 1938-1940 terugzien als op gebeurtenissen uit onze jeugd. De band ermede is verbroken en een zekere mate van onpartijdigheid plotseling mogelijk geworden. Daardoor is het mij nu duidelijker dan ooit, dat er zich bij menschenheugenis geen nieuwe vraagstukken in verband met de letterkunde hebben voorgedaan. Volgens Bloem's oppervlakkige tegenstelling vertegenwoordigen Hooft de vorm en Vondel de vent; Kloos de vent en Gorter de vorm, waarmede niets tegen de vorm van Vondel en Kloos, niets tegen de sterke persoonlijkheid van Hooft of Gorter gezegd wordt. Zoo is Henriëtte Roland Holst-van der Schalk de vent, naast Boutens de vorm; E. du Perron de vent naast H. Marsman de vorm. Persoonlijk heb ik Bloem's strijdkreet nooit doeltreffend gevonden. Men schetst de toestand zuiverder met de tegenstelling tusschen verbeelding en bekentenis, tusschen bezwering en toespraak. Ik gebruik in de gegeven omstandigheden bij voorkeur de termen gezongen en gesproken poëzie, waarbij het dan een pijnlijke vraag blijft of de laatste recht heeft op de naam poëzie.

Hoe dit ook zij, er was nu eenmaal een dichterlijke gemeenspraak ontstaan, welke een groot deel van oudere en jongere schrijvers niet meer kon bevredigen. Het toeval heeft gewild dat ik bij deze ontwikkeling nauw betrokken werd. Ik kan er niet over handelen, zonder mezelf hoe noode ook in het geding te brengen. Ik zal dit zoo sober en zakelijk mogelijk doen. Men leest deze zinsneden dus het best als persoonlijke herinneringen van een getuige.

Ik ben opgegroeid in de schaduw van Verwey's Beweging en mijn eerste proeven waren geheel naar het in die dagen heerschende model gesteld. Zij waren zoo zwak dat Verwey ze nimmer een plaats in zijn tijdschrift waardig keurde. Terecht. Niettemin doemde toen reeds vaag de aankondiging van een eigen toon¹⁾ op. Ik geloof niet dat ik mij toen bewust was van de verandering, welke in mij plaats greep. Langzaam doch gestadig is in mij dit verlangen naar een volkomen onverbloemde, onversierde uitdrukking gegroeid. En ten slotte kwam ik vanzelf tot een laag-bij-de-grondsche, naakte, onpoëtische poëzie, welke „verduurzaamd spreken” zou zijn. Anton van Duinkerken sprak van mijn „methode der moedwillige ontnuchtering”. Theoretiseeren doet men immer achteraf. Ik meende dus later dat deze terugkeer tot het berijmde alledaagsche noodzakelijk was als tegenwicht tegen een verijling, verdamping, welke de poëzie wezenloos maakte. Zoo ontstond de anti-aesthetische beweging, het eerherstel van het leelijke, na de onwaarachtig geworden verheerlijking van het schoone, welke na tachtig tot een schoolmeesterlijk dogma werd.

Eenige beginselen zijn vastgelegd door G. H. 's Gravesande in zijn onmisbaar handboek *Sprekende Schrijvers* (Amsterdam 1935) dat een schat van gegevens bevat voor een nadere studie van de Nederlandsche letterkunde uit den laatsten tijd. De daarin verzamelde vraaggesprekken geven, oordeelend naar eigen ervaring, strikt getrouw de uitgesproken meeningen weer. Hij noteerde uit ons gesprek o.a. „De waarde van een mensch en dichter ligt voor mij in de intensiteit waarmede hij streeft oprecht te zijn. Als ik een bundel poëzie in handen krijg, vraag ik niet dadelijk: is het mooi? Wat is „mooi” eigenlijk? Ik vraag eerst: is deze uitspraak wáár, d.w.z. innerlijk verantwoord? Het vers mag stuntelig zijn en stamelend, als ik er maar onmiskenbaar in voel: het is écht, het kwam uit een diepe zielsbehoefte op. Men moet echter deze stelling niet omdraaien en beweren: gestamel is mooi! Ik wil alleen vaststellen dat voor mij eerlijk gestamel beter, vooral edeler is dan valsche mooidoenerij.”

Ik beperk mij tot de aanhalingen, welke in verband met het vraagstuk, dat ons bezig houdt, onvermijdelijk zijn. Het gesprek kwam op de navolging. 's Gravesande doelde op de wat al te gemeenzame en opdringerige dichterij door Anthonie Donker: postforumiaansche „bittertafelpoëzie” gedoopt. Deze benaming lijkt mij om te beginnen al in zooverre onjuist, omdat ik er nooit de dronkenschap in ontdekt heb! Ik stelde toen vast: „Naar de vele dichtstukjes in de greshoviaanschen trant te oordeelen, moet ik tot de slotsom komen, dat ik eenigen invloed op mijn jongere tijdgenooten heb uitgeoefend. Dit nu verdriet mij zeer, want het is een teeken van verval. Dat de jeugd een mééster volgt, mishaaft mij niet en kan ook geenszins als een veeg teeken beschouwd worden. Maar ik bèn geen meester en zal het nooit worden. Ik bedoel hier meester in een ver-

¹⁾ Zie Verz. Gedichten blz. 18 „Afscheid”.

heven zin. Herman Gorter zou een meester kunnen zijn, omdat hij een groot dichter is. Ik ben echter — en zal het tot mijn einde blijven — wat de Engelschen noemen een „minor—poet”, een curiositeit met een beperkte beteekenis, die in de geestelijke ontwikkeling van mijn land een bescheiden plaats ter zijde behoort in te nemen. De jeugd kan behagen scheppen in het werk van zoo'n bijfiguur, er eenigen troost in vinden, wellicht; maar hij doet zeer verkeerd, wanneer hij bij zoo'n secundair dichter ter schole gaat. Wannéer hij een voorbeeld kiest, moet hij het Hoogste, het Grootste, het Beste kiezen.”

Dichtkunst in den verhevensten zin, zooals die door alle tijden verstaan is, kan niet gedacht worden zonder openbaringen uit het onderbewustzijn, zonder de wonderlijke getuigenissen van een diep in ons verborgen leven. Redelijke poëzie vormt een contradictio in terminis. En met verwijzing naar een hierboven aangehaalde uitspraak kan men tegenwerpen dat poëzie eerst begint wanneer het spreken ophoudt.

Toen dus het noodzakelijk zuiveringsproces van Forum voltooid was, zagen de jonge dichters, die niet tot navolgen geboren waren, spoedig in dat er op dezen grondslag niet verder geleefd en gearbeid kon worden. Critische, moraliseerende poëzie als de mijne heeft altijd een beperkte opgave en mogelijkheid en bevat nooit kernen waar een nieuw bestaan uit kan opbloeien. Na de overheersching van de rede kwam toen vanzelf een hernieuwde belangstelling voor het onredelijke op.

Ik meen dat wij hier genaderd zijn tot een der knooppunten van de zaak welke ons bezighoudt. Op de door mij geschapen critische grondslag kan geen werkelijk groote poëzie opgebouwd worden. Zooals De Vrije Bladen doodliepen in een verheven, liep Forum dood in een vulgaire rederijkerij. Dit was niet de schuld van De Vrije Bladen of van Forum, beide tijdschriften vervulden trouwhartig hun taak; doch van de natuurwet dat, wanneer de noodzakelijke dingen gezegd zijn door de daarvoor bestemde menschen, de nabouwers, die de klok hebben hooren luiden, maar, te lui zijn om een onderzoek naar de plaats van den klepel in te stellen, niets beter weten te doen dan de oorspronkelijke beginselen tot een karikatuur te verwringen. Niemand kan zoo verbaasd en geërgerd zijn als ikzelf over den slechten invloed welke mijn opvatting uitgeoefend heeft. De ontnuchtering, door een samenloop van omstandigheden en in een beperkt tijdvak voor mij noodzakelijk, verwerd tot een onteerende mode. Mijn voorstel van een ondichterlijke als tegengif tegen een ál te dichterlijke dichtkunst werd door allen die soms, maar zelden, met eenige gaven toegerust, ondichterlijk geboren waren, als een uitkomst aanvaard. De ironie, alleen te rechtvaardigen als een vorm van zelfverdediging, werd onder hun handen tot een verzuurde ou-bolligheid, welke mij en mij niet alleen, tegenstond door zijn burgerlijke laag-bij-de-grondschheid, maar mij meer dan de anderen, omdat ik mij schuldig gevoelde. Ik acht het ongewenscht een theoretische beschouwing met de namen van die darteldoende dichters te

ontsieren. Een ieder die de voortbrenging van rijmende regels gevolgd heeft, kent deze.

Aangezien letterkundige verschijnselen deel uitmaken van een samengesteld geheel van geestelijke bewegingen, moeten wij een dergelijke wedergeboorte van het Absurde ook elders kunnen waarnemen. En inderdaad, overal zien wij daar de voorbeelden van, tot in de politiek toe. Zijn wij er niet getuige van hoe miljoenen jonge mensen met zorg en overleg in de onredelijkheid opgevoed, hoe vernuft en critiek als gif geschuwd en bestreden, hoe de uitzinnigste mythen als de opperste stijgingen van den geest vereerd worden. Het is niet toevallig dat een der voormannen van het Fransche surrealisme, Louis Aragon, een hartstochtelijk verdediger van den totalitair staat geworden is! Na het overwicht van verstand, onbelemmerd onderzoek, wetenschappelijken twijfel, waar de negentiende eeuw door gekenmerkt werd, herleefde een onbeperkt vertrouwen in de donkerste driften zoo van mensch als massa, in het oergeweld, de ingeving, de blinde overgave. En in verband daarmee steeg onvermijdelijk de afschuw van bezinning en maat. Het lijkt mij buiten kijf, dat de nieuwe geestdrijverij, gelijk die in enkele landen hoogtij viert, een poëtische kracht verbergt. Waardoor ook dan meteen mijn angst en afkeer van iederen ongebonden poëtischen drang verklaard wordt. Want al moeten de irrationele krachten aanwezig zijn, alléén in een bepaald en innerlijk verband kunnen zij hun hoge roeping volvoeren; alleen getemd en gerangschikt zijn zij in staat het woord die glans, die spanning, die geheimzinnigheid te geven, waar men een goede versregel immer aan herkent. Poëzie is redelijkheid noch onredelijkheid, doch redelijkheid doorstraald, gemagnetiseerd door onredelijkheid of onredelijkheid gecondenseerd en lichtend gemaakt door de rede. Omdat het zoo moeilijk is hier een juiste verhouding te scheppen, is goede poëzie méér dan zeldzaam. Zoodra het evenwicht verbroken wordt, gaat de bekoring te loor. Laat de rede zich te eigenmachtig gelden dan ontstaat een dichtkunst als waarover ik uit eigen ervaring sprak, die moraliseerend, ironisch, puntig, vermakelijk kan zijn, doch waarin een wezenlijk bestanddeel zoo niet ontbreekt, dan toch in onvoldoende mate aanwezig is. Dit noem ik afkeurend „oogenrijm”. En weer roep ik 's Gravesande te hulp. Hij hoorde mij zeggen: „Ik moet woorden zien. Ik ben trouwens heelemaal op mijn oogen ingesteld . . . . . Mijn ooren hebben in het samenstellen van mijn gedichten steeds een gering aandeel. Muziek zal je er niet licht in ontdekken. En juist in dat gebrek aan musische elementen ligt hun groote zwakte”.

Wanneer echter het onredelijke de overhand neemt, ontstaat een onsamenvangende geheimtaal, gekenmerkt door ongebreidelde losse uitroepen, wilde dagdroomen en het misbruik van zinnebeelden. Het gedicht verliest dan de verbintenis zoowel met de wereld als met het onwereldsche en wordt onmenschelijk zonder bovenmenschelijk te worden. Wij en de dichters mogen nooit vergeten, dat het bovenwereldsche zich alleen in vormen der wereld, het bovenmenschelijke

zich in de taal der mensen kan openbaren. En de onredelijkheid behoeft om zich uit te spreken altijd de hulpmiddelen der redelijkheid, hoe onvolmaakt die ook mogen zijn.

Terwijl dus in Nederland een groepje jongeren en een deel van het lezersvolk aangetrokken werd door een poëzie, die polemisch en alledaagsch, van poëzie niet meer dan enkele uiterlijke vormen bewaard had, dwongen in Frankrijk de surrealistische dichters tot luisteren. Het onredelijke of liever het bovenredelijke, wanneer het niet het onderredelijke is, werd tot den oorsprong en aanvang van iedere dichterlijke mogelijkheid verklaard; twijfel en onderzoek tot de oorzaak van alle ellende in poëticiis. Zoolang het bewustzijn heerscht, kan er van poëzie geen sprake zijn. Wie poëzie als een openbaring ervaart en erkent, kan bezwaarlijk iets anders doen dan iederen redelijken tegenstand met kracht en verontwaardiging verwerpen. Voor de dichters uit die school komt het uitsluitend op de onbelemmerde en vooral ongecontroleerde uitspraak aan. Dit voert onherroepelijk tot de verheerlijking van het automatisch schrift. De oude, getrouwe inspiratie werd door de trance vervangen.

De poëzie is volgens een stelling van Rolland de Renéville : „une approximation désespérée de l'Absolu". Wanneer men daarbij aanneemt dat bewustzijn beperking, droom oneindigheid is, komt men onherroepelijk tot de overtuiging welke door de surrealisten verdedigd wordt : dat het absolute alleen te benaderen is wanneer wij er in slagen zoowel wil als verstand buiten werking te stellen. Zoo bereikt men de Volmaakte Aandacht d.w.z. de volkomen afwezigheid van belangstelling met als practische slotsom de mogelijkheid om, tegelijk oorzaak, middel en doel, de geheime machten te openbaren, welke uit ons voortkomen doch meer dan wij zelf zijn en zich van ons bedienen om ons aan onszelf te openbaren.

Men ziet hoever wij hier zijn van een dichtkunst, van een letterkunde in het algemeen, die de bevestiging en verheerlijking der persoonlijkheid beoogt. Critiek is koppig verweer, poëzie naar de smaak der surrealisten onvoorwaardelijke overgave; critiek eischt gedachten, poëzie sluit gedachten uit; in dien zin dat voor den dichter woord en idee terzelfdertijd geboren, identiek en verwisselbaar zijn : het woord is idee, het idee is woord, terwijl bij de critische functie de overweging aan de formuleering voorafgaat. Het was en is den prozaschrijver toegestaan zijn woorden te zoeken. Men denke aan de moeizame werkwijze van Flaubert. De dichter vindt ze of nog beter ze vinden den dichter. Men gevoelt het onmetelijk verschil in deze twee verhoudingen ten opzichte van de taal. De prozaschrijver en dus ook de „praatdichter" gebruikt geen beelden, doch slechts vergelijkingen. De woorden die hij gebruikt scheppen geen nieuwe werkelijkheid, doch duiden een bestaande aan.

Deze punten zijn voldoende om het verschil aan te geven niet alleen tusschen deze jongeren en Forum, maar ook tusschen hen en alle voorgaande geslachten

van schrijvers. Want hoe men tot dusverre de kunst ook trachtte te verklaren of in een samenhang van verschijnselen te plaatsen, altijd ging men uit van het axioma, dat de schatten uit het onderbewustzijn tot kunst konden worden door den vorm, door een redelijke schikking. Kunst was dus de onderwerping van het onredelijke aan een redelijke tucht. Ik voor mij geloof nog steeds dat men de waarheid het dichtst nadert met de voorstelling van het gedicht, waarin zich het eeuwige conflict tusschen redelijk en onredelijk kristalliseert. Het gedicht is dus tegelijk redelijk en onredelijk en toch nog iets anders en iets meer: een nieuwe orde waarin de wereldsche tegenstelling opgelost is. Het lijkt mij van belang hier de theorie van N.P. van Wyk Louw in te schakelen. Deze dichter, een der groote figuren van dezen tijd, is overtuigd dat alle geestesgebeurtenissen van werkelijk belang ontstaan uit polaire spanningen. Het poëtische is dus redelijk noch onredelijk, maar valt samen met de spanning tusschen redelijk en onredelijk. Wij kunnen de polen varieeren: tusschen vorm en inhoud, tusschen werkelijkheid en droom, tusschen goed en kwaad, tusschen leven en dood.

En hier zie ik een mogelijkheid tot oplossing van de tegenstelling tusschen wat ik praatpoëzie noem en de stamelingen der surrealisten: poëzie is zinnelijk noch bovenzinnelijk, maar ontstaat door de spanning tusschen zinnelijk en bovenzinnelijk.

II (HOORNIK ALS DICHTER)

Duidelijk is op dit punt van mijn overzicht waar te nemen de navolgende overgang: van expressionisme (onder onverheelden Duitschen invloed) over Forum (waarin verre verwantschap met de groep der Fransche „fantisisten” te bespeuren valt) tot een voor Hollandsch gebruik ingetoomd surrealisme (door Rilke ingeleid). Kenmerkend voor de eerste beweging is de verheerlijking van snelheid, kracht, drift (dynamisme); voor de tweede twijfel en plaatselijke gebondenheid, zich uitende in ironie en volksche woordenkeus; voor de derde het duiken in de diepten, half-Freudiaansch en half-mediamiek.

Ik ben waarschijnlijk te diep doordrongen van de geestesgesteldheid van het oude Forum, waarvan ik de oprichting mede voorbereid heb, om geheel onbevangen de proefnemingen met het onderbewustzijn gade te slaan. Ik denk daarbij te veel aan de kenschets van een kenner als Lord Raglan in zijn beroemde studie *Jocasta's Crime* van hen: „who procure myths from the subconscious, much as conjurors produce rabbits from hats”.

Ed. Hoornik nu is, afgescheiden van de onmiskenbare gaven welke hem eigen zijn, een merkwaardig verschijnsel, omdat hij vrouwelijk ontvankelijk, als geen ander de neigingen van zijn tijd ondergaan heeft en vertegenwoordigt. Hij is van huis uit een Roomsche romanticus met het virus van Tachtig nog nawerkend in zijn bloed. Een kleine genegenheid voor wat wij met een vakterm noemen het „aesthetisme” bleef hem immer bij; hij hield en houdt nog te veel van de fraaie

schikking, het zeldzame woord, de regel „die het hem doet”. Van zijn Roomscheid en zijn Tachtigheid trachtte hij zich te bevrijden met behulp van Forum. Hij wendde zich, misschien wat al te bewust, tot het „gewone” leven en gebruikte misschien wat al te nadrukkelijk de „gewone” taal. Hij schreef in dien tijd gedichten met een uitgesproken maatschappelijke strekking en in een verbitterden toon, welke niet heelemaal overtuigd klonk. Het was van den beginne af duidelijk, dat Hoornik's natuurlijke aanleg niet met de beginselen van Forum strookte en dat hij zich in den dampkring welke om dat tijdschrift hing, niet volgens de wetten van zijn wezen zou kunnen ontwikkelen. Het rationalisme en de critische geest bleven hem vreemd, óók in zijn zoogenaamde sociale periode. Bovendien was hij op een natuurlijke en argelooze wijze te dichtterlijk om zich thuis te gevoelen in een omgeving waar nauwkeurig en duidelijk spreken beter begrepen werd dan zang en bezwering. Wat voor de mannen van Forum belangrijk was, werd vastgelegd in wat zij neerschreven. Voor een dichter als Hoornik is het te doen om wat zich achter het schrift vermoeden laat. Of met andere woorden: voor ons ligt de nadruk op wat er staat, voor hem op wat er niet staat. Vanzelf en geleidelijk heeft Hoornik toen zijn richting gevonden. Het lijkt mij buiten kijf, dat hij daarbij geholpen is door een beweging, welke hij verafschuwt, zeker even hartgrondig als de Forumianen dat deden: het fascisme. Het gevaarlijke van dergelijke stroomingen ligt niet in wat hun aanhangers verkondigen of verrichten, maar in de stemmingen waarmede zij de atmosfeer vergiftigen. Ik heb in mijn leven talloze oprechte en beproefde anti-fascisten ontmoet, die zonder het te weten of zelfs maar te vermoeden allerlei meeningen en opvattingen ten beste gaven, onmiskenbaar, zij het ook langs vele omwegen, van het fascisme afkomstig. Het fascisme is geen stelsel, doch uitsluitend een houding. Men kan Mussolini en Hitler dag en nacht vervloeken en toch min of meer fascistisch voelen. Het fascisme bestond lang voor de fascio! Het is slechts een nieuw woord voor een oud verschijnsel. De tegenstelling welke thans bloedig wordt opgelost is zoo oud als de wereld. En alle bewegingen, die ooit de richting van totale staat en dictatuur uitgegaan zijn, hebben zich gerechtvaardigd met een beroep op de duistere krachten, die geacht worden het leven te vertegenwoordigen, tegenover het verstand, dat dan den dood zou moeten beteekenen. Een tijd waarin de rede stelselmatig gekleineerd en verguisd wordt, is immer een tijd van dwingelandij. De massa, waar dictatoren het van hebben moeten, is altijd en bij uitstek onredelijk. Door de rede maakt de mensch zich uit de massa los. Vandaar dat denken in de algeheele staten de zwaarste zonde is. De redelooze dichtkunst nu in zwang, is een tijdverschijnsel, dat pas door een verbintenis met andere tijdverschijnselen zijn volle beteekenis erlangt.

Ed. Hoornik blijft echter een voorzichtig Nederlander, die zich nooit te ver in zee waagt. Hij beseft de poëtische waarde van de ingeving volkomen, maar hij komt toch niet aan het automatische schrift toe. Zijn later werk is dus gematigd sybillisch met zoo nu en dan een terugval in de oude sociale strekking.

Het eerste tijdvak van dezen dichter wordt vertegenwoordigd door de bundels *Het Keerpunt* (Rozenbeek, Hilversum 1936) en *Dichterlijke Diagnose* (Bigot en Van Rossem, Amsterdam 1937); de eerste bevat beginnerswerk in den vollen zin des woords. Er is geen enkel goed en gaaf gedicht in, slechts aanduidingen en beloften. Wel echter zien we daar reeds een zwakheid in Hoornik's persoonlijkheid en talent, welke hij tot nu toe nog niet geheel overwonnen heeft : zijn vluchtige gevoeligheid maakt, dat hij zich verslingert aan allerlei dikwijls kinderachtige actualiteiten. Op die wijze ontstaat wat Marsman verslaggevers-poëzie noemde en welke in overmaat voortkwam uit het noodlottig wanbegrip dat de dichters „van hun tijd” behooren te zijn. Er dook geen mode op of Hoornik heeft er aan meegedaan. Dit mag niet als een verwijt worden opgevat. Ik acht het natuurlijk, dat een jong dichter, die zich nog niet uit zijn omgeving losgemaakt heeft, de kleur daarvan aanneemt. Bovendien kan hij zich alléén door proefnemingen ontwikkelen.

Marsman ¹⁾ ontdekte weinig verschil in aard en hoedanigheid tusschen *Het Keerpunt* en *Dichterlijke Diagnose*. Ik zie een duidelijke vooruitgang in het handwerk, (dat toch niet geheel waardeloos geacht mag worden) veroorzaakt door een stilliger denkwijze en strakker gevoel. Hoornik is nu eenmaal een zwakke, handelbare natuur en daardoor sterk aan invloed onderhevig, maar in *Dichterlijke Diagnose* voelt men toch reeds onmiskenbaar den wil tot eigenaardigheid.

Het meest kenmerkende en ook het persoonlijkste gedicht uit *Het Keerpunt* vind ik „De Lilliputter”. Het is geheel opgevat in den trant der Gestalten door Hoornik's oudere tijdgenooten, in het bijzonder Anthonie Donker in zwang gebracht; maar het geeft daarin toch een persoonlijke schakeering, zoowel door de keuze van het onderwerp als de uitwerking.

Hij is alleen maar klein,
in wie zal daarom de idee opkomen,
dat ook dit ventje naar Gods beeld en droomen
geschapen en voor de eeuwigheid bestemd zou zijn ?

Hij is zoo ongezien en fijn,
dat nimmer vrouwen om hem schreiden,
alleen zijn moeder, maar die verstond 't te vermijden
in avondlijke uren veel met hem alleen te zijn.

De zon gaat eerder voor hem onder
dan voor dengeen, die van gewone lengte is,
dat zoo'n klein menschje al volwassen is
lijkt alle kinderen een wonder.

Temidden van een wereld vol normalen
wordt hij niet gek, al blijft hij klein,
maar onder hen is hij de eenige, die zonder pijn
denkt aan den dag, dat magere Hein het hart komt halen.

---

¹⁾ H. Marsman, „Ed. Hoornik,” *Groot Nederland*, juli '39.

De uitdrukking is echter, naar men bemerkt, aarzelend en daardoor weinig overtuigend, om van den onvolgroeiden vorm nog te zwijgen. De onregelmatigheden in rythme en strofenbouw worden hier niet gerechtvaardigd door de onwederstaanbare bewegingen van het gevoel, doch zijn het gevolg van innerlijke onzekerheid. Het tweede gedicht van belang uit Het Keerpunt is „Sneeuwen”, dat Marsman in zijn studie met instemming aanhaalt :

Verveling is het eind van al die vonden
de zaligheid van het tweestroomenland,
want wat zij mond aan mond verstonden
wordt in den dag bleek en verzandt.

Dan, uit elkaar als ver in zee verloren bakens,
waarom de jaren door het water eender welt,
keeren hun oogen zich van het verkreukte laken,
en komen woorden zwaar, als werden ze gespeld.

Het sneeuwt, laat het nu lang en diep gaan sneeuwen,
want wit en als een vlok is ieder vruchtbegin,
een kind weerlegt de hardheid aller eeuwen,
het sneeuwt, en een drieëenheid sluimert in.

Ik acht dit, in weerwil van enkele vondsten, minder geslaagd dan „De Lilliputter”, omdat ik het minder écht acht. De gezochtheid, welke Hoornik's later werk zoo dikwijls onaanvaardbaar maakt, treedt hier voor het eerst hinderlijk aan den dag. In dit gedicht ontdek ik een wanverhouding tusschen de woorden en hun wezenlijken inhoud. Een verschijnsel dat zich bij dezen schrijver later meer voor zal doen en samenhangt met zijn weerloosheid. Het zijn de slechtsten niet die zoo gevoelig zijn, dat zij zich zoo nu en dan achter een schild van woorden moeten verbergen. Maar met dat al getuigt „Sneeuwen” van een sterke en oorspronkelijke dichterlijkheid. Op grond van deze twee proeven koesterde men dus van meet af aan hooge verwachtingen van Hoornik.

Dichterlijke Diagnose was daarna in zeker opzicht een teleurstelling. De bundel was onoordeelkundig samengesteld en bevatte te veel. Met een strengere keuze zou Hoornik meer gebaat geweest zijn. In de minder geslaagde gedichten komen de tekortkomingen van een dichter zoo duidelijk uit, dat zij het beeld van zijn wezen vervalschen. Wat mij in dezen bundel mishaaft is de reeds vastgestelde gezochtheid, een gezochtheid welke om te beginnen uit de bandversiering overduidelijk blijkt. En ook het titelgedicht toont ons Hoornik op zijn minst, een gelegenhedsdichter, die zich met slordige journalistiek tevreden stelt. De makelij van zoo'n gedicht is werkelijk onvergeeflijk slecht en men betreurt dat deze dichter, met rijke gaven toegerust, daarbij niet een beetje zelfcritiek toebedeeld kreeg. Zelfs de eenvoudige zinsconstructie is niet geheel zuiver.

Er is vandaag een man in de kliniek gekomen,
wiens kwaal ik niet te duiden weet,
nadat w' elkaar indringend hadden opgenomen,
verraste 't mij, dat alles wat hij sprak en deed

zoo nauw verwant was aan mijn eigen doen en laten
tot zelfs in de manier, waarop hij nagels beet,
en ook in zijn onrustig en nerveuze praten,
dat ik een kort moment zijn pijnen leed.

Ik heb hem nagekeken en normaal bevonden,
al zijn organen functioneerden goed,
toch werd hij eensklaps schrik'lijk opgewonden,
toen ik een onderzoek deed naar zijn bloed.

Kort daarop volgt „De Trap”, dat dadelijk de bewondering der kenners wekte en niet geheel ten onrechte. Het gedicht is te lang, een zekere breedsprakigheid treedt meer bij Hoornik op, en het bevat bepaald stuntelige strofen en bewijzen van een pijnlijk gebrek aan goeden smaak. Maar de goede regels zijn zooal niet in de meerderheid, dan toch zoo goed, dat zij met hun overwicht, het geheel redden. Het slot hebben zij, die het gedicht bij het verschijnen ontdekt hebben, nooit vergeten

„De Scala Sancta ligt in Rome,
de Scala Sancta is een grap,
als Christus nog eens hier zou komen.
ik zou hem voeren naar die trap,

de eidelooze trap der armen,
die voor dit ééne lied niet wijkt;
schenk mij als Jacob Uw erbarmen :
een trap, die tot den hemel reikt.

In Dichterlijke Diagnose overwegen de sociale poëzie en de bewerking van actueele themata. Een enkele maal worden wij ontroerd door de uitdrukking van een oprecht en diep medegevoel, maar meestal laten, zelfs de goede gedichten, ons onbevredigd, omdat de innerlijke noodzaak van hun ontstaan ons niet geopenbaard wordt. Hoornik is inderdaad zeer ontvankelijk voor de moeilijkheden hier op aarde, leed en onrechtvaardigheid treffen hem diep; maar zijn weerwerk is altijd een beetje verongelijkt, soms wat dreinerig. De heilige woede van een Henriëtte Roland Holst in haar jonge jaren, blijft hem vreemd. Het drama, dat zich tusschen Hoornik en de samenleving afspeelt, blijft tot een huiselijken twist beperkt. Hij lijdt niet om de maatschappij, maar om zichzelf. En daarbij heeft hij een zwak voor overgeleverde voorstellingen, die nooit werkelijkheid voor hem werden. Een gedicht als „De Minister” haal ik uitsluitend aan om te laten zien waar een zeker gemak-van-schrijven toe leidt, wanneer het door geen enkele innerlijke noodzaak gerechtvaardigd wordt :

„Ik kan den spiegel niet het eeuwig leven vragen,
wyl hij, als 't volk, mijn beeltnis adoreert,"
peinst hij, als hij, met vrouwelijk welbehagen,
de ordeteekens op zijn borst probeert.

Kalfsleeren laarzen en een zweep verjagen,
—gelijk zijn dienaar, psycholoog, beweert—
de hersenschimmen, die zijn rust belagen:
een anonieme brief, die hem verteert.

Maar desondanks staat somtijds in de nachten,
wanneer hij koortsig zijn paleis doordwaalt,
de schaduw van een man hem op te wachten.

dan wint de angst, de doem van de barbaren:
de beul, die sluipt en altijd achterhaalt .....
Zoo komt zijn onrust nimmer tot bedaren.

Dit nu is een kenmerkend voorbeeld van maakwerk. De gestalte is verzonnen en leeft daarom niet, de woorden zijn ijdel en klinken daarom niet, de inhoud is wezenloos en ontroert daarom niet.

Ik kan daartegenover niet één bijdrage uit Dichterlijke Diagnose aanhalen, welke, kenmerkend voor Hoornik's deugden, geheel gaaf en goed is. Wel echter bevat vrijwel ieder gedicht eenige duidelijke aanwijzingen van een talent, dat een eigen toon aanslaat; doch deze liggen verspreid.

Daarop volgde Hoornik's eerste groote en vrijwel geheel geslaagde werk Mattheus. Dit gedicht of liever deze samenhangende reeks gedichten werd bekroond door de kunstrechters, aangesteld vanwege het maandschrift De Vrije Bladen dat plotseling de epische poëzie wilde bevorderen. Ik begrijp en rechtvaardig de keuze der jury, alleen twijfel ik ten zeerste of Mattheus een episch gedicht in den strakken zin des woords is. Het is naar het uiterlijk te oordeelen inderdaad hij-poëzie en het kernwoord van het lierdicht „ik" komt er schaars in voor. Maar Mattheus is met zooveel van het innigste wezen des dichters beladen, dat wij hem moeilijk anders kunnen aanvaarden dan als Hoornik's schaduwbroeder en vertegenwoordiger. Het „verhaal," dat van geringe beteekenis is, handelt over de ontvluchting van een krankzinnige uit het gesticht, zijn dooltochten door Amsterdam met vele innerlijke avonturen en ten slotte zijn aanhouding en terugkeer. Deze Mattheus is de dichter, die gevangen in zijn beperkte omgeving en zijn aanleg, door het onbekende leven zoo onwederstaanbaar wordt aangelokt, dat hij uitbreekt. Amsterdam is Amsterdam én de wereld. De dichter zoekt met een verbijsterende hartstocht de werkelijkheid, maar door de oorspronkelijke bestemming van zijn wezen is het hem niet gegeven die te vinden. Wanneer hij van de straat af in de achterkamer van een handelaar in oudheden, een ouden vader met een jonge dochter waarneemt, vereenzelvigt hij dit beeld met het

Joodsche Bruidje uit het Rijksmuseum : het leven in de wereld en het leven In den droom vormen voor hem geen tegenstelling en zijn niet gescheiden. En aldus blijken al zijn ondervindingen verbonden te zijn met metaphysische genietingen en metaphysische angsten. De arrestatie is een bevrijding. Hij keert weer terug, maar anders (dit is het essentieele) naar zijn eenzaamheid, het gesticht, dat óók anders geworden is.

In Mattheus geeft Hoornik het drama dat zich immer tusschen dichter en wereld afspeelt; maar daarin een scherp en zuiver beeld van zijn eigen dichterlijke ontwikkeling. Hij ontvlucht de tucht van de Roomscheid waarin hij geboren werd, op zoek naar de werkelijkheid. Op zijn omzwervingen door wat wij gewoon zijn het leven te noemen, ontdekt hij dat het aardsche en het bovenaardsche elkan- der zoo bedriegelijk en wonderlijk doordringen, dat men niet meer onderscheiden kan wat aardsch en hemelsch, wat werkelijkheid en droom is. In Amsterdam met zijn ellende en zijn heerlijkheid verbeeldt Hoornik zijn, ook Inderdád aan Amsterdam gebonden, sociale periode. Wij hebben gezien hoe in het beste werk uit dien tijd van „verslaggeverspoëzie” toch de hunkering naar een ander en zuiverder leven altijd doorbrak. Moge al de nadruk op de werkelijkheid vallen, de heerlijke onwerkelijkheid was in Hoornik's gedichten nooit afwezig.

De arrestatie is dus het zich opnieuw, thans bewust, afwenden van het leven waar de stad het zinnebeeld van is en de inkeer tot een nieuwe stilte en een nieuw geloof, dat het dwangbuis van het dogma niet meer noodig heeft. Marsman heeft een geheel anderen uitleg van Mattheus beproefd en wel met behulp van een lichtelijk Freudiaansche werkwijze:

O God de poorten
waar zijn de poorten, die ik zoek,
waar zijn de kiem en de geboorten
van licht, waarom ik bid en vloek?

„De visionnair voorvoelde bevrijding, die hij in de laatst geciteerde strofe biddend en vloekend verbeidt, is te herleiden tot een reële jeugdervaring: als kind heeft Mattheus een toestand gekend, waarin de beide symbolen hemel en aarde nog niet waren gescheiden. Zijn moeder heeft namelijk tijdens haar leven een broche gedragen, die uit een hart, een anker en een kruis was samengesteld. Toen was de wereld voor Mattheus nog één gaaf geheel, aarde en hemel vormden tezamen een ongespleten kosmos. Na den dood van zijn moeder echter, dus toen „de aarde” hem ontviel, heeft hij zich weliswaar die broche toegeëigend, doch in deze door haar verlaten, gehalveerde wereld kan hij niet leven en in wezen is zijn tragische dwaaltocht niets anders dan een hartstochtelijk zoeken naar de andere helft van den bol, die het leven weer tot een geheel zal maken. Vandaar zijn vreugde, als hij bij den antiquair op de Spiegelgracht niet enkel de broche terugziet, maar er bovendien getuige van is, hoe deze haaraan zijn zwangere dochter schenkt; vandaar ook zijn wanhoop als hij, voor de Joodsche Bruid gekomen — die in wezen geen andere is dan de zwangere vrouw, die hij reeds tijdens zijn dwaaltocht angstig gevolgd is (angstig, want de eenzijdige overgave aan de moeder en vrouw beteekent voor hem immers den dood van den geest), en die hij onbewust ongetwijfeld vereenzelvigt met zijn eigen

moeder — plotseling ontdekt, dat zij de broche niet blijkt te dragen. Deze ontdekking is stellig het meest tragische moment van het gedicht: te voren bezat hij alleen de broche, daarna — maar slechts achter de spiegelruit van het antiquariaat — was zij een oogenblik, evenals vroeger bij zijn moeder, weer één met die vrouw, doch als hij haar eindelijk voor het schilderij, in een onverbreekelijke totaliteit met het begeerde wezen terug denkt te zien („dit is de vrouw, dit is het gansche") wordt hij plotseling gewaar, dat aarde en hemel opnieuw zijn gescheiden, doch thans in dien zin dat hij, nu hij de aarde in het beeld vóór hem hervonden heeft, den hemel „de broche" wellicht voor eeuwig ontberen moet."

Deze uitleg lijkt mij, hoe vernuftig ook opgesteld, te beperkt. Mattheus is voor mij niet de verbeelding van een persoonlijk avontuur, maar de ontwikkeling van het dichterschap van De Vrije-Bladen-symboliek over de werkelijkheidsverheerlijking van Forum naar de door het surrealisme mogelijk gemaakte diepte-poëzie uit Hoornik's derde periode. Maar daarbij blijft de hoofdfiguur menschelijk en het vers poëtisch verantwoord.

Het tweede omvangrijke gedicht uit het laatste tijdvak van 's dichters ontwikkeling is „Geboorte".

Hierin wordt met een beklemmende nauwkeurigheid de gebeurtenis-van- worden geopenbaard. Het gedicht is pijnlijk van lijfelijheid en tegelijk wonderlijk onwereldsch. Hoornik vervult hier de grootste taak van den dichter, aardsch en onaardsch op te lossen in een ongekenden staat, met eigen wetten en mogelijkheden: de poëzie, die altijd aardsch en onaardsch en het een noch het ander is.

Mijn opmerking, dat de zwangerschap tot een obsessie der jonge dichters geworden is, heeft de verbazing zowel van Marsman als van Van Eyck gewekt. Ik vind het een zeer natuurlijk verschijnsel, omdat ik er een onmiddellijk verband in ontdek met het gevoel, dat het geheele geestesleven van de jaren voor den oorlog kenmerkte: den angst en in het bijzonder den angst voor den dood. De nijpende belangstelling voor het begin-van-leven lijkt mij zeer natuurlijk voor een geslacht dat door de omstandigheden gedwongen werd dag en nacht aan het eind-van-leven te denken. De angst, welke altijd een der driften is, welke den scheppingsdrang bepalen, kreeg in die jaren een spanning als men sedert menschenheugenis niet gekend had. De angst beheerschte het gehééle leven, denken en doen, hij was in de menschen en óm hen, in den dampkring. En wel een bijzonder scherpe vorm van angst, een ononderbroken verschrikking. Men kan zich van dezen ongewonen toestand, waarin de West-Europeesche volken leefden, geen juiste voorstelling maken, wanneer men de jaren 1937, '38, '39 en natuurlijk het begin van '40 niet ter plaatse was en met hart en ziel deel genomen heeft aan alle ellenden. Het sterkste heb ik gevoeld, welk een invloed deze verbijsterende beklemming op iederen vorm van leven uitoefende, toen ik uit het krampachtig verknoopte Europa plotseling in de wereldvreemde rust van Zuid-Afrika werd overgeplaatst. Een man als Ed. Hoornik heeft als geen ander gevoeld hoe die angst tot in de diepste verborgenheid van zijn wezen doordrong en zijn geheimste bedoelingen vergiftigde. En zonder dat hij den naam noemt, voelt men den doodschrik in

iedere uiting van zijn geest aanwezig. Voorbeelden van deze panische poëzie vindt men in „Achter Glas”, de laatste afdeeling van den bundel, welke Geboorte en Mattheus bevat

Zooals dit :

VERRAAD

Een hand schrijft een naam op de ruiten .....
Ik ben koud, kom dichterbij mij.
Wat luistert gij, niemand is buiten,
eerst als wind en sneeuw zullen fluiten
vanavond is alles voorbij.
Gij zegt: bij de muiters is zij,
en zij doen, wat hij zal besluiten,
en het zwaard is scherp aan zijn zij.
Ik schrik op en ik vraag: wie is hij?
En op de bewasemde ruiten
schrijft gij naam en voornaam van mij.

Of dit:

TOT DEN VLUCHTELING

Achter u brandt Sodom;
over u wentelt God;
beef voor de zoutkolom;
bid voor de huisvrouw van Lot.

Vluchteling, zie niet om;
't loof van uw huis blakert zwart;
bloeie het wederom,
bloeie het midden in 't hart.

Stem, die u tegenklonk;
„Verder dan de woestijn,
verder dan de spelonk
zullen Mijn vruchtboomen zijn.”

En hoe indringend is de werking van het eindeloos herhaald:

„Te Middelharnis is een kind verdronken,”

dat het thema en de zin van „Requiem”, Hoornik's derde groote gedicht, vormt.

Van de kleine gedichten houd ik het meeste van „Steenen”, omdat ze in hun geslepen trant het zuiverst en het scherpst den vruchtbaren Angst, den angst welke leven wekt, verbeeldt.

FEESTWEEK

Er wordt in de straten gevlagd;
muziek gaat over de pleinen,
Mijn lichaam wordt langzaam ontkracht.

Het water stijgt iederen nacht;
soldaten bemannen de treinen.
Het vaandel is weggebracht .....

Het komt, maar het komt onverwacht,
kiert de wind in de smalle kozijnen;
als het komt: jouw zoon heeft den wacht.

En ten slotte haal ik een van Hoornik's beste en bekendste gedichten aan:

POGROM

Is dat de maan, die naar het laatst kwartier gaat,
of een gelaat, omgord door walm en vlam?
Waar is Berlijn, en waar de Grenadierstraat?
—Vluchtte de jongen toen de bende kwam?

Is dat zijn schim, die daar voor de rivier staat,
is dit het water, dat hem langzaam nam,
is dit de Spree, en dat de Grenadierstraat .....?
—Het is de Amstelstroom, 't is Amsterdam.

Op 't Rembrandtsplein gaan de lantarens branden,
over de daken sproeit een lichtfontein .....
—Ik druk mijn nagels dieper in mijn handen.

De Jodenbreestraat is een diep ravijn;
ik zie mijn schaduw dansen op de wanden .....
—Het is maar tien uur sporen naar Berlijn.

Hierin verbindt hij zijn vroegeren werkelijkheidszin met zijn later zoeken naar verborgen zielsverbintenissen, waardoor een wonderlijke „verslaggeverspoëzie” ontstaat: van nu en van immer terzelfdertijd.

Wanneer de oorlog met zijn ontzettingen eindelijk voorbij zal zijn, blijft voor allen, die als Hoornik geschapen zijn, de angst over. Want de ware Angst die tot dichten drijft, is weliswaar verbonden met de omstandigheden, maar daaraan niet onherroepelijk gebonden. De angst blijft, ook al komen er betere dagen en autonoom geworden tyranniseert hij zijn slachtoffers zonder één dag van rust. Hij vereenzelvigd zich met het begrip leven. En als de angst ons verlaat, weten wij, dat wij oud, machteloos en onvruchtbaar geworden zijn. De vrede met den dood is het begin van den dood.

III (HOORNIK ALS THEORETICUS)

Het is niet mogelijk over Hoornik te schrijven zonder gewag te maken van zijn theoretische uitlatingen. Hij heeft na zijn aanvankelijk succes meer en meer de neiging daartoe getoond en hij deed gedurende eenigen tijd zijn best zich als voorman van een poëtische groep of richting te doen erkennen.

Men sprak reeds vroeger van de „Amsterdamsche School” en rekende daarbij Jac. van Hattum, Gerard den Brabander, M. Mok. Om daar een schijn van

recht aan te verleen, construeerde Hoornik een nieuw stelsel, dat het nadeel heeft dat het, om te beginnen niet zeer nieuw is en vervolgens in geen overtuigend verband met de werkelijkheid staat. In een bekend geworden vraaggesprek met den dagbladschrijver G. H. Wallagh verklaarde Hoornik zijn poëtisch streven aldus:

„Er wordt den laatsten tijd nogal eens geschreven over het toenemend werkelijkheidsgehalte in de literatuur. Dat is voor een deel zeker juist. Arcadië is verplaatst naar de schuilkelders; op de Elyseesche velden rijst het Blut-und-Boden laboratorium op. Wij kunnen niet meer aan die werkelijkheid ontkomen; nochtans, romantici als we nu eenmaal zijn, worden we meegenomen door onze verbeelding. Er ontstaat dan — Anthonie Donker wees daarop in *De Stem* — een soort verharde romantiek. De werkelijkheid, zoals die zich in de nieuwe poëzie voordoet, is vervormd, gedeformeerd. De meest wezenlijke elementen uit de realiteit komen, na in den dichter te zijn ondergedompeld, d.w.z. persoonlijker te zijn verwerkt, tijdens het creatieve proces toegespitst terug, vaak verteevend en ontzet”.

„Het moderne vers neemt geen aanloop, het begint direct en onmiddellijk vanuit de kern der intentie, strak en geconcentreerd, meer verspringend dan verloopend. Van de door het „onderwerp” gevormde fantasieën worden alleen de meest fascinerende behouden; nuchter, doelmatig en dwingend staan de beelden gerangschikt”.

„Niet noodzakelijke tusschenschakels worden weggelaten, soms opzettelijk verzwegen; alleen het essentieele, datgene, wat op psychische hoogspanning staat, wordt gegeven. Het moderne gedicht is anti-pompeus, ook wat zijn prosodisch schema betreft. Het doet geen enkele concessie, noch aan den klank, noch aan het rijm, vulregels of stoplappen zijn niet toegelaten. Wanneer denkbeelden worden verwerkt, geschiedt dit vanuit de gevoelswaarde, die deze voor den dichter hebben verkregen; het gedicht is anti-rationeel. Het is in een harde taal geschreven, hetgeen een beperkte muzikaliteit niet uitsluit. Het komt niet uit de breedte, maar uit de diepte, waardoor het soms een cryptisch, een ondergronds karakter krijgt. De bedoeling is niet direct duidelijk, er ontstaat een soort poëzie der camouflage. Opeenvolgende beelden, die in het gedicht worden gehanteerd en die op het eerste gezicht een onsamenvattenden indruk maken, associeeren zich en zijn psychologisch gebonden.”

Hier komt duidelijk in uit, wat Hoornik wil. Wij hebben deze bedoelingen, of daarmee innig verwante, scherper en daardoor indringender geformuleerd bij de Fransche surrealisten aangetroffen. En van een verwezenlijking ervan kan alléén bij Hoornik en dan nog niet altijd sprake zijn: zijn zoogenaamde medestanders maken werk, dat voor een niet onbelangrijk deel dwars tegen deze beschouwingen ingaat. Een protest tegen deze karakteristiek der poëzie van het jongste geslacht en daarachter, onuitgesproken, tegen Hoornik's ijdel verlangen naar een „leiderschap” kon dan ook niet uitblijven. Het werd met veel overtuigingskracht geschreven door M. Mok, een hoogst begaafd episch dichter en minder gelukkig romanschrijver, die kans zag tusschen de regels door een sterken afkeer tegen Hoornik's aanmatiging aan ons mede te deelen.

„Doordat Hoornik zijn hart aan iets, dat hij „hallucinaire poëzie” noemt, heeft verpand, dreigt zijn gezichtsveld zich zoodanig te vernauwen, dat hij alles wat hij meent onder dezen term niet te kunnen vangen als „niet modern” bestempelt. Ik ben mij het gevaar bewust, hier van een oratio pro domo te worden beticht. Doch aangezien poëzie louter een oratio pro domo is, valt het den bezondigen. Nochtans wil ik mij er toe beperken, Hoornik te vragen, of hij zich

voldoende op het karakter der epische poëzie heeft bezonnen, om te kunnen zeggen, in hoeverre deze „veel minder modern” is dan de door hem gepropageerde hallucinaire dichtkunst (hij onderzoekte eens, of in de gebondenheid der epiek de door hem als modern beschouwde eigenschappen niet kunnen verwerkt zijn en waarom deze noodzakelijkerwijze daarin anders aan den dag moeten treden dan in de lyriek), en voorts, in hoeverre hij rekening houdt met het feit, dat de epiek op het oogenblik in Nederland een zoo nieuw en zeldzaam verschijnsel is, dat men haar als een modernisme, terzijde van kunnen plaatsen. Maar wanneer eenmaal dit voorbehoud ten aanzien van Hoornik's karakteristiek is gemaakt, ligt de weg naar een ruimere beschouwingswijze open.

„Men doet dan in de eerste plaats goed, zich op een standpunt van rustig afwachten te plaatsen en er zich voor te hoeden, een nog niet gekristalliseerde materie met eenigerlei aforismen tegemoet te treden. Voor alles echter is het zaak, met het woordje „modern” zeer kieskeurig te zijn, omdat zich op dit ondermaansche iets „nie dagewesenes” nu eenmaal niet voordoet en men, voor wat de enthousiaste jongeren als nieuw begroeten, dikwijls parallellen in het verleden vindt. Hoornik zelf komt reeds met de namen van Hölderlin en Emily Dickinson aandragen. Men kan wel beweren, dat ook het oude te eeniger tijd weer als modern kan gelden, maar des te gevaarlijker wordt het dan, een bepaalde utingswijze moderniteit te ontzeggen, louter op grond hiervan, dat zij niet tot de op dit oogenblik domineerende zou behooren. Indien men zich in een modernisme gaat inkapselen, dreigt al spoedig het gevaar van verstarring in een school of in elkaar bestrijdende scholen. Het ware m.i. rampzalig voor de jongsten zoo zij zich op Hoornik's voetspoor tot schoolvorming lieten verleiden en ik geloof, dat Hoornik de nieuwe poëzie niet méér geweld aan kan doen, dan door haar op een weg te lokken, die, ook blijkens zijn eigen uitlatingen, volkomen tegengesteld is aan haar onprogrammatischen aard.

„Zoo men iets met zekerheid omtrent de jongste generatie kan zeggen dan is het, dat de wereld, waarin zij leeft, niet minder, maar ook niet meer chaotisch is dan die waarin het haar voorafgegane geslacht stond. Door deze generatie in poëtici's reeds nu een bepaald karakter toe te kennen, maakt men haar los van wat haar eenige ontwikkelingsmogelijkheid is, n.l. het chaotische. Dit chaotische kán een „hallucinaire”, psychologische poëzie voortbrengen, maar het kan even goed pogen zich te realiseren in een klassieken vorm, die geenszins „anti-pompeus” behoeft te zijn, noch zorgeloos ten opzichte van maat en rijm. Ik behoef in dit verband slechts Van Hattum en Den Brabander (en van de allerjongsten Morriën) te noemen, en het zal velen duidelijk zijn, dat Hoornik's beweringen niet op algemene, misschien zelfs niet op partiele, geldigheid kunnen bogen.”

Het antwoord van Hoornik op deze woorden vol gezond verstand was zwak, omdat zijn bevriende tegenstander in hoofdzaak onmiskenbaar gelijk had: het gaat niet aan persoonlijke inzichten, die zich bovendien bij den betrokkene op zijn onverwachtst en vrij snel ontwikkeld hebben, als algemeene grondbeginselen voor de poëtische werkzaamheid van zijn tijdgenooten voor te stellen. En al evenmin om zich ongeroepen op te werpen als woordvoerder van een geslacht, ten einde zichzelf op een voetstuk te plaatsen. Hoornik's natuur aller-eerst, zijn nadere studie der geestelijke vraagstukken van heden, brachten, gelijk wij reeds zagen, hem er toe (en dit is zijn kracht) zich meer en meer af te wenden van de poëzie die, ironisch en kritisch, tegen alle vervceringen inging; ten einde in de diepte van halfdroom en drift een nieuwe bron van leven en werkkraft te vinden. Maar niet altijd slaagde hij er in zijn ingevingen gestalte en daardoor overtuigingskraft te geven (en daarin schuilt zijn zwakheid). Het groote gevaar

echter dat, gelijk uit zijn twist met Mok blijkt, dezen dichter dreigt, ontstaat uit zijn duidelijk uitgesproken neiging tot dogmatiseeren . . . . Het heeft geen zin zich aan een al te stelselmatige redelijkheid te ontworstelen, om daarna pardoes in een niet minder stelselmatige onredelijkheid te vervallen!

In onze beschouwing is en blijft de hoofdzaak deze: dat Ed. Hoornik zich steeds meer bewust werd, hoe de critische bekentenispoëzie, een tijdlang in onze letterkunde overheerschende, ten eerste onvereinigbaar was met zijn persoonlijke honger naar wonderen en ten tweede geen mogelijkheid tot vernieuwing en verdieping openliet: en hoe hij uitkomst zocht en vond in een gematigd en vernederlandscht, ten slotte wel eigen, „surrealisme”.

Hij zelf heeft deze ontwikkeling het duidelijkst geschetst. Alleen moet men bij de navolgende aanhaling rekening houden met het feit, dat Hoornik hier ten onrechte in het meervoud spreekt. Hij staat (en dat is voor hem maar gelukkig ook) vrijwel alleen. Dichters moeten alleen staan. Alle goede dichters hebben altijd alleen gestaan.

Hij zeide:

Arcadië was voor de dichters, die omstreeks 1930 van de middelbare onderwijsinrichtingen in de grimmige school des levens traden, een snel-vervlietende droom: de muze vluchtte voor crisis en wapengekletter, maar onder de pantsers van sarcasme en ironie sloeg het dichterlijke hart niet minder gevoelig. In die dagen had hun poëzie, evenals die van Greshoff, een programatisch-polemisch karakter. Maar achter de cynicus zat, krampachtig, de lyricus verdoken, die zich soms in van sociale deernis doordrenkte strofen openbaarde. Niet de lectuur van „Das Kapital,” maar het geschokte gevoel dreef den jongen dichter in de lokkende regionen ter linkerzijde, en achter den steenharden kop van Stalin wenkten nog altijd de Elyseesche velden. Een vaandeldragende dichter wordt gemakkelijk onder den voet geloopt, zijn plaats is terzijde van de samenscholing in schaduw en stilte. We zien dan ook dat langzamerhand verscheidene dichters zich van de menigte isoleeren. Niet tronend op een ongenaakbaren Olympus; maar, staande in de werkelijkheid, zoeken zij daar met Rilke: „die Tiefe der Dinge; dort steigt Ironie nie herab” . . . . Is het te verwonderen, dat hun poëzie hard en duister is, nu de muze verdreven werd naar de schuilkelders? Hun scheppingsdrang verwezenlijkt zich welhaast uitsluitend langs evocatieven en psychologischen weg; de nieuwste poëzie sluit dan ook niet bij Greshoff, maar bij Nijhoff aan”.

In hoeverre dit beroep op den schrijver van Vormen juist is, kan ik niet beoordeelen: in Hoornik's later werk ontdek ik slechts in geringe mate sporen van Nijhoff's invloed. In elk geval zou het nauwkeuriger zijn geweest, indien hier gesproken ware van: de Nijhoff van „A-water” en „Het Uur U”, twee gedichten, die niet alleen voor de ontwikkeling van hun dichter, maar ook voor die der Nederlandsche dichtkunst in het algemeen van onschatbaar belang zijn. In verband daarmee kan inderdaad voor het eerst sprake zijn van de „cryptische” aanduidingen, waar Hoornik later zijn theorie op zou bouwen. Daarna ontdekte hij Gerrit Achterberg, die consequenter dan hijzelf, de sybillische poëzie beoefende. Deze afzijdige, schuwe gestalte paste weliswaar niet in het kader van de denkbeeldige, en in elk geval reeds lang overleefde, Amsterdamsche school, maar leende

zich uitstekend voor nieuwe beschouwingen over de droompoëzie. In de inleiding tot Achterberg's „Eiland der Ziel" rekent Hoornik eerst af met zijn vroegeren medestander Mok en maakt dan van de gelegenheid gebruik zijn tegenwoordige bedoelingen nog eens te omschrijven. Hij doet dat niet op een gelukkige wijze. Het proza van deze voorrede is verre van klaar en stellig en daardoor allesbehalve overtuigend.

„Het werk van de zeer uiteenlopende persoonlijkheden die deze generatie heeft voortgebracht, bezit zelden het karakter, dat de latere gedichten van den zooveel ouderen A. Roland Holst („Een Winter aan Zee") en van Nyhoff („A-water") modern maakt. Meer met dezen — vooral met Holst — dan met zijn leeftijdgenooten heeft Achterberg verwantschap. Figuren als Mok en Franquinet — twee op den voorgrond tredende jongeren — zijn typisch ouderwetsch in hun wijdloopige beschrijvingen, die de dichterlijke intentie overwoekeren; de in de inspiratie wortelende kernen zijn niet terug te vinden in de weelderige kleur- en klankentourage, gevoelsverspreiding en beeldenroes. Een dichter als Achterberg daarentegen zoekt het in concentratie: niet in de breedte dus, maar in de diepte. Parallel daarmee loopt een streven naar onmiddellijkheid: hij vat de stof samen in het essentiele zonder bijwerk. Hij dringt zijn vers niet in een bestaand prosodisch schema; het woord is kernwoord; het beeld staat in het dieptepunt van den poëtischen impuls, die het vers nog voor zijn verwezenlijking een bepaald rythme geeft. Geen vulregels of stoplappen verminken zijn vers; geen vergelijkingen worden gebezigd, waar de metaphoor directer is. Alleen als de intentie het gedooft, wordt toegegeven aan de „verleidingen" van klank of rijm. Het vers begint midden in de situatie; het vervolg put het onderwerp zoo diep, zoo concreet en zoo geconcentreerd mogelijk in de meest kenmerkende facetten uit. Achterberg's gedichten zijn kort en pregnant; de emotie komt uit groote diepte. De inhoud getuigt van een uiterst gevoelige intuïtie, die meer nog dan bij Hendrik de Vries een somnabulistisch karakter heeft: herhaaldelijk komen beelden helder op in slaap, halfslaap en droom. Juist dat ontoegankelijke, magische en geheimzinnige, dat zich uiterst moeilijk tot paraphraseering leent, is een der boeiendste en persoonlijkste kenmerken van zijn zeer oorspronkelijke poëzie. Ook Achterberg laat zich vaak leiden door den klank van het woord, maar hij laat niet eerder los, voordat het tot geen concessie bereid, moet hij vaak zijn toevlucht nemen tot halfrijmen of wordt hij gedwongen een woord te hanteeren, dat alleen klankherinneringen wekt. Dit sterk samendringen van syntaxis heeft, niet alleen wat de muzikaliteit van het vers betreft, grote risico's. Enerzijds dreigt het gevaar van overconcentratie: de verdichting wordt zóó groot, dat het vers, mede doordat er te veel verzwegen is, onbegrijpelijk wordt, of dat het buiten het terrein van de poëzie treedt en in de richting van het aphorisme gaat; anderzijds gebeurt het wel, dat het gedicht in de intentie blijft steken, niet opgelost wordt. Achterberg heeft beide gevaren tot nu toe weten te bezweren. De assoneerende rijmen geven aan zijn gedicht een zeer aparte muzikaliteit.

Ook de moderne poëzie, al is het gehalte aan werkelijkheid toegenomen, wordt gedragen door het romantisch verlangen; zij is het middel, waardoor de dichter zich bevrijdt van de schrikbeelden, die een helsche maatschappij aan hem opdringt. Elementen uit die realiteit vindt men — welke gedaanteverwisseling ze ook hebben ondergaan — in het werk der grootste lyrieci terug, ook al zouden deze volledig gespeend zijn van sociaal medegevoel. De meest afzijdige ondergaat invloeden van zijn eigen tijd; ook de volledig geïsoleerde Achterberg. Ik hoef hier slechts te wijzen op het beangstigende gedicht „Beumer en Co", waarin de „horde" wordt ingevoerd. Hier bepaalt de realiteit niet alleenheerschend de kracht van het gedicht; zij is ondergeschikt gemaakt aan lyrische introspectie en opgenomen in de vlucht eener persoonlijke verbeelding. De dichter legt suggesties vast, die achter de realiteit liggen, of het diepste en meest wezenlijke dier werkelijkheid uitmaken".

Uit deze aanhalingen blijkt na eenige studie der teksten wel Hoornik's bedoeling, doch slechts voor zooverre die hemzelf duidelijk is. Hij heeft het nooit gewaagd de gevaarlijke consequenties van het surrealisme te aanvaarden, hij is nog niet geheel los van zijn oorspronkelijke werkelijkheidszin en nu tracht hij tot een compromis te komen, dat ons niet bevredigt en hem zelf op den duur niet bevredigen kan. Met de woorden cryptisch, anti-rationeel, somnabulistisch, mediamiek, waar men dan nog sybillisch en panisch bij kan voegen, zegt men in dit geval te veel en te weinig. Te veel omdat zij een reeks van staten aanduiden, welke in de betreffende poëzie slechts gedeeltelijk verwezenlijkt worden, te weinig omdat die poëzie, in weerwil van 's dichters wenschen en verklaring, de eigenschap bevat, die naar mijn meening alle andere op den achtergrond brengen, omdat het de *conditio sine qua non* in alle poëzie is: *d e v o r m k r a c h t*.

IV (SAMENVATTING)

Een zoo levend en beweeglijk dichter als Ed. Hoornik kon niet ondoor-dringbaar blijven voor de uitstralingen van zijn oudere tijdgenooten. Hij gaf zich zoo openhartig en blijmoedig bloot, dat het al heel gemakkelijk is uit zijn eerste boekjes zijn voorkeuren te raden. Maar ook reeds in dat aanvangswerk stelde men het verlangen naar en de mogelijkheid tot een eigen wereld vast.

Zij, die naar invloeden speuren en die helaas maar al te dikwijls geen flauw vermoeden hebben van waar het in kunst nu eigenlijk om te doen is (ik bedoel de geschiedschrijvers der letterkunde van het gemiddelde academische peil) zoeken die altijd in de werking van één of meerdere kunstenaars op hem die zij bestudeeren. Doch in werkelijkheid is de inwerking van een bepaalde geestelijke *a t m o s f e e r* op een nog zoekend talent altijd sterker en beslissender dan die van eenige met name te noemen persoonlijkheid. Hierdoor wordt het vraagstuk vervaagd en het onderzoek bemoeilijkt; maar inderdaad is het leven nooit zoo duidelijk afgeteekend, zoo schematisch als de pluizers het wenschen. Men kan het werk van den jongen Hoornik lezende wel eenige namen in het kantwit schrijven; maar daarmee zegt men *n i e t s* wezenlijks. Er is in dat verband gesproken van Greshoff, Du Perron, Vestdijk, Kemp, Engelman, Van Oosten zelfs. Ongetwijfeld heeft Hoornik hun werk in dien tijd gekend, ongetwijfeld stond hij er wijd voor open. Maar heel die bonte rij geeft toch niet juist en volkomen den invloed aan, welke hij onderging. Hoornik toonde zich bovenal *g e v o e l i g v o o r d e k l e u r e n d e t r i l l i n g* van zijn tijd. Zijn werk werd in sterke mate bepaald door de geestelijke dampkring waar hij in ademde. Hij is geboren en opgegroeid in de schaduw van Forum en het drama, dat zich voor onze oogen in zijn werk afspeelt, wordt gevormd door zijn strijd voor de bevrijding uit die ban.

Wanneer we dus nu Eduard Hoornik's arbeid, voorzooverre die voor ons ligt, nagaan, zien wij duidelijk de ontwikkeling daarvan voor ons. Hij begon dus met sociale werkelijkheidszin (verslaggeverspoëzie). Forumlaansch van formulee-

ring, zocht hij de verdieping daarvan in een doordringing van de werkelijkheid door het wonder; en liet daarna eenigermate tegen zijn oorspronkelijke theorie in de werkelijkheid meer en meer los, om tot een bewust „anti-rationeele” d.w.z. absurde poëzie te geraken; waarin „absurd” dan zeggen wil: afhankelijk van een andere logica dan die welke de aardsche werkelijkheid beheerscht. Hij naderde op die wijze, dichtbij het parapsychologisch dogma, waarop de surrealisten doodgelopen zijn, doch wist zich met zijn natuurlijke buigzaamheid bijtijds uit die doodlopende steeg te redden.

Het bewijs van Hoornik's levenskracht als dichter blijkt uit dezen ontwikkelingsgang onwederlegbaar. Hij voelde de behoefte zich te onderscheiden van de oudere tijdgenooten, die bij zijn bewustwording om hem heen ontstonden en die hij aanvankelijk volgde; een behoefte voortspruitend niet uit een gril, doch uit het onafwijsbaar gevoel van anders van aard te zijn. Hij had den moed tot een uiteenzetting met voorgangers en medestanders, om zoo tot diepere zelfkennis en tot de erkenning van zijn afzonderlijke plaats in de Nederlandsche poëzie van heden te geraken. Hij heeft de noodzakelijke gevolgtrekkingen daaruit getrokken. Door Hoornik is ons lierdicht met een nieuwe schakeering verrijkt. Bovendien heeft hij het, voorgoed hoop ik, bevrijd van de bittertafel- of verslaggeverspoëzie, nabloei van een tweederangskunst, welke onze literatuur tot een bedenkelijk peil naar beneden trachtte te drukken. Het gevaar dat hem dreigt, schuilt uitsluitend in de kneedbaarheid van zijn wezen, dat hem anderzijds voor verstarring bewaard heeft.

In poëtici is „inspiratie”, om een woord, dat Hoornik graag gebruikt, over te nemen, méér waard dan een gevestigd oordeel. Verlaine was een heerlijk dichter en allesbehalve nu juist een karakter. Het is zelfs de vraag of wat wij karakter in deze samenleving noemen, ooit samenvalt met de uiterste ontvankelijkheid en de snelle, diepe reacties, welke het dichterschap bepalen.

Men mag niet vergeten dat poëzie, zooals Hoornik die voorstaat, op het oogenblik van de schepping altijd een volledigen afstand van alle menselijke en maatschappelijke deugden vereischt. Wanneer men tijdelijk de tucht en de rede volkomen uitschakelt, schakelt men daarmee vanzelf ook iedere moraal en waardigheid uit. De dichter levert zich, als hij dicht, op genade of ongenade over.

Hij wordt instrument. Niet de viool heeft karakter, maar de onbekende Violist.

J. GRESHOFF.

Het Chineesche schrift als siermiddel

Het is een eigenaardigheid van het Chineesche schrift, dat het is een gedachtencommunicatie-middel en tevens.....teekening!

Reeds bij de daad van het vervaardigen er van is het als het ware voorbeschikt, deze beide functies in zich te vereenigen, althans de begrenzingen van het begrip „schrift” en die van het begrip „teekening” naderen elkaar dusdanig dicht, dat zij als in elkaar schijnen te vervloeien. Immers terwijl men in het Westen met een pen schrijft en met een penseel teekent, schrijft en teekent men in China met het penseel. Het instrument, waarmede letterfiguren en afbeeldingen door de Chineezzen tot stand worden gebracht, is derhalve een en hetzelfde, met dien verstande natuurlijk, dat men voor het teekenen een ander soort penseel gebruikt dan dat voor het schrijven, zocals men bij het schrijven zelf voor het voortbrengen van letterteekens van een bepaalde structuur eveneens een bepaald penseel bezigt.

Voor al op een categorie van Chineesche letterteekens, die in 6 klassen zijn ondergebracht, is dit al heel toepasselijk. Dit is de groep, die Hsiang Hsing wordt genoemd. De woordteekens, die tot deze categorie behooren, zijn die, welke zijn ontstaan door de nabootsing van de dingen, die zij beteekenen. Tot voorbeeld hiervan moge dienen de woorden „yueh” („maan”) en „yü” („visch”). Vroeger werd het woord „yueh” geschreven in den vorm van een halve maan, terwijl het woord „yü” oorspronkelijk geheel en al op een visch leek, zoodat zelfs ongeletterden het al dadelijk zouden kunnen herkennen. In den loop der tijden vervlakte echter de gelijkenis met de zelfstandigheden, die zij in zich sluiten, en kregen de Hsiang Hsing-letterteekens den tegenwoordigen vorm.

De Chineesche letterteekens zijn derhalve als het ware teekeningen, hoewel niet alle Chineesche karakterteekens zijn ontstaan op de manier zooals die, waarop de bovenbedoelde Hsiang Hsing-karakterteekens, die uiteraard zelfstandige naamwoorden zijn, het levenslicht zagen.

Als zoodanig leent het Chineesche schrift zich, naast zijn functie als gedachtencommunicatie-middel, zeer goed voor een andere taak, en wel eene, welke in nauw verband staat met de sierkunst. En wij moeten al dadelijk toegeven, dat èn de wijze, waarop het Chineesche letterteeken geproduceerd wordt, èn zijn structuur in zich de waarborgen voor de mogelijkheden hiertoe houden. Want wanneer de Chinees zijn gedachten op het papier doet overgaan, dan schrijft en t e e k e n t hij terzelfdertijd, terwijl de letterteekens meer prentjes zijn dan letterfiguren in Westerschen zin.

Er doen zich daarom dan ook veel mogelijkheden voor om het Chineesche schrift decoratief aan te wenden.

In de eerste plaats dient hier te worden opgemerkt, dat de kunst van het mooi schrijven, de calligrafie, in China een uitzonderlijke positie inneemt, die niet te vergelijken is met die van het schoon schrijven in andere landen. Een persoon, die sierlijk schrijft, geniet in het Westen bewondering en lof, maar dit is dan ook alles. In China heeft het in staat zijn schoon te schrijven verdere gevolgen. De man wordt niet alleen bewonderd en geprezen, maar verkrijgt ook aller eerbied en hoogachting. Hieraan ligt uiteraard mede ten grondslag de reuk van een meerdere dan wel mindere mate van heiligheid, waarin het Chineesche schrift staat. Onder de Chineezinnen heeft nl. het schrift een andere beteekenis dan onder de Westerlingen. Want terwijl bij de laatsten het schrift slechts een middel voor gedachten-commun-
nicatie is, is het schrift voor den Chinees meer dan dit — in de oogen van den Chinees is nl. het schrift min of meer heilig, en mede in verband met het analphabetisme pleegt men hoog op te zien tegen een persoon, die met het schrift vertrouwd is en het zijn geheimen kan ontrukken. Voeg hieraan nog toe het feit, dat de betrokkene met zijn schrijfpenseel sierlijke letterteekens kan voortbrengen, hetwelk op zich zelf ook al een niet algemeen verbreide kunst is, en men heeft de verklaring voor zich, waarom de calligrafisten zulk een hooge eer onder de Chineezinnen deelachtig kunnen worden.

Uit het oogpunt van het Chineesche schrift als siermiddel kunnen wij constateeren, dat de calligrafisten niet enkel schrijven, maar dat zij het papier, het doek of de zijde, waarop zij de bevallige figuren in diverse vormen aanbrengen, *s i e r e n* dan wel *b e s c h i l d e r e n*. In hun handen is het Chineesche schrift niet louter communicatie-middel, maar in niet mindere mate tevens *s i e r o r n a m e n t e n*.

Voor siermiddel is het Chineesche schrift op zich zelf al bij uitstek geschikt.

In Indië is er een klasse Chineesche vaklieden werkzaam, wier arbeid o.a. bestaat in het als het ware „bewerken” van Chineesche karakters.

Zij zijn glasbewerkers, die op spiegelglas teekeningen en letterteekens in kleuren vervaardigen. Men ziet herten, ooievaars, vleermuizen, bamboestruikjes, denneboomen en dergelijke meer op de gladde en glinsterende oppervlakte van het spiegelglas, dat in een passende al dan niet vergulde omlijsting is gezet. Maar het domineerende element op het werk wordt niet geleverd door deze figuren, hoe mooi zij ook moge zijn geteekend, doch door een aantal (meestal vier) Chineesche karakters. Deze schilderijen op spiegelglas zijn nl. geen gewone muurversieringen, doch geschenken, die men een vriend ter gelegenheid van diens huwelijk of dat van zijn zoon of dochter, het openen van een nieuwe zaak, het betrekken van een nieuw huis en dergelijke meer aanbiedt. Ze zijn dus bedoeld om de gelukwensen van den schenker aan den geschonkene over te brengen. Deze stille gezanten van goeden wille dienen vanzelfsprekend een zoo vroolijk mogelijk aanzien te verkrijgen.

De artisten doen dan ook hun uiterste best, hun producten diermate te vervolmaken dat die ten volle voor hun taak berekend zijn.

Naast landschappen en stillevens, die deze schilderijen vertoonen, besteden zij hun uiterste zorgen aan de letterteekens, die de werkelijke overbrengers van de gelukwensen zijn. Zooals wij reeds hebben opgemerkt, bedragen de letterteekens in den regel vier in aantal. Het is nl. een gewoonte onder de Chineezzen, hun gelukwensen te vervatten in vier korte pittige en treffende woorden of in twee regels van een gelijk aantal woorden elk, die symmetrisch met elkaar van bouw zijn.

De vier op de spiegelglas-schilderijen prijkende woorden zijn meestal een lust voor de oogen. Soms worden zij elk omkranst met blad-motieven, zoodat men vier bladeren-kransen ziet met midden-in een Chineesch letterteeken.

Op weer andere zien wij, hoe de vier gelukwensch-woorden, die zich in schoone kleuren verliezen, zetelen op perziken. De perziken staan in China in hoog aanzien, hetwelk zijn oorzaak voornamelijk vindt in het geloof, dat er perziken van onsterfelijkheid bestaan. Hoewel dit laatste natuurlijk slechts mythologisch is, schittert daarin toch een verrukkelijk tintje poëzie. Waarom zouden dan de teeken-artisten dat mythologisch gegeven niet benutten om een harmonisch en vooral poëtisch effect aan hun producten te verleen?

Ook de vorm van het hart wordt menigvuldig gebezigd om er de Chineesche gelukwensch-letterteekens in te plaatsen. De verklaring hiervoor ligt zeer voor de hand, zoodat wij die stilzwijgend kunnen voorbijgaan.

Soms wordt er geen gebruik gemaakt van figuren om de letters tot achtergrond of omkransting te dienen, doch worden de gelukwensch-karakterteekens zelfzoodanig geconstrueerd, dat zij op zich zelf kunstscheppingen zijn, die ons zeer „modern” aandoen. Wij hebben bijv. op eenige spiegelglas-schilderijen de vier Chineesche karakterteekens zoo vervormd gezien, dat zij als het ware in driehoeken van dezelfde grootte zijn gegoten met de interne bestanddeelen natuurlijk aan de triangulaire omgeving aangepast.

Hier komen wij tegenover gevallen te staan, waarbij de vorm van het Chineesche schrift zelf „onderhanden” wordt genomen.

Dit is een verschijnsel van den laatsten tijd.

Vroeger hadden wij slechts den geschreven vorm, den gedrukten vorm en het „snel-schrift”, de geschreven vorm sierlijk en elegant, de gedrukte vorm als het ware in vierkanten omvat, terwijl het „snel-schrift” tot op zekere hoogte als Chineesche stenografie kan worden beschouwd. Sier- en fantasie-lettertypen, zooals wij die bij het Latijnsche schrift kennen, zijn bij het Chineesche onbekend. De advertentie-rubrieken van Chineesche kranten vertoonden dientengevolge een opvallende eentonigheid, veroorzaakt door het gebruik van steeds maar weer letterteekens van hetzelfde soort, die slechts in grootte van elkaar verschilden, in

tegenstelling met de advertentie-kolommen van met Latijnsche letterteekens gedrukte dagbladen, waarin de diverse lettertypen een verscheidenheid brengen en de aandacht dus meer „vangen”.

De laatste jaren hebben echter ook op dit gebied veranderingen gebracht. Men construeert letterteekens in andere vormen dan de tot dusver aangewende. Eén er van is bijv. die, die weliswaar nog altijd den vierkanten opzet vertoont, maar waarvan de samenstellende deelen even dik zijn, terwijl bij het eerstbedoelde gedrukte soort de lijnen en streepjes, waaruit de Chineesche karakters bestaan, een evenwichtig samenspel van dik en dun te zien geven. Tot op zekere hoogte kunnen wij dit lettersoort als de vette letters in het Chineesche drukkersvak beschouwen, maar wij dienen de aandacht dadelijk hierop te vestigen, dat uit den aard van haar wezen de Chineesche druk-techniek geen vetten en cursieven kent als evenmin het gebruik van spatieering ter wille van de accentueering van zekere belangrijke passages. Om de lezers op bepaalde gewichtige gedeelten attent te maken, pleegt men kleine cirkeltjes ter zijde van de belangrijke woorden te plaatsen. Deze methode vervangt derhalve het Westersche systeem van cursieve letters en spatieering.

Naast deze „vette” letterteekens ontstaat in de laatste jaren ook een ander soort Chineesche letterteekens. Deze vertoonen eenige overeenkomst met die, die in vierkanten vorm zijn gegoten, maar zijn als het ware in vertikale richting uitgerekt. Ze zijn derhalve lang en smal. Hoewel hierbij een verhooging van het aesthetische voorkomen van de karakters niet kan worden verloochend, kunnen wij aan den anderen kant ons niet weerhouden van de opmerking, dat men bij het lezen van met dit langwerpig uitgerekte lettersoort gedrukte boeken het gevoel niet kan onderdrukken als zoude men het boek niet recht, maar in stede daarvan zijdelings voor zich houden.

Zelfs heeft men thans Chineesche letterteekens vervaardigd voor beginwoorden zooals men in het Westersche drukkersvak begin-letters kent. Deze beginwoorden zijn met landschappen en dergelijke versierd en verhoogden de aesthetische waarde van het daarmede gezette drukwerk zeker niet weinig.

Het moderne reclame-wezen, dat men thans overal vindt en zijn intrede ook in China heeft gedaan, heeft ook in Indië, en met name in de grootere plaatsen, Chineesche reclame-bureau's doen ontstaan, die zich speciaal toeleggen op het vervaardigen van reclame- en naamborden voor den handel. In deze gewesten hebben deze ateliers niet weinig bijgedragen tot het ontstaan van Chineesche letterteekens in fantasie-vormen. Op deze wijze versierd vervullen de naamborden van Chineesche zaken dikwijls niet slechts de functie van aankondiger van den naam en den handel van de betrokken zaak, doch sieren zij eveneens het front van het pand, waarin de onderneming is ondergebracht. Men lette eens op zulke naamborden en men zal met ons van oordeel zijn, dat de daarop geschilderde Chineesche karakters waarlijk niet slechts letterfiguren zijn, die ons van

de zakelijke details van de zaak op de hoogte stellen, maar zij zijn versmolten tot versieringsornamenten, die er werkelijk mogen zijn.

Henri Borel schreef in één zijner boeken, hoe schoon de zwarte naamborden met gouden letters van de Chineesche toko's waren. Wat Borel bedoelde waren gewone naamborden met Chineesche letterteekens in den geschreven vorm. Zou men ons vragen, welke naamborden mooier zijn, de door Borel bedoelde of de tegenwoordige door de reclame-bureau's geleverde, wij zouden het antwoord stellig schuldig moeten blijven. Want de twee zijn alleen gelijksoortig in hun functie, derhalve in het feit, dat zij aankondiger van den naam en het bedrijf van de firma's zijn, maar geheel verschillend in wezen. Het door Borel bewonderde waren meestal staaltjes van calligrafische kunst, maar de tegenwoordige zijn veelal reclame-technische producten. Zij hebben elk hun eigen schoonheid, die niet met een andere te meten is, eenvoudig omdat beide van elkaar verschillende grootheden zijn. Wanneer men thans aan het eene de voorkeur geeft boven het andere, beteekent dit geenszins, dat het niet uitgekozene inferieur ten opzichte van het andere zou zijn, maar dat er slechts een verschil in smaak is, waarbij de overweging, dat het eene mooier is dan het andere, niet gegolden heeft.

Op de huldebetuigingsdoeken (meestal van zijde) zijn de aangebrachte Chineesche letterteekens heel mooi. Hier staan wij weer tegenover de calligrafische kunst, maar op een heel bijzondere wijze uitgevoerd. De betrokken karakterteekens worden nl. in katoen of zijde onberispelijk in calligrafisch opzicht uitgesneden. Zij worden dan opgevuld met vulsel (kapoek) en daarna op het huldedoek of -zijde geplakt. Naast de vaardigheid met het schrijfpenseel is hier derhalve mede vereischt het goed kunnen hanteeren van de schaar! Deze huldedoeken, de zg. lian's, die men bij gelegenheid van een heuglijke gebeurtenis (verjaardag, huwelijk, betrekken van een nieuw huis, openen van een zaak) en bij sterfgevallen — in de hiervoor passende kleuren natuurlijk — een vriend pleegt toe te zenden, kunnen gereedelijk gerangschikt worden onder de fijnzinnige kunstvoorwerpen.

In smeedwerken treffen wij heel dikwijls het Chineesche schrift aan. Dit is bijv. het geval bij ijzeren voordeuren van de een of andere Chineesche zaak. Wij verwonderen ons dan dikwijls over de gewilligheid van het ijzer, dat zich laat uitrekken, buigen en krullen tot elegante instrumenten van het Chineesche gedachten-communicatie-middel. Ook hier tronen de Chineesche letterteekens, die den naam van de betrokken zaak uitmaken, in het midden van omkransingen. Op deze wijze dienen zij een practisch en een artistiek doel.

Op de deur- en vensterpaneelen van Chineesche woonhuizen prijken dikwijls, links en rechts met elkaar symmetrisch en in hetzelfde aantal, Chineesche karakterteekens. Bij de meer voorname huizen zijn zij in reliëf aangebracht of er op geteekend. De minder-gegoeden kunnen zich deze wijze van uitvoering uiteraard niet veroorloven en moeten zich tevreden stellen met de woorden op stukjes

rood papier zoo mooi mogelijk te schrijven, welke reepjes papier dan op de deur- en vensterpaneelen worden geplakt.

Deze gewoonte wordt in Indië ook toegepast.

De daarbij zeer veel aangewende woorden zijn bijv. „Sou Shan” (beteekenende „De Berg van Lang-leven”) en „Fu Hai” („De Zee van Geluk”).

Deze opschriften dienen een tweeledig doel. Bezien wij bijv. het geval, waarin de woorden „De Berg van Lang-leven” en „De Zee van Geluk” gebezigd worden, nader, dan luidt de eerste conclusie, waartoe men lichtelijk komt, dat zij een bede vervatten, nl. een bede van den heer des huizes aan den Almachtige, opdat het Hem moge behagen hem en zijn gezinsleden met een lang leven en geluk te zegenen. Wij kunnen derhalve zeggen, dat deze handeling in een gebed haar basis vindt. Want het zal verre van den betrokkene zijn om daarmede slechts poëtische benamingen aan diverse gedeelten van zijn woning te geven. Dit neemt aan den anderen kant niet weg, dat hier absoluut sprake is van een decoratieve aanwending van het Chineesche schrift, hoewel dit niet het hoofddoel is.

Een op zich zelf staande, dus niet met een andere groep in symmetrisch verband gekoppelde, combinatie van Chineesche woorden, die zeer dikwijls midden op de voordeur van sommige Chineesche woningen aangebracht wordt, hetzij op het deurpaneel geschreven hetzij op een stukje papier dat dan daarop geplakt is, is die, die luidt „Chiang Tze-ya chai chih”, beteekenende „Chiang Tze-ya bevindt zich hier”. Dit is niet een heilbede, als welke wij de bovenbehandelde voorbeelden kunnen beschouwen, maar is de facto een...waarschuwing! Een waarschuwing nl. aan geesten, die kwaad zouden willen doen. Het merkwaardige van dit geval is, dat deze gewoonte haar oorsprong heeft in een...novelle! Deze novelle is de *Feng Shen* (De Verheffing tot Goden). In dit werk wemelt het van allerhande magische kunsten en machten, want de daarin optredende personen waren bijna allen onsterfelijken en met toovermacht begiftigde personen. De spil, waaromheen het verhaal draait, is de strijd van den wijzen koning Chou Wu Wang, die later het Chou-keizerrijk zou stichten, tegen den laatsten telg van de Shang-dynastie, Keizer Chow Wang, den Chineeschen waardigen voorganger van Nero. Chiang Tze-ya was dan de capabele leger-opperbevelhebber van de strijdmachten van Wu Wang. In dezen geweldigen strijd kwamen vele heiligen, toovenaren, veldheeren en meer anderen om het leven. De zielen van hen, wier namen voorkwamen op de „Feng-Shen-lijst”, de „Lijst van de Tot-Goden-verhevenen”, werden in den „Feng-Shen-toren” opgenomen, totdat na de beëindiging van den krijg Chiang Tze-ya hen namens het hoofd van den Taoïstischen Godsdienst tot goden, halfgoden en hemelingen benoemde. De geesten van de gesneuvelden ontvingen dus hun benoeming uit de hand van Chiang Tze-ya, zoodat wij heel best kunnen begrijpen, dat zij een heilig respect voor dezen, die bovendien een groote magische macht bezat, hebben. De bedoeling van het stukje papier, waarop de aankondiging staat, dat Chiang Tze-ya zich in dat huis bevindt, is derhalve zeer duidelijk; mocht

de een of andere geest kwaad van zin zijn ten opzichte van de bewoners van bedoelde woning, hij zou er wel voor zorgen, hen met rust te laten, daar de machtige persoon, die hem vroeger tot zijn positie heeft verheven, zich daar bevindt.

Met dezelfde strekking vindt men somwijlen op een reepje papier vermeld „Generaal Li Kuang bevindt zich hier”. Lie Kuang was een zeer bekwame boogschutter uit de Han-dynastie. De pijlen, die uit zijn boog vlogen, troffen altijd doel. Zelfs onder de geesten genoot hij daarom een hoog aanzien; zij vreesden zijn pijlen ten zeerste. De mededeeling op het deurpaneel, dat de kundige boogschutter, die nooit miste, zich in het huis bevindt, zou, naar men meent, de booze geesten wel doen inzien, dat het voor hen verstandiger zou zijn, zich op een veiligen afstand van dezen te houden.

Dit is bijv. het geval bij jasknoopen. In het midden van deze artikelen wordt heel dikwijls het woord „Fu” („Geluk”) gegraveerd. Draagt men bijv. een 5-tal knopen, dan wordt dikwijls op elk daarvan een verschillend woord ingesneden, en wel zoo, dat zij met hun allen de beste heilwensen bevatten.

Ook horloge-hangers, thee-potten, borden, schotels en menig ander voorwerp worden veelvuldig met een of meer Chineesche karakterteekens versierd. Vooral het woord „Geluk” wordt hiervoor dikwijls gebezigd.

Wij hebben ook een gebatikt tafelkleed gezien, dat midden-in aan de vier zijden het woord „Sou” („Lang-leven”) vertoont.

In een Chineesch woonhuis werden wij eens zelfs verrast door een heele passage uit één der Chineesche klassieken op een gebatikt doek! Het nuttige (= de tekst uit de klassieken) wordt derhalve hier met het aangename (= een muurbehangsel) gepaard.

Bloemstukken zijn voor sommige bloemenzaken eveneens gewillige objecten voor de sierkunst met Chineesche karakterteekens. Uit anjelieren gevormd zien wij dikwijls op bouquetten op Chineesche feesten Chineesche gelukwensch-woorden op een veld van dezelfde bloemen, maar in een andere kleur.

Op zich zelf zijn Chineesche letterteekens echter reeds versieringen. Dit ligt besloten in hun bijzonderen aard, die zoo geheel verschillend is met het schrift van andere volken: zij zijn schriftteekens en tevens teekeningen.

En als alle andere teekeningen worden ook de Chineesche karakterteekeningen beheerscht door verhoudingen. Dit voelt men eerst recht, wanneer men een Chineesch letterteken schrijft. Zelfs met het allereenvoudigste valt het in het begin heusch niet mee.

Men moet schrijven niet alleen met een open oog voor het geheel van het te schrijven letterteken, maar vooral met een gevoel voor verhoudingen, in welke de verschillende samenstellende onderdeelen daarvan tot elkaar staan. Natuurlijk kan men een Chineesch karakterteeken op papier zetten zonder dat men een streepje of een haaltje vergeet, zoodat dus het karakterteeken in zijn samenstel compleet is, maar zulk een voortbrengsel is niet altijd een goed Chineesch letter-

teeken, wanneer men daarbij geen recht doet wedervaren aan de verschillende verhoudingen van de onderdeelen onderling. Men krijgt dan een Chineesch karakters teeken, dat scheef staat of dat een wangedrocht nadert. De samenstellende deelen moeten ten opzichte van elkaar in de correcte plaats liggen, precies zooals de onderdeelen van het raderwerk van een horloge alle in de juiste verhouding ten opzichte van elkaar dienen te zijn, wil het uurwerk goed functionneeren.

Zoo kan men de samenstellende deelen van een Chineesch letters teeken niet zoo maar lukraak in elkaar flansen.

Met andere woorden, het Chineesche schrift, dat teekeningen zijn, moet men schrijven op dezelfde manier als waarop men een teekening teekent, d.w.z. men moet daarbij de diverse verhoudingen, die er tusschen de samenstellende deelen bestaan, niet over het hoofd zien.

Het Chineesche schrift staat derhalve in aard zeer dicht tot de teekening. Als zoodanig is het een bij uitstek geschikt middel om den zin voor verhoudingen aan te kweeken en te bevorderen.

Wanneer men aan de diverse verhoudingen, waarop toch de geheele structuur van het Chineesche karakters teeken gefundeerd is, geen recht doet wedervaren, verliest het Chineesche schrift haar aesthetische waarde en degradeert men het van een harmonische combinatie van gedachten-communicatie- en siermiddel tot gedachten-communicatie-middel alleen.

Dat in Chineesche kringen men het Chineesche schrift wel degelijk niet enkel als figuren beschouwt, die onze gedachten aan anderen hebben over te brengen, wordt voorts heel mooi geïllustreerd door het feit, dat er Chineezers zijn, die hun naam- of visite-kaarten niet laten drukken met gewone gezette letters typen, maar die hiervoor de hulp inroepen van....teekenaars! Deze artisten schrijven dan de letters teekens van hun naam sierlijk neer, en hiervan wordt een cliché gemaakt, dat dan op de naam- of visite-kaarten wordt afgedrukt.

Hier ziet men weer dezelfde lijn loopen, die wij al menigvuldig zijn tegengekomen: het Chineesche schrift is niet enkel gedachten-communicatie-middel, maar ook sier-middel. Vandaar dat teekenaars er bij te pas moeten komen om de letters teekens, waaruit een naam bestaat, te teekenen.

In dit verband, nl. de innige relatie tusschen schrift en teekening bij de Chineezers, heeft een gedachtenbeeld van een modernen Westerschen, in dit geval Nederlandschen, dichter ons zeer verrast.

Deze dichter is niemand minder dan J. Greshoff, en de door ons bedoelde ontboezeming komt voor in zijn in het Januari 1941-nummer van *De Fakkel* opgenomen bijdrage „Uit de school geklapt“, luidende:

„Dichten is het doorzichtig maken van woorden, waardoor het landschap, dat zij verbergen, ons eindelijk geopenbaard wordt.“ (P. 169).

Het was ons bij het lezen van deze woorden te moede, alsof wij daar een Chinees aan het woord hoorden.

Want ruim 12 eeuwen geleden leefde in China in de T'ang-dynastie de beroemde dichter Wang Wei (699 — 758), die tevens . . . . schilder was. Wang Wei, een tijdgenoot van de vermaarde dichters Li Tai Po en Tu Fu, den romantischen keizer T'ang Ming Huang en de veel bezongen schoone keizerlijke concubine Yang Kuei Fei, was niet alleen perfect in zijn meesterschap over woorden, maar ook unique in de beeldende kunsten. Zijn verzen schijnen slechts geëvenaard te worden door zijn teekeningen, en beide waren de volmaaktheid diermate nabij, dat de welbekende dichter Su Tung Po (1036 — 1101) uit de Sung-dynastie zich deze uitlating heeft laten ontvallen (in zijn geschrift *Chih Lin*): „Bij het genieten van Mo Ch'i's gedichten, is er in het gedicht een schilderij; bij het bewonderen van Mo Ch'i's schilderijen, is er in de schilderij een gedicht". De conclusies van Su Tung Po over beide in deze uitspraak bedoelde handelingen, dus van het genieten en bewonderen van resp. de gedichten en de schilderijen van Wang Wei, die hier bij zijn alias Mo Ch'i werd genoemd, hebben in het Chineesch spraakgebruik burgerrecht verworven. Zoo hebben de Chineezers thans het gezegde:

„Shih chung yu hwa,
Hwa chung yu shih",

beteekenende

„In het gedicht is er een schilderij,
In de schilderij is er een gedicht". *h*

Van welke opvallende gelijkenis is dit met de boven geciteerde woorden van Greshoff! Terwijl de moderne twintigste-eeuwsche Westersche dichter van meening is, dat dichten is het doorzichtig maken van woorden, waardoor het landschap dat zij verbergen, ons eindelijk geopenbaard wordt, heeft de elfde-eeuwsche Chineesche woorden-artist Su Tung Po over de praestaties van den achtste-eeuwschen Chineeschen dichter Wang Wei een oordeel geveld, dat practisch dezelfde zienswijze als die van Greshoff over het dichten bevatte. Immers is het „in het gedicht is er een schilderij, in de schilderij is er een gedicht", of korter uitgedrukt *gedicht = schilderij en schilderij = gedicht*, synoniem aan het „dichten is het zichtbaar maken van woorden"!

Afstand van tijd, plaats en geboorte zijn derhalve niet bij machte om te beletten, dat twee dichters, die van elkaar door eeuwen, werelddeelen en ras gescheiden zijn, vrijwel hetzelfde idee over het dichten huldigen. Men zou hieruit tot de universaliteit van gedachten kunnen besluiten.

Greshoff's definitie, als wij het zoo mogen uitdrukken, van het dichten is een werkelijkheid, die op alle dichtwerken van alle volken in alle tijden van toepassing is. Maar ondertusschen geldt voor de gedichten, die door middel van het Chineesche schrift gekristalliseerd zijn, nog een andere waarheid; nl.: het gedicht maakt gebruik van doorzichtige liever nog *a f b e e l d e n d e* woorden. Dit vindt zijn oorzaak hierin, dat de Chineesche letterteekens niet enkel gedachten-communicatie-middel zijn, doch ook *t e e k e n i n g e n*, *s c h i i d e r i j e n*. Met het

neerschrijven van een gedicht doet de Chineesche dichter in zekeren zin meer dan zijn Westersche collega's, want met deze handeling geeft hij niet alleen vorm aan zijn poëtisch zingende innerlijke gevoelens, maar s i e r t hij die bovendien.

Het is dan ook vooral bij dichtwerken, dat de beteekenis van het Chineesche schrift als beeldenschrift zich het duidelijkst openbaart.

Hetgeen Greshoff opmerkt is bij Chineesche dichtwerken tot op zekere hoogte, althans technisch, automatisch reeds het geval.

De aanwending van het Chineesche schrift als siermiddel zou volgens de overlevering zelfs de aanleiding zijn geweest, dat de stichter van de laatste Chineesche dynastie (1368-1644) den naam „Ming” voor zijn keizerrijk koos.

Het luidde, dat toen Chu Yuan Chang, de eerste keizer van deze dynastie, zijn huwelijk met zijn gemalin Ma Hou officieel vierde, onder de benodigdheden voor de ceremoniën o.m. twee groote waaiers waren, die elk met de woorden „jih” („zon”) en „yueh” („maan”) versierd waren.

Het toeval wilde nu, dat op een gegeven oogenblik de twee waaiers dusdanig dicht bij elkaar werden gedragen, dat de daaropvoorkomende karakters teekens naast elkander kwamen te geraken als waren zij niet op zich zelf staande woorden doch onderdeelen van een en hetzelfde woord. M.a.w. doordat de waaiers vlak bij elkaar kwamen, vormden de op elk daarvan voorkomende woorden „jih” en „yueh” met elkaar een ander woord, en dit is het woord „ming” („helder”).

Deze samenkomst van het „yang”-element (de zon) en het „yin”-element (de maan) werkte bevruchtend op het brein van den oplettenden Chu Yuan Chang ten opzichte van de keuze van een naam voor zijn dynastie. Dit voorval als een gunstig omen beschouwende, besliste hij, dat zijn keizerrijk den naam „Ming” zou dragen.

Zou het bovenstaande op feiten berusten, dan zou het gebruik van Chineesche letterteekens als versiering (op de waaiers) de directe beweegredenen geweest zijn waarom Chu's keizerrijk de Ming-dynastie werd genoemd.

Wij zien aldus, dat het Chineesche schrift niet alleen gedachten weergeeft, maar in vele gevallen deze ook met zijn eigen wezen illustreert.

NIO JOE LAN.

De oorlog als natuurlijk verschijnsel en als geestelijk probleem

STANDPUNTEN EN RICHTLIJNEN TER WRAKING VAN DEN OORLOG

Hoezeer de, in het vorige artikel ter monsterring bijeengebrachte wijsgeerige, sociaal-politieke en sociologische beschouwingen, onderling mogen verschillen in grondslag en bouw, één ding hebben zij toch alle gemeen: het als noodzakelijk aanvaarden en rechtvaardigen van den oorlog. In dit hoofdstuk zullen wij de, aan dat inzicht tegengestelde visie in enkele harer schakeeringen teekenen. Het zal daarbij blijken, dat ook de afwijzing van den oorlog op zeer verschillende gronden rust, al naarmate zij meer utilitaristisch of sociologisch-evolutionistisch, dan wel meer principiëel ethisch of religieus gericht is.

1. Het laatste karakter moet b.v. worden ontzegd aan Spencer's misprijzing van den oorlog, omdat deze de beschaving tot een wisselvallig tusschen spel maakt te midden van catastrophen. Eerst zijn verdwijnen zal een socialen staat van hogere orde mogelijk maken. Of dat bereikt zal worden hangt z.i. meer van de ontwikkeling der industriele gemeenschappen af dan van de geestelijke houding en innerlijke gesteldheid der menschen, die steeds slechts datgene zijn wat de omgeving van hen maakt ¹⁾.

2. Ook allerminst principiëel is de wraking van den oorlog door den socioloog-criminoloog der Amsterdamsche universiteit Bonger ²⁾ — die om de naziterreur te ontgaan zichzelf het leven benam —, op dezen grond, dat hij thans geen zin meer heeft, immers niet langer voordeelen brengen kan en dus alleen verliezers kweekt. De oorlog is z.i. geen „vergissing” en evenmin een „schandaal”. Met al zijn nadeelen moet hij een noodzakelijke schakel geacht worden in de ontwikkeling der menschheid. Zonder oorlog zou de menschelijke beschaving, die tot heden op uitbuiting berust, niet ontstaan zijn. De mensch zelf is noch pacifistisch noch oorlogzuchtig. Zijn aanleg is zoodanig, dat hij in zijn ontwikkeling naar beide kanten gedreven worden kan. Welken kant hij uitgaat, hangt van de eeuwig wisselende maatschappelijke omstandigheden af. Den buitensporig militairen geest vindt men, volgens Bonger, wat het verleden betreft vooral in de phase der hogere jagersvolken en die der feodaliteit. En sinds de tweede helft der negentiende eeuw bij de semi-feodaalkapitalistische staten met een overwegende militaire kaste, zooals het Duitsche keizerrijk en het huidige Japan. Absolute monarchieën

¹⁾ Zie Durant, t. a. p., bl. 412 v.v.

²⁾ „De oorlog als sociologisch probleem”, Mensch en Maatschappij 16e jrg. (1940), bl. 81 v.v.

en andere autocratieën zijn over het algemeen evenzeer oorlogzuchtig. Daarentegen hebben de democratieën in den regel een pacifistisch karakter. Ook het kapitalisme kan, ondanks de sterke concurrentie welke het meebrengt, in wezen niet oorlogzuchtig zijn, wijl arbeid, vrijhandel en wederzijdsche welvaart tot zijn grondslagen behooren. De huidige menschheid bevindt zich m.b.t. den oorlog, zooals Bonger uitdrukkelijk erkent, in een zeer gevaarlijke situatie. Nl. in den toestand dat sommige deelen der wereld verder in ontwikkeling voortgeschreden zijn dan andere, zoodat de meest vooraanstaanden door de achterblijvenden gedwongen worden terug te keeren naar een lager niveau dan zij reeds bereikt hebben. Nu de oorlog echter de menschheid met ondergang bedreigt, zal zij zeker een uitweg uit de impasse vinden. Bonger ziet hem in de richting van een wereldvrede door het stelsel van collectieve veiligheid, waartoe reeds de techniek in dezen zin medewerkt, dat zij het militaire axioma te schande maakt, als zou steeds de aanvaller in de beste positie zijn.

3. Een zuiver principieele afwijzing van den oorlog als zoodanig vinden wij ook niet bij Hugo de Groot, een der grooten zoo niet de grootste onder de Nederlandsche rechtsgeleerden, den grondlegger van het in 's menschen wezen zijn oorsprong zoekende natuurrecht, en een of zelfs den vader van het volkenrecht. In meer dan één opzicht is Grotius evenwel een wegbereider geweest van de pogingen om het oorlogsmonster althans aan banden te leggen. Inzonderheid in zijn beroemd hoofdwerk „De jure belli ac pacis” (drie boeken „Over het recht van oorlog en vrede”, in 1625 verschenen), heeft hij nl. duidelijke richtlijnen getrokken, hoe de oorlog en de oorlogvoering binnen bepaalde grenzen gehouden zouden kunnen worden ³⁾.

Als eerste richtlijn dient te worden vermeld Hugo de Groot's fundamenteele beschouwing, dat alle verkeer tusschen menschen onder de heerschappij van het natuurrecht staat. Van nature nl. is het menschelijk geslacht op gemeenschap aangelegd en den mensch gemeenschapsdrang („appetitus societatis”) eigen. Weshalve alle menschen — afgezien van de banden des bloeds dan wel gelegd door afspraak, gemeenschappelijk belang of religie en zelfs wanneer zulke banden geheel ontbreken zouden —, reeds als zoodanig met elkander verbonden zijn en een zekere gemeenschap vormen. Alle menschen, ook vijanden en zeeroovers. Want van nature kan het tegenover elkander staan in verhoudingen, welke niet in positieven zin rechtens geordend en in dat opzicht dus ordeloos zijn, nimmer beteekenen het verkeer in een op en in zichzelf rechteloozen toestand. Ook

³⁾ Om inzicht te erlangen in den arbeid en de beteekenis van Hugo de Groot kunnen het best geraadpleegd worden van Vollenhoven's, in 1926 onder den titel „Grotius and Geneva” uitgegeven „lectures”, Juli 1925 gehouden aan de Columbia-Universiteit te New-York, alsmede zijn, door de Koninkl. Academie v. Wetensch. in 1932 uitgegeven werk „The framework of Hugo Grotius' book De jure belli ac pacis”; en van der Vlugt's, eveneens in 1925 gegeven, colleges aan de Academie van internationaal recht te 's Gravenhage, openbaar gemaakt onder den titel „L'oeuvre de Grotius et son influence sur le développement du droit international” (1926).

dan immers geldt het natuurrecht, d.w.z. het recht dat overeenkomstig 's menschen redelijke natuur opwelt uit de natuurlijke rechtsbron der den mensch eigen gemeenschapszorg ⁴⁾). In den oorlog ziet de Groot eenvoudig een toestand van nood en noodweer tusschen volken en staten, gelijk die tusschen individuen bestaat in gebieden zonder rechtsorde en zonder rechtspraak of ook in geval deze op het dringende moment niet functionneeren of te hulp komen kunnen. Waar de rechter met zijn rechtsprekende en geschillen-beslechtende functie ontbreekt of wegvalt, begint de (toestand van) oorlog, d.w.z. de aanwending van geweld ter voorkoming, afwering of herstel van onrecht ⁵⁾).

De tweede richtlijn hangt ten nauwste samen met de eerste, dat de staat van oorlog geen buiten alle recht gestelde toestanden en betrekkingen schept. Tusschen oorlog en recht blijft alzoo een principieele en onverbreekbare band bestaan en in den oorlog blijven de natuurrechtsplichten ten volle gelden. Op dezen grondslag bevestigt Grotius nu het, ook vroeger reeds (o.a. door Thomas van Aquino) ontwikkelde beginsel dat de oorlog wezenlijk rechtsvordering moet zijn en in dienst staan der gerechtigheid. Ten einde in het kader van het natuurrecht te passen en te blijven, moet de oorlog als rechtsinstituut (kunnen) beschouwd worden en altoos den vrede ten doel hebben. Er moet een rechtmatige „oorzaak” zijn, d.w.z. de oorlog mag slechts het noodzakelijke middel wezen tot bereiking van een rechtvaardig doel: herstel of afweer van onrechtmatige schade dan wel bestraffing wegens gepleegd onrecht of gewrocht kwaad ⁶⁾).

De mogelijkheid van genoemde bestraffing wijst reeds op een derde richtlijn. Voor Hugo de Groot bestaat tusschen privaatrechtelijke en publiekrechtelijke, binnenstaatsche en internationale verhoudingen geen wezenlijk onderscheid. De daden en betrekkingen tusschen de staten onderling kunnen en moeten z.i. op dezelfde wijze beoordeeld worden als de gedragingen en verhoudingen tusschen de burgers, die deelgenooten zijn eener zelfde rechtsorde en onderdanen van den zelfden staat. De wijze waarop volken en staten zich ten opzichte van elkander moeten verhouden en gedragen, behoort niet minder op rechtsbasis gesteld, door rechtsnormen geregeld en door een rechtsorde beheerscht te zijn, dan het doen en laten van individuen onderling. Ook staten hebben m.a.w. evenals burgers en onderdanen als individuen rechtsplichten, die zij dienen na te komen en schenden kunnen. In het laatste geval maken zij inbreuk op het recht, plegen zij onrecht of zelfs een misdrijf en moeten zij, zoo noodig, gestraft worden. Grotius kent aldus aan den oorlog, die ter bestraffing van zulke een staat-misdadiger verklaard is (gevoerd wordt) en daarin zijn rechtvaardiging — nl. in dienst der gerechtigheid te staan — vindt, dezelfde

⁴⁾ Zie o.m. de Prolegomena van de Groot's genoemd hoofdwerk alsmede § 2 in het 5e hoofdstuk van het eerste boek en § 2 in het 19e hoofdstuk van het derde boek.

⁵⁾ Op verschillende plaatsen in het eerste en het tweede boek; wij noemen slechts de §§ 2 en volg. uit het eerste hoofdstuk van het tweede boek.

⁶⁾ Zie o.a. Proleg. 25, het eerste hoofdstuk van boek I, het eerste en het twintigste hoofdstuk van boek II.

functie toe m.b.t. het onrecht tusschen staten, volken of overheden, als binnen de rechtsorde van een bepaalden staat de straf heeft voor de vergelding van het, in delictsvorm begane individueele onrecht ⁷⁾. De (in 1933 overleden) Leidsche hoogleeraar van Vollenhoven knoopte in zijn pleidooi voor een internationale politie-macht bij deze parallel aan, welke Grotius getrokken heeft tusschen de onderlinge staten-verhoudingen met de relatie staatsonrecht — rechtvaardige oorlog (gevoerd tot rechtsherstel of bestraffing) in de sfeer der internationale betrekkingen enerzijds, en de onderlinge individueele verhoudingen met de relatie individueel onrecht (delict) — straf (opgelegd tengevolge van het ingrijpen en de beslissingen van politie en justitie) in de sfeer der binnenstaatsche rechtsorde aan den anderen kant. Consequente doortrekking van de parallel — dit is in enkele woorden gezegd van Vollenhoven's visie — houdt in, dat ook ter beslechting van geschillen tusschen de volken of staten internationale organen van justitie en politie onontbeerlijk zijn, doch niet minder een internationale gewapende macht ter uitvoering van hun beslissingen ⁸⁾

Ten slotte bevat Hugo de Groot's beroemde boek over oorlog en vrede nog enkele punten, welke voor het uitstippelen van een vierde richtlijn ter versterking van de reeds genoemde principieel belangrijk zijn. In de eerste plaats noemen wij de negatieve wijze waarop hij het begrip van de souvereiniteit der staten omschrijft. Souverein is nl. de macht, die aan geen hogere macht onderworpen is en te gehoorzamen heeft, die derhalve geen rechter of rechtsinstantie boven zich heeft. Als zoodanig moet zulk een macht wel, uiteraard op de basis en in het kader van het recht als boven werd aangeduid, het laatste woord spreken en tot rechtsherstel of bestraffing eigen richting oefenen. Zelf kan zij alleen door God gestraft worden. ⁹⁾

Wat ons hier treft, is dat Grotius blijkens zijn, op haar ontbreken gegronde begripsbepaling der souvereiniteit evenzeer als blijkens zijn, in denzelfden zin negatief gehouden oorlogsdefinitie, de rechterlijke functie de positieve kern acht van elke, door en binnen het recht gevormde gemeenschap. In de tweede plaats wijzen wij op de kiemen, welke in de Groot's werk gevonden worden van de groot-sche en ver reikende gedachte eener geordende algemeene menschen- of volken-gemeenschap ¹⁰⁾. Te haren behoeve heeft hij zijn boek geschreven. Op haar belangen moet het volkenrecht in beginsel gericht zijn en niet (alleen) op die der door dat recht verbonden afzonderlijke staten. Ook doet hij hier en daar op haar een rechtstreeksch beroep. Die groote en algemeene gemeenschap, welke onder de heerschappij van het natuurrecht staat en waaraan het gansche menschelijke geslacht

⁷⁾ Zie o.m. Proleg. 18, 22 en 23, hoofdstukken I en 20-26 van het tweede boek.

⁸⁾ Zie behalve de reeds genoemde werken ook zijn „De eendracht van het land” (1913) en zijn „De drie treden van het Volkenrecht” (1918).

⁹⁾ Zie § VIII (14) in het derde hoofdstuk van het eerste boek en § XL (I) in het twintigste hoofdstuk van het tweede boek.

¹⁰⁾ Proleg. I, 17, 23 en 24; § 44 van het twintigste en § 8 van het vijfentwintigste hoofdstuk van boek II; § I van het vijfentwintigste hoofdstuk van boek III.

en alle volken (moeten) deel hebben, is voor Grotius het verre ideaal, waarop de internationale staatkunde en de ontwikkeling van het volkenrecht gericht moeten zijn om den chaos van volken en staten, welken de wereld van oudsher veelszins vertoont, op den duur te boven te komen. Binnen dat groote geheel dezer universele gemeenschap zijn in het verleden en kunnen in de toekomst, ter bemiddeling en als overgang, grootere of kleinere statenbonden gevormd worden. In dat verband ontwaart en bepleit de Groot een engeren kring en kleiner geheel van de Christelijke volken, die als gemeenschap van Christenen één lichaam vormen en daarom een verbond moeten aangaan om elkander bij te staan, conflicten onpartijdig en vreedzaam bij te leggen en aldus den oorlog te vermijden ¹¹⁾.

4. Ook anderen hebben, zelfs honderden jaren vóór Grotius, in die richting denkbeelden en plannen ontvouwd voor een blijvenden vrede onder de volken. Allereerst zij herinnerd aan de vele uitingen van een bewust streven naar wereldvrede in de Europeesche Middeleeuwen. Zij omvatten naast betoogen tot principieele verwerping van den oorlog en ontwerpen van volkenrechtelijke regelingen ter beperking van het oorlogsrecht en van de wijze van oorlogvoering, ook reeds de gedachte van een Europeeschen vredesbond tusschen de vorsten. Zelfs ontbreekt, boven en behalve de practische vredesbemiddeling der pausen, een vroegtijdige poging niet om, door instelling van een arbitragehof onder paus Gregorius VII (1073—1085), scheidsrechterlijke beslechting van geschillen tusschen de heerschende vorsten ingang te doen vinden ¹²⁾. Voorts noemen wij met Grotius nog den Franschen staatsman Sully die in 1634, den Kwaker William Penn die in 1693, en den abt de Saint-Pierre (secretaris der Fransche gevolmachtigden bij de onderhandelingen van den, in 1713 gesloten vrede van Utrecht) die omstreeks genoemd jaar, geschriften uitgegeven hebben waarin een Christelijke statenbond of gemeenebest ontworpen en aanbevolen werd of zelfs, zooals door laatstgenoemde, een vredesbond, die ook de Mohammedaansche vorsten omvatten zou. En in de achttiende eeuw hebben, naast mannen als Swift en Hume in Engeland, inzonderheid de Fransche encyclopedisten en physiocraten de vredesgedachte krachtig bepleit en bevorderd ¹³⁾.

Voor ons betoog is echter het meest van belang dat, omstreeks anderhalve eeuw na Hugo de Groot, I m m a n u e l K a n t aan de gedachte eener vreedzame gemeenschap aller volkeren, als rechtsbeginsel, een beter fundament en een verdere ontwikkeling gegeven heeft. Hij stelt haar als de richting gevende idee van een cosmopolitisch apparaat boven de daarin federalistisch verbonden staten, waarin de burgers der verschillende volksgemeenschappen elk met haar eigen rechts- en staatsorde, tevens als weteldburgers zouden kunnen samenleven en samenwerken.

¹¹⁾ Zie § 12 van het vijftiende en § 8 van het drieëntwintigste hoofdstuk van het tweede boek, alsmede § 8 van het twaalfde en § 8 van het vijfentwintigste hoofdstuk van het derde boek.

¹²⁾ Zie van Kan, „De Vredesgedachte der Middeleeuwen” (inaugureele rede te Batavia, 29 Januari 1925) bl. 17 v.v.

¹³⁾ Zie de inleiding bij Vorländer's uitgave van Kant's „Zu ewigen Frieden” (1913; 2e Aufl. 1919), b.. VIII v.v.

De Koningsberger wijsgeer ¹⁴⁾ aanvaardt den oorlog alleen als een feitelijk, en in het natuurgebeuren noodzakelijk verschijnsel, als een betreuenswaardig noodmiddel om in den natuurstaat zijn recht door geweld te handhaven. Zooals de toestand van vrede onder de afzonderlijke menschen echter door de cultuur „gesticht” werd en derhalve geen natuur-toestand is, behooren ook de volken uit hun natuurstaat, den toestand van ongerechtigheid, te treden en tot een in rechtsvorm geregelde orde over te gaan. Kant erkent dat de oorlog, ondanks het groote kwaad dat hij is en de rampen die hij brengt, ook als een middel der natuur of een werktuig der Voorzienigheid beschouwd kan worden om in den mensch en de menschheid alle talenten te ontwikkelen, welke aan de cultuur dienstig zijn, en aldus uit den onbeschaafden natuurtoestand te geraken in den „burgerlijken” staat van een geordend gemeenebest. De tweeslachtigheid of het dualisme van oorlog en vrede ligt nl. diep verankerd in de menschelijke natuur met haar aanleg tot „ungesellige Geselligkeit” of on sociaal samenzijn. De trek tot gemeenschap en samenleving, dien wij bij den mensch waarnemen, gaat immers in den regel gepaard met een neiging om als enkeling zich af te zonderen en zijn eigen weg te gaan. Over en weer kweekt die tegengestelde houding en gezindheid tegenstand en verzet. Door dien onderlingen weerstand nu worden, met overwinning van luiheid en gemakzucht, in den weg der mededinging voortgedreven door eerezucht, hebzucht of heerszucht, alle krachten en gaven in den mensch gewekt.

Zoo worden de eerste schreden gezet op het pad der cultuur en vervolgens verder omhoog geklommen met ontwikkeling aller talenten, welke zonder bedoelde zelfzuchtige aanmatigheden, mededinging en weerstand in hun kiemen verborgen zouden blijven. Slechts door de wrijving en den wedijver, die gevoed worden door onbevredigde zucht tot bezitten en heerschen, afgunst en ijdelheid, ontstaat op den genoemden grondslag van het streven naar een tevreden samenleven in eendracht en liefde, de krachtsinspanning welke noodig is om de in den natuurlijken aanleg der menschen gelegen vermogens te ontwikkelen. In dit verband acht Kant den oorlog op de cultuurtrap welke het menschelijk geslacht tot zijn tijd bereikt had, een onontbeerlijk middel om het nog verder te brengen. Hoe meer gevaren een volk trotseeren moet en moedig doorstaat in op ordelijke en rechtmatige wijze gevoerde oorlogen, des te grootscher zal dat volk worden in houding en denk-

¹⁴⁾ Kant's gedachten over oorlog en vrede vindt men hoofdzakelijk uiteengezet in zijn geschriften „Idee zu einer allgemeinen Geschichte in Weltbürgerlichen Absicht” (1784), „Zum ewigen Frieden” (1795) „Metaphysik der Sitten” I Rechtslehre §§ 55 v.v. (1797), „Der Streit der Fakultäten” (1798). Bovendien verspreid in enkele andere geschriften: de §§ 28 en 83 der „Kritik der Urteilkraft” (1793), en het Eerste stuk III van „Die Religion innerhalb der Grenzen der bloßen Vernunft” (1793), gelijk ook in „Mutmaßlicher Anfang der Menschengeschichte” (1786), „Ueber den Gemeinspruch: Das mag in der Theorie richtig sein, taugt aber nicht für die Praxis” (1793) en „Anthropologie in pragmatischer Absicht” (1798).

Vorländer heeft aan zijn uitgave van „Zum ewigen Frieden” in een aanhangsel de belangrijkste gedeelten uit de overige geschriften toegevoegd.

wijze. Omgekeerd pleegt een lange vreedestijd den blooten handelsgeest met de daaraan eigen minderwaardige eigenbaat, lafheid en slapheid overheerschend te maken. Bovendien noopt de oorlog de volken, desnoods zonder hun wil, tot overeenstemming en nauwere betrekkingen te komen in regelingen tusschen de staten en langs dezen weg ten slotte tot een volkenbond als internationaal en cosmopolitisch vredes-apparaat. Eerst en slechts in het stadium eener („God weet wanneer”) volmaakte cultuur zou een altoos durende vrede voor ons mogelijk en heilzaam wezen.

Ondanks die erkenning van den oorlog als noodzakelijk middel tot ontwikkeling dan wel tot het scheppen van de voorwaarden voor ontplooiing aller natuurlijke krachten en geestesgaven die sluimeren in 's menschen natuur en aanleg, acht Kant den oorlog naar ethisch-moreelen maatstaf beslist verwerpelijk. Het veroordeelend vonnis en onweerstaanbare veto van de (practische) rede in den mensch luidt, dat er geen oorlog behoort te zijn. Tusschen staten evenmin als tusschen individuen. Want op die gewelddadige wijze mag niemand zijn recht (willen) zoeken of handhaven. Kant aarzelt niet den oorlog den geesel van het menschelijk geslacht te noemen. Hij is de grootste hinderpaal voor de moraal en de vernieler van al het goede. Hij is de bron van alle kwaad en zedenbederf, de omkeering van het einddoel der schepping zelf. Zelfs noemt hij den toestand van voortdurende gezindheid en toerusting tot oorlog, waarin de beschaafde volken en staten ten opzichte van elkander verkeer en willen blijven verkeer, onder de voorbeelden tot staving van „het radicale booze” in den mensch (d.w.z. de in de menschelijke aard of natuur wortelende hang om de grondstelling der zedelijkheid bewust links te laten liggen en te ondermijnen, door het nakomen van de moreele geboden afhankelijk te stellen van de eigenliefde en hetgeen haar lust, in plaats van omgekeerd de bevrediging van deze laatste steeds en in beginsel aan de grondwettelijke regelen der moraal te toetsen en ondergeschikt te maken)

De mensch en de menschheid zijn dan ook z.i. gehouden en geroepen, aanhoudend alle krachten in te spannen tot stichting en behoud van den internationalen vrede. De gedachte van een „eeuwigen” vrede met beëindiging van oorlogvoering en krijgstoerusting, moge wat de theoretische waarschijnlijkheid harer uitvoerbaarheid betreft geen bewijsbaren grond hebben of zelfs voor immer een vrome wensch blijven, dat neemt niet weg dat het menschedom, wil het de rede niet prijsgeven en in het dierenrijk terugvallen, die gedachte steeds voor oogen zal moeten houden als richting gevende idee en leidend beginsel van de internationale politiek. Kant is er evenwel van overtuigd dat, ofschoon de toekomstige uitslag niet met voldoende zekerheid (theoretisch) voorspeld kan worden, het plichtmatige praktische streven naar dien vrede niet hersenschimmig en vruchteloos blijken zal. Want op verschillende punten kan reeds het verloop en de inrichting der natuur als daartoe dienstig of doelmatig beschouwd worden. Zoo wijst hij er b.v. op, hoe de menschen door de tweedracht tegen hun wil tot

eendracht gebracht worden. Alsmede op het feit dat de handelsgeest, die zich met oorlog niet verdraagt, vroeger of later elk volk in zijn greep krijgt. De macht van het geld behoort wel tot de middelen waarop de staatsmacht het meest vertrouwt en moet kunnen rekenen; daardoor zien de staten zich gedrongen den vrede te bevorderen en dreigende oorlogen zooveel mogelijk te voorkomen. De „eeuwige” vrede moge dan als ideaal voor rechtstreeksche verwezenlijking niet vatbaar wezen, niettemin kan zijn verwerkelijking in den vorm eener bestendig opgegeven taak worden nagestreefd. Op die wijze kan die vrede als idee benaderd worden in een eindelocs voortschrijdende ontwikkeling. Naar Kant's gevoelen mogen wij op de genoemde gronden verwachten, dat door toedoen eener hoogere wijsheid of Voorzienigheid de oorlog allengs menschelijker worden zal, vervolgens ook zeldzamer, en ten slotte als middel tot aanranding (als „aanvallende oorlog”) geheel zal verdwijnen.

Zoolang de oorlog in verband met het bereikte cultuur-stadium nog niet verdwenen is noch zijn kan, dienen de staten althans het voeren van den krijg binnen bepaalde grenzen te houden. Kant meent dat, zonder in de tegenstrijdigheid te vervallen den oorlog als wetteloozen toestand onder een wet te willen stellen, toch t.a.v. de oorlogvoering enkele bindende en dus beperkende grondbeginselen kunnen aangegeven worden. En wel van tweeërlei aard. Vooreerst die, welke de mogelijkheid waarborgen, uit den natuurstaat (oorlog) over te gaan in een door recht geordenden toestand (vrede). Zoo moet elke staat zich onthouden van vijandelijkheden en gemeene middelen, waardoor het wederkeerige vertrouwen in den toekomstigen vrede vernietigd worden zou. Bovendien hebben laatstbedoelde middelen (spionnage, sluipmoord, aanzetting tot verraad, valsche berichtverspreiding, e.d.)—dit brengt ons tot een tweede, niet minder dan het eerstgenoemde, onmisbaar grondbeginsel — de gevaarlijke en onduldbare eigenschap, dat hun aanwending de onderdanen van den staat, die op die wijze in zijn dienst gebruikt worden, ongeschikt maakt om (goede) staatsburgers te zijn. Wat tengevolge hebben moet, dat de staat tevens zichzelf onbekwaam maakt om in de staatsverhouding naar het volkenrecht voor een „persoon” te gelden, die met andere staten gelijke rechten deelachtig zou (kunnen) zijn. Mede om die reden stelt Kant verder den eisch, dat de oorlog niet anders dan ordelijk en met eerbiediging van de private rechtsorde gevoerd worden zal. Plundering, inlijving, uitroeiing, verbreking van capitulatie (—beloften of—afspraken), worden door hem bestreden en afgekeurd. Om een gansch andere reden dan de uitroeiingsoorlog en den onderwerpingsoorlog (inlijving) verwerpt hij den bestraffingsoorlog. Deze laatste is z.i. ondenkbaar tusschen onafhankelijke staten, die als zoodanig in een onderlinge verhouding van nevenschikking staan, wijl de straf een verhouding van hooger geplaatste tot ondergeschikte (in beginsel) onderstelt.

Hoe belangrijk Kant de beperking van den oorlog oordeelde in de middelen en omvang der krijgsvoering, hoofdzaak voor hem was de idee van den vrede

zelf en hare benadering. Daarin is hij stellig meer werkelijkheidsmensch geweest dan degenen die van zijn geschriften niet of weinig op de hoogte zijn, meenen te mogen en te moeten aannemen op grond van zijn „eeuwige” vredesgedachte. Om dat waar te maken moet in de eerste plaats gezegd worden, dat het woord „eeuwig” minder een eindeloozen en ononderbroken duur van den vrede dan wel zijn eeuwige geldigheid als idee, om alleen strijd te voeren in de banen van recht en rede, tot uitdrukking brengt. Ten tweede dient in het licht te worden gesteld, dat Kant reeds in zijn tijd (einde achttiende eeuw) voor den algemeenen vrede niets verwachtte van het z.g. politieke evenwicht der Europeesche mogendheden, welk denkbeeld onder de staatslieden die de internationale politiek beheerschen, in alle tijden zoo vele aanhangers gevonden heeft. Geestig vergelijkt hij die constructie met het huis van Swift, dat door een bouwmeester zoo volkomen overeenkomstig de wetten der evenwichtsleer gebouwd was, dat het dadelijk instortte toen een musch er op neerstreek. Van de onderlinge gezindheid en begeerte der meeste staten en regeeringen om zich met list of geweld ten koste van anderen te vergrooten en te versterken, alsmede van de voortdurende oorlogstoerusting welke den vreedstijd nog drukkender maakt dan den oorlog zelf, blijkt Kant door de vele opmerkingen daaromtrent goed op de hoogte te zijn. Evenmin zijn hem onbekend de bijkans onoverkomelijke moeilijkheden, welke aan het te boven komen van dien toestand in den weg staan.

Moeilijkheden die kunnen samenhangen met het verleden en de historische ontwikkeling, of verband houden met de staatkundige en economische, ethnologische en geographische gesteldheid van het heden. Maar die z.i. het meest voortvloeien uit de geringe aanwezigheid of zelfs de totale afwezigheid van den wil en de lust der staten en staatslieden om uit dezen natuurstaat en toestand van barbaarschheid te geraken. In deze schier hopelooze situatie verkondigt Kant, en hij tracht het met bewijzen te staven, dat er maar één uitweg is: de instelling van een volkenrecht, naar analogie met het privaatrecht of het staatsrecht, op den grondslag van met macht toegeruste publieke rechtsregelen, waaraan iedere staat zich zou moeten onderwerpen. Op analoge wijze als de ordelijke samenleving van een bepaald volk door zijn rechts- en staatsorde geregeld is, kan in beginsel ook voor het gansche menschelijk geslacht als collectief geheel van personen, die naar hun aard het vreedzame samenzijn niet ontberen kunnen, doch tevens niet vermijden kunnen elkander aanhoudend te weerstreven, een cosmopolitische maatschappij geordend worden door een coalitie van staten en volken, die, hoezeer telkens door twist en tweedracht bedreigd doch bijeengehouden door de rechtsregelen welke zij vastgesteld hebben, steeds verder voortschrijdt en meer algemeen wordt. Evenals de „eeuwige” vrede die met haar in vervulling zou gaan, is die cosmopolitische gemeenschap een regulatief principe of richtinggevende en leidende idee. Aldus kunnen wij Kant's gedachtengang in het kort samenvatten.

5. In den loop der negentiende eeuw tracht de aldus voorbereide vredesbeweging haar normaliseerenden invloed uit te oefenen op de internationale verhoudingen tusschen de staten, daarbij telkens teruggedrongen en gestuit door den bij tijd en wijle in de verschillende landen opkomenden vloed van nationalistischen of imperialistischen drang tot uitbreiding en verovering. Nog aan het einde der achttiende eeuw was tusschen Engeland en de jonge Vereenigde Staten van Noord-Amerika een verdrag gesloten om een aantal bestaande geschilpunten aan arbitrage te onderwerpen, en was de eerste scheidsrechterlijke beslissing reeds gevallen (1798). Op initiatief der Kwakers werd in 1815 te New-York het eerste vredesgenootschap opgericht en in 1816 te Londen. Pas in 1830 kreeg de beweging vasten voet op het Europeesche continent door de stichting van een vredesvereeniging te Genève. In 1843 vond het eerste vredescongres te Londen plaats (met slechts zes continentale deelnemers). In 1848 zetten de internationale congressen in. Het eerste werd in Brussel gehouden zonder Duitsche afgevaardigden, het tweede in Parijs met slechts twee Duitschers (1849). Onder de 550 deelnemers van het derde congres, dat Augustus 1850 in Duitschland zelf, nl. te Frankfort a.d.M. bijeenkwam, waren desondanks slechts een kleine 40 Duitschers. In aansluiting aan dat congres werd (September) de eerste Duitsche Vredesvereeniging opgericht te Koningsbergen, welke echter reeds na zeven maanden op bevel der politie ontbonden werd! Sinds 1889 zijn nieuwe internationale congressen voor den wereldvrede in verschillende landen gehouden. Dientengevolge werd eindelijk in November 1892 ook in Duitschland een nationale vredesvereeniging gesticht, die in het geheele land haar vertakkingen had. De bekende Interparlementaire Unie was nog zonder Duitsche deelneming in 1888 gesticht door Fransche en Engelsche parlementsleden. Nadat in 1890 een drietal leden van den Duitschen Rijksdag waren toegetreden, heeft dat aantal zich langzamerhand wel uitgebreid, doch is naar verhouding steeds aanzienlijk beneden dat der volksvertegenwoordigingen van andere groote staten gebleven. Grooter is het aandeel van Duitschland in de vredesliteratuur; daarin heeft het bij de andere grootere staten niet achter gestaan. Een actieve minderheid heeft trouwens in dat land, in en buiten het parlement voor recht en vrede onder de volken krachtig geijverd in de vijfentwintig jaren, die aan den eersten wereldoorlog voorafgingen. Daarentegen heeft de Duitsche regeering, eerst onder leiding van Bismarck en vervolgens onder die van keizer Wilhelm II, de belichaming van de vredesgedachte in beperking van de steeds toenemende bewapening of in een, goed functionneerende, internationale arbitrage of rechtspraak, immer meer belemmerd dan bevorderd. O.a. op de vredesconferenties, die in 1899 en 1907 te 's Gravenhage gehouden zijn.

V o r l ä n d e r, aan wiens boven vermelde inleiding deze gegevens ontleend zijn, wijst ter verklaring van den toenmaligen toestand van internationale spanning en bestendig opgevoerde bewapening met haar drukkende lasten voor alle volken, op de volkomen verouderde staatkundig-diplomatieke machinerie en werkwijze.

Zij waren z.i. nog geheel geschoeid op de leest der afzonderlijke staten en eenvoudig gericht op de bevordering van hun tegenstrijdige belangen, zoodat iedere samenvattende ordening haar in wezen vreemd was. Op die wijze stonden zij in scherpe tegenstelling tot de sociaal-geestelijke ontwikkeling dier dagen, welke door het zich sterk uitbreidende wereld-verkeer en de snel toenemende samenwerking op elk gebied van techniek, wetenschap en kunst, alle landsgrenzen overschreed en de volken steeds nauwer met elkander verbond. Een tegenstelling welke z.i. òf door een verschrikkelijke botsing òf in den weg van redelijk overleg en overeenkomst tusschen de staten, ten slotte tot een internationale ordening leiden moet. De „logica der feiten” achtte hij — ook nog in 1919 — een reden tot hoop op betere tijden.

6. De hier slechts in enkele trekken geteekende vredesbeweging der 19e en 20e eeuw draagt grootendeels een humanistisch karakter ¹⁵⁾. Naarmate zij aan sociaal-religieuze bronnen ontspringt of door het Kantiaansche idealisme gevoed wordt, zal zij in de eerste plaats door het ethische postulaat van den vrede en een principieele afwijzing van den oorlog gedragen en gericht zijn. Voorzoover daarentegen de moderne arbeidersbeweging met haar, zoo niet op historisch-materialistischen grondslag opgebouwde dan toch in naturalistische lijn ontwikkelde, economisch-politieke visie en doelstellingen op de vredesactie haar stempel drukt, zal het teruggedringen van den oorlog door den vrede meer op utilaristische of evolutionistische, dan op principieele gronden bepleit en verwacht worden. Vaak ook zal men bij de apostelen of intellectueele grondwerkers voor den wereldvrede een niet altoos tot harmonie gebrachte mengeling van beide standpunten aantreffen. Dat schijnt b.v. bij Vorländer het geval te zijn. Maar ook bij Heymans, den vader van het psychisch monisme, ontbreekt die mengeling o.i. niet ¹⁶⁾. De verwerpelijkheid van den oorlog grondt hij nl. eenerzijds hierop, dat de oorlog als machtsbeslissing het recht negeert, tenzij hij uitsluitend ter verdediging van het recht mocht gevoerd worden en derhalve gerechtvaardigd zijn. Overigens is in den oorlog het recht als zoodanig uitgeschakeld en de overwinning van het recht bloot toevallig. Daarnevens voert Heymans evenwel, zonder innerlijke verbinding, tegen den oorlog aan, dat hij thans en in de toekomst onnoodig wezen zou. In het verleden moge hij als noodzakelijk doorgangsstadium in de vorming van steeds grootere en sterkere groepen, waarde en somtijds zelfs toenemende waarde hebben gehad, voor de huidige en toekomstige situatie staat de zaak anders. Steeds meer hebben zich immers de kringen verruimd, waarbinnen de oorlog onmogelijk of zoo goed als onmogelijk geworden is. De ontwikkeling in die lijn houdt de mogelijkheid en zelfs waarschijnlijkheid in,

¹⁵⁾ Zie Vorländer's meer vermelde inleiding; en ook de bespreking van het proefschrift (Amsterdam 1930) van S. Rozemond „Kant en de Volkenbond”, door Dooyeweerd, hoogleeraar aan de Vrije Universiteit, in Themis, Deel XCIII, bl. 155-214.

¹⁶⁾ Zie den inhoud van zijn, onder den titel „De oorlog en de vredesbeweging” openbaar gemaakte openingscollege aan de Groningsche Universiteit (24 September 1914).

dat achtereenvolgens de West-Europeesche, de Europeesche en alle cultuurstaten zich tot één rechtsgemeenschap vereenigen, met overwinning van alle belemmeringen: dynastieke belangen, taalverschillen, historische scheidingen en geschilpunten, nationale vooroordeelen en rassenwaan. Vele factoren werken die ontwikkelingsrichting krachtig in de hand. Het toenemende verkeer dat van de wereld een economisch geheel maakt, de groote overeenstemming in cultuursoort en cultuurpeil (b.v. de Europeesch-Amerikaansche cultuureenheid), de stijging van het zedelijke niveau, den steeds grooteren invloed dien de wassende democratische organisatie in verschillende landen geeft aan het volk, dat in beginsel alleen het recht en den vrede wil en slechts door misleiding — nl. op provocatie en uit noodweer te strijden voor een rechtvaardige zaak — tot den (aanvals) oorlog te brengen is. Aldus zal de levensweg der menschheid, evenals die van den enkelen mensch, van versnippering en strijd leiden tot organisatie en eenheid. Heymans ontkent niet, dat de politieke en diplomatieke tradities, de wrok en het wantrouwen welke vroegere oorlogen gezaaid hebben, alsook het dogma der staatssoevereiniteit, dien weg en ontwikkelingsgang nog vaak bemoeilijken en versperren zullen. Maar onoverkomelijk acht hij die moeilijkheden niet. Ook de belangen-strijd en de economische conflicten tusschen de staten, vormen z.i. geen afdoend beletsel. Want zij zullen in een, als gemeenschap van cultuurstaten geordend wereld-geheel geheel wegvallen of althans naar vastgestelde regels vereffend worden. Oorlog voeren ten behoeve van koloniën, havens, emigratie, grondstoffen, e.d. zal dan evenmin noodig als mogelijk wezen.

Afwijzing van den oorlog als middel tot verkrijging van een gewelddadige beslissing met de wapenen in de vuist, op dezen grond, dat alle dwang en geweld in beginsel te verwerpen zijn, wordt reeds gedurende ten minste vijf-en-twintig eeuwen onder de menschheid geleerd en verdedigd.

7. Wij vinden het al bij den bekenden Chineeschen wijsgeer der vijfde (zesde?) eeuw v. Chr., L a o - t s e, die een volstrekt dwangloos en natuurlijk volksbestaan voorstaat, in kinderlijken eenvoud en zonder niet of moeilijk te bevredigen begeerten en belangen. In het ideologische beeld dezer volken-wereld, wier ordening en werkzaamheid als volksgemeenschappen zooveel mogelijk op onthouding gericht is, passen volkomen de regelen die Lao-tse voor het volken-verkeer geeft in een zijner classieke en meest invloedrijke geschriften, Tao-tê-king, het boek van den zin en het leven (een ander vertaalt : het boek van het hoogste wezen en het hoogste goed). De groote rijken moeten niets anders nastreven dan de menschen te vereenigen en te voeden, de kleine rijken niets anders dan zich aan te sluiten en te dienen. Wanneer beide, de kleine en inzonderheid de groote staten, zich intoomen en onthouden van aanmatiging of aanspraken, zullen beide over en weer elkander winnen en de gewenschte plaats erlangen. Zonder grijpen naar de wapenen en aanwending van geweld. Want een gewelddadige beslissing is een zinloos, zij het somtijds noodza-

kelijk kwaad, dat slechts verwoesting aanricht. Komt het tot oorlog, dan zal hij de zege behalen, die het doet met droefheid in zijn hart. ¹⁷⁾

8. Niet minder wordt de oorlog gelaakt door den Chineeschen denker, M ê T i ¹⁸⁾, hoogstwaarschijnlijk een tijdgenoot van Lao-tse. De grondbeginselen der door hem ontwikkelde gemeenschapsethiek zijn algemeene menschenliefde, maatschappelijke eenvoud en matigheid, sociale gerechtigheid voor heel het volk, vrede tusschen de volkeren onderling. De ontwikkelingsgang van beschaving en cultuur zag reeds hij als het opklimmen uit een staat van onbeperkt individualisme en egoïsme met zijn strijd van allen tegen allen, in den weg eener telkens hoogere ordening onder een hiërarchie van heerschers, waarvan de spits de Hemel zelf is. Dienovereenkomstig veroordeelt M ê T i den aanvals-en veroveringsoorlog, en in zijn gedachten-gang daarmede vrijwel iederen oorlog, als onrechtvaardig, schadelijk en verderfelijk. Hij stelt hem op één lijn met roof en vergelijkt veroveraars met kleptomanen. Al moge deze of gene staat door den krijg soms voordeel hebben behaald, toch is oorlog een onbegaanbare weg waarop vele staten te gronde gegaan zijn. Slechts als straf-expeditie, op last des Hemels tegen een volk ondernomen dat tuchting behoeft wegens moreel verval, is gewapend optreden geoorloofd. Overigens dient men de menschen niet te lijf te gaan met de middelen en wapenen van den oorlog te land en ter zee, maar tegemoet te treden met de enterhaken en stormrammen der liefde en der gerechtigheid.

9. Ook de vermaarde sovereign, die in de derde eeuw v. Chr. bijna geheel Voor-Indië onder zijn heerschappij had, A ş o k a ¹⁹⁾, dient in dit verband genoemd te worden. Na tusschen zijn achtste en twaalfde regeeringsjaar een gruwelijken oorlog te hebben gevoerd ter onderwerping van het rijk Kalinga, dat strategisch en economisch van groot belang was door zijn ligging aan de kust der golf van Bengalen, werd deze vorst zoozeer door afschuw en berouw aangegrepen over de daarbij door slachting en wegvoering van honderdduizenden aangerichte ellende, dat hij gedurende de overige kwart-eeuw zijner regeering een onverholten tegenstander schijnt te zijn geweest van oorlog en geweld. Toen ter tijde tot het Boeddhisme bekeerd en zelfs leekbroeder eener orde geworden, heeft hij blijkens de door hem als monarch uitgegeven edicten voortaan rechtvaardigheid en welvaart willen bevorderen onder alle menschen (die hij allen zijn „kinderen” noemt) en zelfs voor alle levende wezens, de dieren inbegrepen. Alle menschen moeten in deze wereld gelukkig zijn en in de andere wereld den hemel deelachtig worden. Ook de naburige

¹⁷⁾ Zie van het genoemde werk in de vertaling van R. Wilhelm, de hoofdstukken 61, 30 en 69. Alsmade A. Forke, *Geschichte der alten chinesischen Philosophie* (1927), bl. 279 en 280.

¹⁸⁾ Over M ê T i handelt Forke, t.a.p., bl. 368-395; dezelfde schrijver heeft in 1922 een vertaling uitgegeven van de werken van M ê T i en zijn leerlingen (in de serie *Mededeelingen van het Seminarie voor Oostersche talen der Berlijnsche Universiteit*).

¹⁹⁾ Deze vermaarde figuur vindt men behandeld in L. de la Vallée-Poussin, *L'Inde aux temps des Mauryas* (1930), bl. 78-162, en V.A. Smith, *Asoka-the Buddhist emperor of India* (3.ed. 1920).

volken wil hij in dat geluk betrekken door een politiek van vertrouwen, vergeten en vergeven, die de vrees uitbant en voorkomt. Tegenover de verovering door geweld of zwaard leert en betracht hij, als nieuwe en ware verovering, die door „dharma”, een beoefening van dienen, piëteit en humaniteit, welke vrucht draagt in deze en in de volgende wereld. Deze praktische ethiek of levensleer, gericht op het streven naar veel goede daden en weinig zonden, houdt o.a. in de deugden: medelijden, vrijgevigheid, reinheid, waarheidlievendheid; onderlinge verdraagzaamheid; beleefdheid en vriendelijkheid, ook jegens slaven; eerbied voor ouders en andere gezagdragers; zachtheid t.a.v. de dieren, die niet gedood doch zooveel mogelijk verzorgd moeten worden; enz. (De Kat Angelino ²⁰) noemt op grond van deze ethiek Aşoka „de incarnatie der panhumanistische gedachte van het vroege Boeddhisme” en acht hem „de(n) eenige in de wereldgeschiedenis, die met eenzelfden afkeer en wroeging terugblikte op den krijg als het Westen van onzen tijd doet”. Naar het oordeel van enkele kritische beschouwers heeft echter de bekeerde veroveraar, voorzoover zijn edicten zelf al niet de zaken mooier voorstellen dan zij waren, waarschijnlijk om redenen van staatsbelang nagelaten, het veroverde Kalinga van zijn berouwvolle houding en gewijzigd inzicht op de hoogte te brengen.

Afgezien van verschillende steunpunten in haar fundeering, blijkt alzoo de vredesbeweging onzer negentiende en twintigste eeuw allerm minst zulk een moderne nieuwigheid te zijn, als vaak ondersteld wordt. Niet alleen in de Europeesche Middeleeuwen maar ook reeds in het grijs verleden van het Oosten heeft zij haar parallellen gehad. Een treffende bevestiging van de oude wijsheidspreuk van den Joodschen Prediker, dat er niets nieuws onder de zon is, wijl het nieuwe er al was in lang vervlogen tijden.

10. Ook de groote Russische schrijver graaf Leo Tolstoj (1828-1911), die op het moderne pacifisme niet weinig invloed gehad heeft, predikt den terugkeer naar eenvoud en natuur, naar een leven van fysieke arbeid, als den weg waarlangs de menschheid het verloren geluk zal kunnen hervinden. Een zijner grondbeginselen is, dat men zich tegen het kwaad niet gewelddadig verzetten mag. Alle geweld toch en dus eveneens de oorlog is als zoodanig uit den boeze. Niet op zulk een, op haar beurt verkeerde en negatieve wijze moet en kan het kwade worden tegengegaan en overwonnen, maar alleen op positieve wijze, t.w. door de liefde. De liefde, het streven der zielen naar vereeniging en de daaruit voortspruitende onderlinge verhouding, is de hoogste en eenige levenswet. Op die wet maakt elk gebruik van dwang inbreuk, onverschillig van welken aard hij is, inbegrepen die van politie, justitie of leger. Zoolang een dezer soorten van dwang of geweld-aanwending geoorloofd blijft, zal het recht van den sterkste als grondbeginsel der maatschappelijke ordening gelden en erkend moeten worden.

---

²⁰) Staatkundig beleid en bestuurszorg in Nederlandsch-Indië (1929) I. bl. 159 en 655.

II. De groote deelgenoot en vertolker-in-de-practijk van Tolstoj's ideeën over geweldlozen tegenstand, is Mahatma G a n d h i ²¹⁾, door Romain Rolland genoemd „un Tolstoy plus tendre, plus apaisé,..... plus naturellement „chretiën”, au sens universel....”. Zij hebben nl. op het hier bedoelde punt dezelfde strekking als de Indische „ahimsa”-leer, het gebod om al het geschapene lief te hebben en geen levend wezen te doden of te kwetsen, waarin Gandhi van jongs af opgevoed is, en laten zich dus met die leer zeer goed vereenigen. Niet door dwang maar door liefde en barmhertigheid moet de wereld gewonnen worden. Het kwade moet noch kan door geweld gekeerd, doch alleen door goedheid ontwapend worden. In zijn strijd voor de staatkundige en maatschappelijke bevrijding van India en zijn miljoenen-bevolking, heeft Gandhi vele jaren lang de geweldloosheid, de overwinning van geweld en haat door offer, lijden en liefde, als grondbeginsel gesteld en betracht. Hij is daarmee met goeden uitslag begonnen in Zuid-Afrika sedert 1906, ten einde te bewerken dat verschillende wettelijke regelingen welke de juridische en maatschappelijke positie zijner land- en volksgenooten aldaar ondragelijk maakten, werden ingetrokken en gewijzigd. Later, sinds 1918, heeft hij met dezelfde geweldloze wapenen den strijd ingezet in Britsch-Indië zelf. Aan de, aldus gerichte en geleide Indische beweging heeft Gandhi den naam gegeven „Satyagraha”, een verbinding van de woorden waarheid en standvastigheid, ter uitdrukking van de moreele kracht van de liefde-insluitende-waarheid, welke er de spil en de motor van is ²²⁾. Zij sluit alle geweld en haat te eenenmale uit. Zelfs de vijand moet steeds met begrijpen, eerbied en liefde, d.w.z. op positief-geestelijke wijze worden tegemoetgetreden. Afwijzen moet men slechts, maar dan ook beslist, alles wat blijkt het menselijk geweten slecht en verkeerd is. Daarom mogen en moeten de onderdanen onrechtvaardige wetten of overheidsbevelen niet gehoorzamen. Maar tevens moeten zij bereid zijn de noodzakelijke gevolgen van die weigering te dragen, in de eerste plaats vrijwillig en met blijmoedigheid de daarop gestelde straf te aanvaarden. Alleen door, met concentratie van alle ziels- en geesteskrachten, zich lijden en offers te getroosten, zoonoodig tot in den dood, zullen waarheid, recht en vrijheid ten slotte kunnen zegevieren, d.w.z. zonder dwang zich laten gelden.

„Non-coöperation”, „civil disobedience”, en welke andere vormen van zg. „passieven” tegenstand er zijn, mogen niet aangewend worden om de regeering te dwarsboomen. Dat zou met haar wezen in tegenspraak zijn. Want in de kern zijn zij een innerlijke strijd van ziel tegen wil en van wil tegen wil. De, onbuigzaam op de vrije heerschappij der liefde-waarheid gerichte ziel en wil verzetten zich tegen

²¹⁾ René Fülöp-Miller, Lenin en Gandhi (Nederl. vertaling van P. van Schilfgaarde, 1928), bl. 153 v.v.; over zijn verhouding tot en briefwisseling met Tolstoj (in de jaren 1909 en 1910) handelen de bladzijden 233-235, waar men ook de aanhaling van Romain Rolland vindt.

²²⁾ Zie over zijn beweging als „satyagraha” ook de, door Andrews uitgegeven autobiographie van Gandhi (ontleend aan door dezen zelf gedicteerde en geschreven artikelen) en het, in 1931 door denzelfden schrijver openbaar gemaakte vervolg daarvan „Mahatma Gandhi at work” (inzonderheid bl. 150 v.v. en 310 v.v.).

de ziel en den wil, die naar het tot het rijk der natuur behorende geweld grijpen ter onderdrukking van anderen en het zich aldus pogen gemakkelijk te maken. Ware vrijheid en innerlijk gewortelde orde zijn alleen mogelijk zonder toepassingen van geweld, doch tevens slechts te verwerven in den weg van actief offer en louterend leed. Zoodra een volk het geweld, blijkens den op bedoelde wijze en in bedoelden weg daaraan geboden tegenstand, niet meer acht en niet meer vreest, zal ook zijn regeering het geweld als doelloos (moeten) opgeven. Doch niet slechts nationaal tusschen de volksgenooten of tusschen den staat en zijn onderdanen, maar ook internationaal in de verhouding der staten onderling moet deze geweldloze orde van liefde, waarheid en vrijheid worden nagestreefd en verwezenlijkt. Naar Gandhi's visie is aan India ter bereiking van dat hooge en verreikende doel een missie voor de geheele wereld toevertrouwd. India is bestemd en verkoren, door haar „ahimsa” leer en in haar „satyagraha”-beweging een heilsboodschap te verkondigen aan alle volkeren en de waarheid van die boodschap te bevestigen door haar voorbeeld. In Indië en door de Indiërs is de geweldloosheid onder de menschen verschenen als een hogere geesteshouding en politieke orde, die niet meer kunnen worden uitgebannen en daardoor een heraut van den wereldvrede zijn.

12. Even volstrekt en principieel als die van Gandhi is de verwerping van den oorlog, welke de hoogleeraar van het Seminarie der Remonstrantsche Broederschap aan de Leidsche Universiteit, G. J. H e e r i n g, in zijn reeds genoemd boek („De zondeval van het Christendom”) verkondigde als eisch van het, door hem in humanistischen zin aangeduide Christelijk Evangelie. Heering²³⁾ trekt vooral te velde tegen de, in internationale verhoudingen heerschende en aanvaarde dubbele moraal, welke met het Christelijk beginsel wezenlijk in strijd is. Naast en zelfs grootendeels buiten verband met de, op de in den Bijbel geopenbaarde goddelijke geboden gegronde, individueel-Christelijke moraal, geldt de z.g. staatsmoraal, welke z.i. niets anders inhoudt dan erkenning van de natuurlijke levensvoorwaarden en drang tot zelfhandhaving, m.a.w. aan de biologische instandhouding van het eigen bestaan den voorrang geeft boven de zedeleer. Daartegenover stelt Heering, dat er naar Christelijk beginsel slechts één moraal is, één maatstaf en één norm van het goede, evenals er ook maar één (persoonlijk) geweten is. Hij erkent nadrukkelijk, dat in deze zondige en verwarde wereld die ééne zedelijkheid met haar onverbiddelijke goddelijke geboden, niet altoos en evenmin in alle opzichten doorgevoerd worden kan. Zelfs een volmaakt persoon van volkomen Christelijke gezindheid — gesteld dat er zoo iemand ware — zou in deze onvolmaakte wereld niet altijd en overal volmaakt handelen kunnen. Laat staan dan een collectiviteit als de staatsgemeenschap, die leden heeft van de meest uiteenlopende soort en gehalte, en voor wie gansch andere verplichtingen gelden dan voor individuen. Aan de gedragingen van zulk een collectiviteit kunnen nu eenmaal niet immer dezelfde zedelijke eischen gesteld worden als aan het persoonlijk

²³⁾ Zie inzonderheid bl. 58, 188 v.v., 216 v.v., 294 v.v. en 314 v.v.

gedrag, en de staatsmoraal kan niet rechtlijnig afgeleid worden uit de individueele. Meer dan voor personen toelaatbaar is, zal de gemeenschap een vergelijk moeten treffen tusschen de noodzakelijkheden dezer zondige wereld en de eischen van het zedelijk bewustzijn. Bovendien behoeft haar zorgen voor zichzelf als zoodanig nog niet zelfzuchtig te wezen. Dat alles mag echter nimmer leiden tot een losraken of verbreken van den band tusschen de gemeenschapsmoraal (staatsmoraal of sociale moraal) en de individueele of persoonsmoraal, d.w.z. met de daarin vaak beter tot uitdrukking komende ééne zuivere zedelijkheid. Vooreerst moet er, vooral in democratische landen, tusschen de individueele moraal en die der gemeenschap een voortdurende wisselwerking en wederkerige beïnvloeding zijn. En in de tweede plaats moet elk vergelijk of compromis duidelijk onderkend worden als afwijking van de norm, ten einde als niet-vervulling van de eischen der zuivere moraal erkend en betreurd te kunnen worden. Op die wijze blijft er een heilzaam besef van spanning tusschen de, voor het zedelijk bewustzijn volstrekt geldige goddelijke geboden en de, ook in de buitenlandsche politiek nagestreefde doeleinden of de te hunnen behoefte gebezigde middelen. Dat besef wekt of verdiept op zijn beurt het inzicht, dat er ook voor den staat onoverschrijdbare grenzen zijn, welke geen beroep op zijn macht, belang of noodzaak uitwisschen kan.

Die grenzen ziet of trekt Heering nu zoodanig, dat het voeren van oorlog aan de verboden zijde ligt en tot de verwerpelijke middelen van staatshandhaving behoort, tot de praktijken welke den staat als machtsstaat kenmerken. De oorlog is zedelijk te veroordeelen, omdat hij het recht negeert ²⁴⁾. Geen staat derhalve, die werkelijk rechtsstaat zijn wil, d.w.z. die slechts macht wil uitoefenen in dienst van het recht en in zijn rechtsbedeelingsfunctie ter verwezenlijking en handhaving van de rechtsorde, kan den oorlog ter handhaving van zichzelf gebruiken (willen), nl. ter wille van eigen bestaan recht en zedelijkheid krenken (willen). Het begrip „rechtvaardige oorlog” is als zoodanig eigenlijk ondenkbaar, want innerlijk tegenstrijdig. Een vergelijking van den oorlog met noodweer gaat wezenlijk mank, wijl niemand zich tot noodweer toerust met voorbedachten rade. En nog minder kan het wezen van oorlog vergeleken worden met het normale optreden der politie, dat alleen in dienst der justitie en ter handhaving van de rechtsorde plaats heeft, en waarbij zoo min mogelijk van geweld en wapenkracht gebruik gemaakt wordt. Slechts bij oproer, opstand of burger-oorlog moet de politie een soortgelijke actie voeren als die van het leger ; zij zijn dan ook reeds grensgevallen van den gewraakten oorlog ²⁵⁾.

Er is nog een tweede, met eerstgenoemde nauw samenhangende reden, waarom Heering den oorlog, van het door hem ingenomen Christelijk-humanistische standpunt, volstrekt verwerpelijk acht. Oorlog en krijgsbedrijf, en niet minder leger en

²⁴⁾ Bl. 131 v.v., 173 en 288 v.v.

²⁵⁾ Bl. 250 v.v.

militie, houden als zoodanig een natuurlijke minachting in van het leven van den individueelen mensch en de individueele persoonlijkheid. Dezelfde geringschatting van den enkelen mensch meent hij te bespeuren bij degenen, die op naturalistische gronden den oorlog een noodzakelijke functie in de ontwikkeling der menschheid achten en deswege rechtvaardigen. Een houding welke z.i. onvereenigbaar is met het Christendom, dat eerbied voor den mensch als beelddrager Gods en als voorwerp Zijner liefde stelt en eischt. Alleen God en de menschenziel ziet hij als dragers van het eeuwige. Al het andere is vergankelijk. Als Gods hoogste waarde op aarde dient, ook in de staatsgemeenschap de individueele mensch in zijn persoonlijke verhouding tot God en met zijn zelfstandig geloof en geweten, primair te zijn. Dit „heilige recht der Christelijke persoonlijkheid” heeft een omkeering gebracht in de volgorde der antieke wereld, toen de mensch eerst staatsburger en gemeenschapslid was en daarnevens ook nog persoonlijkheid ²⁶⁾.

Derhalve is oorlog als zedelijk probleem niet slechts een aangelegenheid van den staat of van land en volk, of een partij-zaak. Bovenal is hij ook en allereerst een persoonlijke zaak, t.a. waarvan ieders geweten zelf een goedkeurende of afwijzende beslissing nemen moet. Dat kan uiteraard een ernstig conflict beteekenen tusschen staatsbevel en gewetenseisch. Heering acht het een eisch van Christelijken plicht, dat ieder die — op grond van toetsing aan de waarheid des Evangelies — den oorlog verwerpt en zekerheid heeft dat God hem het deelnemen daaraan verbiedt, weigert te gehoorzamen aan het bevel tot het verrichten van krijgsdienst. Voor den Christen geldt in dat geval eenvoudig het Bijbelsche gebod, Gode meer gehoorzaam te zijn dan den menschen. Met een beroep op schrijvers als Vinet en Max Huber tracht Heering de juistheid dezer houding te staven, door er aan te herinneren dat men in geen geval den staat het offer van zijn geweten brengen kan. Alsmede dat een Christen zich nimmer tot iets leenen mag, wat hij zedelijk veroordeelt. Steeds gaat de zedelijke gebondenheid vóór die van het recht en de eeuwige plicht vóór dien der wereld ²⁷⁾

In naam van het Christelijk beginsel, ja van Christus zelf, zullen het Christendom en de Christelijke kerken, naar het inzicht van Heering, die verzetshouding opnieuw moeten aannemen en daarin blijven volharden. Zij knopen dan op dit punt weder aan bij het oorspronkelijke Christendom, dat vóór zijn zondeval in de vierde eeuw, toen het met den staat een al te nauw bondgenootschap aanging, krijgsdienst en oorlog in het algemeen ongeoorloofd geacht heeft. Nalatigheid in dit opzicht staat gelijk met belemmering van de komst van het Godsrijk. Want de oorlog die in wezen volkomen en radicaal anti-christelijk is, een misdrijf jegens menschen en zonde jegens God, ontketent al de daemonen, tot wier bestrijding en uitwerping Christus in de wereld gekomen is. De oorlog is daarom de grootste hinderpaal voor

²⁶⁾ Bl. 173, 180 v.v., 321 en 325.

²⁷⁾ Bl. 320 v.v.

de komst van zijn Rijk ²⁸⁾. Heering acht de bedoelde verzetshouding een zoodanig volstrekt gebod Gods („God wil het” — tegenover „God verbiedt”, nl. den oorlog), dat de Christelijke staatsburgers z.i. ten behoeve van de overwinning van den oorlog door algeheele ontwapening, desnoods het offer moeten (willen) brengen der eigen nationale zelfstandigheid. Zooals de „oorlogsparaatheid” een vraagstuk der zelfhandhaving is, dat politiek en militair risico medebrengt, is ontwapening een vraagstuk van het geweten en van het geloof, nl. dat „der overgave aan een groote zaak” — die van Plato's „rijk van eeuwige waarden”, dat volgens Heering in Christelijke terminologie het Godsrijk zou zijn. Ook dit vraagstuk brengt zijn gevaarlijke kansen mede, het risico van het kruis en den ondergang. De apostolische waarheid, dat het beter is onrecht te lijden dan onrecht te doen, geldt evenwel voor volken niet minder dan voor individuen. Met instemming haalt Heering de volgende woorden van Fr. Foerster aan : „slechts die staten zullen leven, die besloten zijn, zóó (d.i. voor de gerechtigheid) te sterven”. Het is een zaak des geloofs. Zonder te vragen wat er van komt, want in vertrouwen op Gods macht, majesteit en onmetelijk scheppingsvermogen, hebben wij (individen en volken) den weg te gaan, die God ons (m.b.t. den oorlog) wijst. Dat vertrouwen wordt naar den apostel Paulus ons verzekert, nooit beschaamd. Indien echter het Christendom en de Christelijke kerken dien weg niet gaan willen en zich niet radicaal verzetten tegen verder afglijden der cultuurvolken op het hellend vlak van het oorlogskwaad, doch integendeel blijven gedooogen dat de staat buiten de zedeleer gesteld wordt, zal — Heering haalt hier een uitspraak van Max Huber aan — „de wereldgeest spoedig genoeg losstormen uit zijn vesting van de staatsalmacht-zonder-moraal en langzamerhand weer alle gebied heroveren, dat het Christelijk geweten hem in den tijd van twintig eeuwen heeft ontworsteld ²⁹⁾”.

J. M. J. SCHEPPER.

²⁸⁾ Bl. 220, 259 v.v., 261 v.v., 266 v.v., 281 en het geheele eerste hoofdstuk (bl. 1-58)

²⁹⁾ Bl. 190, 291 v.v., 310, 312 v.v.

Het vrouwelijk palet

Tentoonstelling in de Kunstkring te Batavia.

Een boeiend probleem voor een kunsthistorische dissertatie met een psychologische inslag, zou zijn de vraag waarom schilderessen zich bijna uitsluitend bezighouden met portret en stilleven, of portret en interieur, maar bijna niet met landschap. Noch van Judith Leyster, of van Rachel Ruysch, om in eigen land te blijven en slechts de bekendste te noemen, noch van schilderessen uit het einde van de 19e eeuw Thérèse Schwartze en Suze Robertson zijn landschappen, wel stadsgezicht (Suze Robertson's „hooge huizen", dat in September 1938 in de Kunstkring te zien was) bekend; Sina Mesdag—van Houten maakte naast vruchtenstilleven landschap, ofschoon men haar stukken dikwijls meer portretten van bomen kan noemen. Met onze tijdgenoten is het al niet anders gesteld. Van Lizzy Ansingh ken ik geen landschap, noch van Charly Toorop. Anne Marie Blaupot ten Cate interesseert er zich niet voor, maar ook Jeanne Bieruma Oostingh schilderde bij mijn weten uitsluitend stilleven en misschien portret.

De tentoonstelling in de Kunstkring te Batavia vormt op deze regel ook al geen uitzondering; de zeven schilderessen tonen in al hun stukken alleen stilleven en portret, maar een landschap, behalve als achtergrond voor het portret van Lilia de Veer-Tieffenbach, „La robe rayée", is er niet te vinden.

Van deze 7 schilderende vrouwen zijn drie zeer jeugdige en veelbelovende debutanten, van wie Carla Kemper het minst Hollands is in haar picturale uitingen en stellig de boeiendste. Zij werkt, onbewust misschien, abstract, ofschoon nog niet consequent doorgevoerd, in een eenvoudig vrij donker, gedistingeerd kleurschema, met plotseling omhoogbuigende of hoekende lijnen en vlakken, die soms wat onevenwichtig aandoen, maar uiterst verrassend en expressief en rhythmisch zijn. Zij maakt zeer getourmenteerde, dichtelijke verbeeldingen, een kille en donkere doodsvoorstelling, een Trotskyabstractie, goed afgewogen in blauw en bruin (no. 25), een teder en gaaf vrouwenportret (31), terwijl de vrouwenkop (no. 41), geïnspireerd lijkt op de boze Koningin uit Disney's film Sneeuwwitje en de duivelse Mohammed Ali (35) iemand in zijn dromen zou kunnen vervolgen.

Van een geheel ander—gewoner—genre zijn haar leeftijdgenoten Fröke Hens, Nanny van Lennep en Eny de Vries Foltynsky.

Fröke Hens houdt van een felle, sterke kleur, met een forse opzet en compositie, maar mist subtiliteit zowel in coloriet als in vorm; zij verbergt achter haar grote figuren en uitbundige kleur nauwelijks haar onzekerheid. Haar portretkoppen zijn star en bewegingloos als Byzantijnse figuren zonder de fijnheid en stijl er

van. Aangenamer zijn de stillevens met tomaten en fles (8 en 9), vooral dat met de fles, dat beheerst koel van toon en voordracht is, zij het wat saai.

Nanny van Lennep is de volkomen tegenstelling van Fröke Hens: haar werk is voorzichtig en kalm, gevoelig op het gevoeliger af. Bekoorlijk en teder is de kleine Saïdja (45); met Japanse invloeden, maar wat goedkoop, de rose en lila Boengoer (46 en 47). Ook weer Japans aandoende en kakemonoachtig door het gerekte formaat en de wijze waarop de drie Chinese kommen in het vlak staan „Bidji ketimoen” (50); maar wasachtig en dood „anggrek boelan” (54) en bepaald slecht gelukt in stofuitdrukking het bordje en de papaja in het vruchtenstuk no. 55.

Bij Emy de Vries Foltynsky is de invloed van Joop Kropf onmiskenbaar. Ook zij heeft het vlokkige en behoedzame aanzetten van bloemen; en ook haar coloriet lijkt zó op Joop Kropf, dat zij gemakkelijk met hem verward zou kunnen worden. Maar dat zij tot zelfstandig werk in staat is, blijkt uit het krachtig en goed gebouwde meisjesportret, Mabel (45) en de sterke negerkop (83), mooi in de tegenstelling rood en grijs, met geel geaccentueerd, is het stilleven met de tors (79).

De drie oudere schilderessen, Frida Holleman, Elisabeth Rietveld en Lilia de Veer-Tieffenbach stelden al eerder in de Kunstkring ten toon. Frida Holleman laat een Balisch kind zien (21) in vrolijk rood, oranje en bruin tegen een witte achtergrond. Haar kleur is in Indië lichter en onbezorgder geworden, zonder af te doen aan haar gevoelige, ingetogen toets. Een degelijk, beschaafd stuk met mooie tegenstellingen in lichte toon is het stilleven no. 23.

Mondain en vlot, soms wat brutaal, is Lilia de Veer-Tieffenbach, maar niet altijd geheel zuiver van toon, zoals het gecompliceerde stilleven met de stoel (72) bewijst, beter het kleine, simpele met kembang spatoe (66) en veldbouquet” (65); zeer vlot, maar wat oppervlakkig, het vrouwenportret „La robe rayée”.

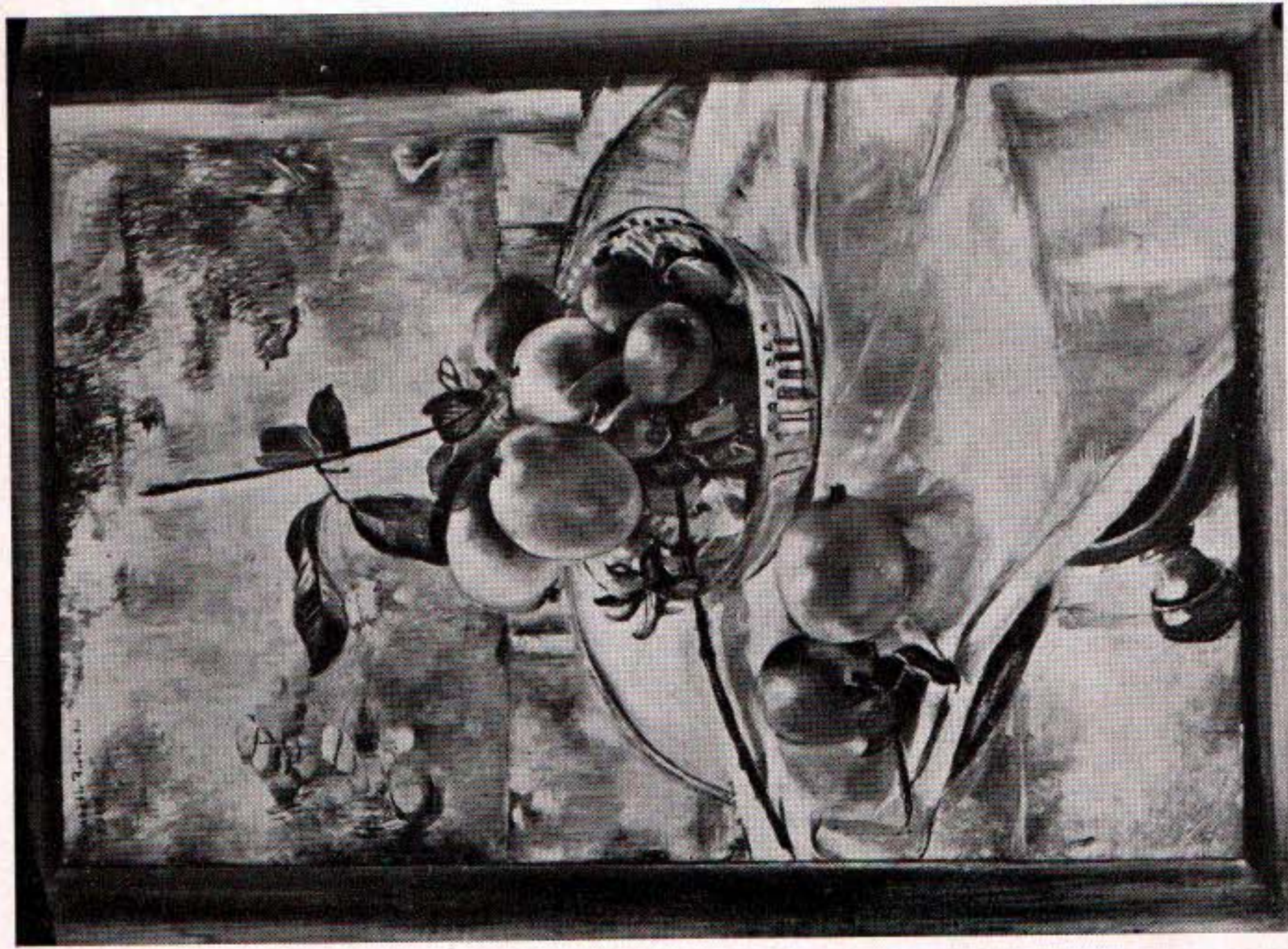
Een interessante en knappe schilderes is Elisabeth Rietveld, die van Charley Toorop de vaste, kloeke opzet heeft geleerd, maar veel levendiger en gevoeliger is dan haar leermeesteres en veel meer kleurgevoel heeft. Haar palet is zeer licht, met koel grijs en zeer blank wit met heldere pittige tinten groen, rood, blauw en geel. Nog het meest aan Charley Toorop herinnert het portret no. 62; het dubbel kinderportret (63) alleen in compositie, maar Charley Toorop zou van de klare zachte kindergezichten iets hards en maskerachtigs gemaakt hebben. Een voortreffelijk stuk is no. 64, Kindje in interieur, vast van opzet, vrolijk en licht van kleur, het argeloze blonde kindje in een rood hansop, wijdbeens in de reusachtige groene stoel, met als horizontale afsluiting boven, een blauw en rood prauwenmodel.

Het kleine bloemstuk doet in de verte wat denken aan Edgar Fernhout, overigens zonder zijn peuterige preciesheid. Een mooi klaar stuk is het grote stilleven met djamboes (58), dat een fijne en gevoelige stofuitbeelding heeft en zeer plastisch, snel en puntig is geschilderd.

31 Maart, '41.

J. d. L

Elisabeth Rietveld, Stilleven met djamboes.

Carla Kemper, Mohammed Ali.

Eenige aantekeningen over den internationalen toestand

Bat. 15 Mei

Het groote voorjaarsoffensief van de Duitschers is begonnen. Het heeft verscheidene interessante aspecten, waaraan op dit oogenblik te weinig aandacht wordt besteed, omdat nu eenmaal de reacties van het publiek van zeer onmiddellijken aard zijn. Dit is zeker niet de plaats om den zedenmeester te spelen, maar de opmerking behoeft daarom nog niet achterwege te blijven, dat de stemming wel in zeer snel tempo alle nuances tusschen „fraai weer” en „regen en wind met uitschietende buien” heeft doorlopen. In de periode van de groote Britsche successen in Lybië meenden velen dat de oorlog al gewonnen was: wie opmerkte dat hij in Afrika nooit gewonnen kon worden, en Lybië niet meer kon zijn dan een „side-show”, had met deze poging om de gebeurtenissen in hun juiste verhouding te zien meestal niet veel succes. Het optimisme steeg tot overmoed toen de omwenteling in Yoego-Slavië aan het spel der geweldlooze onderwerping van de Balkanvolkeren een eind maakte. Matsoeoka vertoefde toen juist te Berlijn; hij was nauwelijks naar Italië afgereisd, toen de Britten in de Oostelijke Middellandsche zee nogmaals hun suprematie over de Italiaansche vloot bewezen door in een bliksemsnelle overval tenminste twee kruisers en drie jagers naar den kelder te jagen. Het beeld is daarna wel veranderd. Maar is het zoo ingrijpend gewijzigd dat de verslagenheid, die men thans onder een deel van het publiek aantreft, wel gemotiveerd is? Nog altijd geldt wat een maand geleden gold: dat de oorlog niet zal worden gewonnen of verloren in Afrika. Men kan eraan toevoegen, dat zij ook op den Balkan niet zal worden beslist. Maar degenen, die in hun hoop op een spoedige overwinning — alle tot voorzichtigheid en overleg aansporende woorden van Churchill ten spijt — hun innigste verwachtingen hadden gekoppeld aan hetgeen daar in de woestijnen gebeurde, zijn nu plotseling, juist doordat zij te groote beteekenis hechtten aan de daar behaalde successen, plotseling in het uiterste pessimisme vervallen. Gelukkig beslissen ook stemmingen niet over den einduitslag!

Het zou gevaarlijk zijn, de successen van de as te onderschatten; zeker even gevaarlijk als ze te overschatten. De interessante punten waarop in den aanvang werd geduid, zijn de volgende. In de eerste plaats:

dat het uitsluitend D u i t s c h e successen zijn. In Lybië opereeren nu Deutsche pantserdivisies, die via Tripoli zijn overgebracht. Het is een onnoozele vraag, maar men hoort haar vaak stellen: waarom hebben de Britten, gezien hun maritieme suprematie in de Mare Nostrum dit niet belet? Omdat zulk een manoeuvre, mits goed voorbereid — en daarvoor kan men den Duitschers wel voldoende crediet geven — slechts door een gelukkig toeval, of juist nog door groote veine, kan worden ontdekt en belet. In dat gedeelte van de Middellandsche zee waar zij het nauwst is, zal noch de Westelijke, noch de Oostelijke Britsche vloot zich licht wagen. Het is overigens niet onwaarschijnlijk dat het uitvaren van de Italiaansche vloot, dat haar uiteindelijk op zulke zware verliezen is komen te staan, een afleidingsmanoeuvre is geweest, die ten doel had haar te binden op een punt, zoo ver mogelijk verwijderd van het gebied, dat het tooneel was van het aanvoeren van versterkingen naar Tripoli. D u i t s c h e versterkingen. Het proces van den ondergang van het Italiaansche militaire prestige is door dit alles voltooid. Italië schikt zich in den rol van een Duitsch vazal.

Het tweede punt van beteekenis in de ontwikkeling van zaken is, dat thans de conclusie veilig kan worden getrokken: de inval in Engeland is klaarblijkelijk voor geruimen tijd uitgesteld. Misschien afgelast. De Deutsche actie richt zich op het Nabije Oosten. De hardnekkigheid waarmee de Berlijnsche leugencentrale blijft beweren, dat het er alleen om gaat de rust en de vrede op den Balkan te herstellen, kan slechts een bevestiging te meer vormen van het tegendeel. Doorstooten naar Egypte op het Afrikaansche vasteland, de beheersching van den Balkan teneinde via Turkije naar het Oosten en Zuiden te kunnen doordringen: ziedaar het plan van actie, dat men zonder veel risico als uitgangspunt kan aannemen, nu de kaarten op tafel liggen. Wat tot dusver is gebeurd, had inderdaad het karakter van een nieuwe verrassing in zooverre, dat men het doordringingsvermogen van de Deutsche militaire machine klaarblijkelijk opnieuw had onderschat. Maar de slag is eerst begonnen. De spectaculaire successen in Noord-Afrika, dit vergete men niet, zijn ongetwijfeld voor een belangrijk deel het gevolg niet van de Deutsche aanvallen maar van de verzwakking van het Britsche leger tengevolge van het zenden van troepen naar Griekenland, een feit dat lang vermoed, maar thans door de feiten bevestigd is. Op den Balkan is, ondanks de snelheid van den Duitschen opmarsch, tot dusver niets onherstelbaars gebeurd.

Men zegt, dat Wavell bezwaar heeft gehad tegen het zenden van troepen naar Griekenland, omdat hij zoowel het militair als het psychologisch effect vreesde van een verzwakking van zijn Noord-Afrikaansche leger. Men kan de zaak ook omdraaien: wanneer de Britten hadden nagelaten thans directen steun te verleen aan de Grieken, zou in ieder geval het psychologisch effect wel zeer ongunstig zijn geweest. Dit klemde te meer toen de Serven, na vele bange nachten, besloten de Deutsche bescherming af te wijzen. Ook in Belgrado kan

men zich geen illusies gemaakt hebben over hetgeen dit beteekende; althans in de vlakte kon van een standhouden tegenover de Duitschers geen sprake zijn. Als het nu Italianen geweest waren .....

Men zal nu moeten afwachten hoe de militaire toestand zich verder ontwikkelt. Niets is gevaarlijker dan voorspellingen, en zeker in een tijdschrift dat eerst eenige dagen, nadat de copy is afgeleverd, verschijnt, hetgeen de kwade kansen voor den schrijver aanzienlijk vermeerdert. Het is best mogelijk dat de Duitschers erin slagen den aanval met kracht door te zetten; zij hebben nu eenmaal de beste militaire machine (hetgeen overigens het tegendeel van lof beteekent, in onze oogen). Maar ook indien inderdaad de Balkan zou worden onderworpen, beteekent dit slechts een dramatische episode temeer, beteekent dit het aanbreken van een periode van haast duidelooze onderdrukking voor twee dappere volkeren .... het beteekent niet het einde van den oorlog ten gunste van Duitschland. In den aanvang van deze aantekening is reeds gewezen op het gevaar van *wishful thinking*, dat zich zoo duidelijk openbaarde in de nu achter ons liggende periode, en daarvan onthoude men zich zooveel mogelijk. Dit ten volle in het oog houdende zij in dit verband herhaald, dat de ontwikkeling van zaken in Oost-Europa in de eerste plaats bewijst, dat het plan van den inval in Engeland voorloopig als onuitvoerbaar is verlaten. En daarin school voor ons allen het ergste gevaar.

Inmiddels hebben de Britten wat verderop in Afrika wat er nog restte van het Italiaansch imperium opgeruimd, met als belangrijkste directe gevolgen het herstel van Haili Selassie op den troon en de opening van de Roode zee voor de Amerikaanse vrachtvaart; het gebied daar behoort niet meer tot de oorlogszone die voor Amerikanen verboden gebied is. Of het thans reeds mogelijk is aanzienlijke troependeelen los te maken voor de verdediging van Egypte is intusschen de vraag. Het afronden van de successen die daar zijn behaald, zal nog eenigen tijd duren en waarschijnlijk nog veel bloed kosten. In de eerste plaats zijn er nog belangrijke resten van het Italiaansche leger zwervende, onder leiding van den hertog van Aosta, maar voorts mag men wel aannemen, dat een aantal versterkte punten in de Italiaansche verdediging nog stand houden. Zij zijn meestal op vrijwel ontoegankelijke punten in het moeilijke bergland gevestigd en hun overgave is een kwestie van tijd, nu zij niet meer geravitailleerd kunnen worden. De Engelschen zullen er zich mee kunnen vergenoegen deze punten te bewaken en zorg te dragen dat zij geen voedsel en vooral geen water ontvangen, maar dit kost troepen en vermoedelijk zelfs vrij veel, tenzij men een ruim gebruik zal kunnen gaan maken van de bevolking, die het zeker niet aan strijdlust ontbreekt, maar wel aan voldoende organisatie en begrip om dit werk zonder nadere voorbereiding op zich te kunnen nemen. In ieder geval echter komen er geleidelijk meer troepen vrij, die een welkome aanvulling zullen kunnen vormen van Wavell's strijdmacht in het Noorden.

Wat in dit gedeelte van Afrika gebeurt, kan voorts een compensatie vormen van het verlies aan prestige dat de Britten ongetwijfeld hebben geleden als gevolg

van den snellen Duitschen opmarsch langs de Noordkust. In deze overzichten is reeds vaker de aandacht gevestigd op de groote gevoeligheid van de Arabische wereld voor militair succes. In hoeverre Duitsche intriges, mede gebaseerd op de militaire successen van de Duitschers, een rol hebben gespeeld in den staatsgreep in Irak valt thans niet te beoordeelen, maar onwaarschijnlijk is het niet.

Matsoeoka's reis loopt thans ten einde. Hij is in Berlijn en in Rome vorstelijk ontvangen. Dit woord moet men letterlijk nemen. De voorbereidselen, daar getroffen, namen inderdaad een zoodanigen omvang aan als in vreedstijd slechts voor een bezoek van vorstelijke personen worden getroffen. Alles was erop ingesteld om den zeer impressionabelen Japanschen minister van buitenlandsche zaken te imponeren. De claque was perfect georganiseerd: de toejuichingen voor dezen niet tot het Herrenras behorende bevriende macht hebben de straten doen daveren.

Wat het resultaat is geweest van zijn verblijf in Berlijn en Rome weten wij niet; wel, dat Matsoeoka van het Moskousche tusschenstation is thuisgekomen met een neutraliteitsverdrag, dat wel niet voor de eeuwigheid is gesloten, maar dan toch voor vijf jaar, wat in de huidige omstandigheden haast op hetzelfde neer komt. Het belangrijkste punt schijnt alweer elders te liggen dan de publieke opinie meent: de erkenning van Mandsjoekwo door de Russen is in ieder geval in onze oogen de eenige concrete winst voor Japan. Het verdrag beheerscht de neutraliteit van beide partijen voor zoover zij door anderen in een militaire actie worden gewikkeld. Dat wil dus zeggen dat een aanval van de Ver. Staten op Japan — een buitengewoon onwaarschijnlijk feit — niet tot een ingrijpen van Rusland zal leiden. Het beteekent ook dat een aanval van Duitschland op Rusland (voorloopig ook nog geen bijzonder waarschijnlijke veronderstelling) geen gevolgen zal hebben wat betreft Japan. Althans op papier. Het is met al deze en dergelijke stukken — oneerbiedig ook wel „vodjes papier” genoemd, ook door zeer ernstige lieden — nu eenmaal precies hetzelfde: het komt er maar op aan hoe zij tenslotte geïnterpreteerd zullen worden, als het tenminste zoover komt dat de interpretatie ooit aan de orde komt. Geeft dit verdrag inderdaad Japan de vereischte flankdekking? Indien de Russen niet willen ingrijpen, ongetwijfeld; indien zij van een andere meening zijn, ongetwijfeld niet. Welke consequenties heeft het verdrag voor Rusland? Zal het inderdaad, gezien de relaties tusschen Japan en de as, iets beteekenen, wanneer nog eens een Russisch-Duitsch conflict uitbreekt?

Het psychologisch effect is ongetwijfeld het voornaamste; het verdrag zal in Japan de expansionistische tendensen versterken. Wanneer men er in Berlijn in geslaagd is Matsoeoka te bewegen tot zekere toezeggingen met het doel het den Britten in het Verre Oosten wat lastiger te gaan maken dan tot dusver, kunnen deze accumuleerende tendensen inderdaad ertoe leiden dat de spanning in den Pacific nog toeneemt. Maar gelooft in den grond van zijn hart iemand, dat zij beslissend zouden zijn voor de uiteindelijke beslissingen in Tokyo?

S.I.

Kroniek en Kritiek

EEN VERGETEN BIJDRAGE VAN ARTHUR VAN SCHENDEL.

Eenige jaren geleden verspreidde de uitgever J.M. Meulenhoff te Amsterdam een werfblaadje voor zijn nieuwe boeken. Hiervoor schreef Arthur van Schendel een kleine vertelling, welke in geen van zijn bundels werd overgedrukt. Het is zeker de moeite waard deze hier te bewaren en de les er in besloten heeft nog niets van haar geldigheid ingeboet.

* *

Welke scholier heeft nooit gehoord van Ignorantië, het land der onwetenden? Hoeveel onderwijzers hebben hoeveel kinderen lastig gevallen met het jaartal van den ondergang van dit rijk? En nochtans is het feit dat bij de examens zoo weinigen een juist antwoord geven op de vraag naar bijzonderheden over het land, waar het gelegen was en welke toestanden daar heerschten. Afgezien echter van deze leemte in de kennis der geschiedenis blijkt hier op verheugende wijze uit, dat de hedendaagsche jeugd geen belang stelt in de oneervolle perioden der menschheid.

Men weet dat het volk van Ignorantië op een zeker tijdstip een even hoogen graad van ontwikkeling had bereikt als de andere volkeren van de wereld, ja, dat het in sommige nuttige wetenschappen zelfs loffelijk uitblonk. Daar verhoovaardigden zij zich weleens op, zeggend dat zij alles beter konden dan anderen, hetgeen als een voorbeeld beschouwd kon worden van het spreekwoord dat de hoogmoed voor den val komt. Maar in dien tijd gunde men den Ignorantiërs gaarne hun ijdelheid, want de meesten hunner waren goedmoedige, weetgierige lieden, die eerlijk, naarstig werkten en er het hunne toe deden om de beschaving een stapje verder te brengen. Zij heetten toen ook nog niet Ignorantiërs, maar gewoon Bravelanders.

Het waren gelukkige dagen voor die menschen die, behalve de wetenschap, ook de poëzie en de schoone kunsten in eere hielden. Geen Bravelander die niet al het mogelijke zou doen om zijn kinderen van de prilste jeugd den eerbied voor de letteren in te prenten. Dit was van oudsher de gewoonte. Geleerden hadden door noeste navorsching vastgesteld dat al zulke dingen als letterteekens, drukkunst, papier en inkt Bravelandsche uitvindingen waren, den dank der geheele wereld waardig. Hoewel, gelijk men weet, deze beweringen overdreven waren, blijkt daaruit hoe sterk bij dit volk de begeerte naar de letteren heerschte. Kinderen van drie jaar konden lezen. Onvolwassenen kenden de werken der filosofen en bedaagden vonden het vermaak louter in lectuur, inplaats van in kaartspel en in komedie, zooals bij de andere volkeren. Er is eens een schatting gemaakt van het aantal boeken dat in alle gezinnen en alle bibliotheken van Braveland aanwezig waren en men berekende dat dit gemiddeld driehonderd boeken per hoofd der bevolking was.

Het lezen is een bezigheid die het best in zittende houding wordt verricht. Het zitten bevordert de kalmte des gemoeds en leidt tot een onbevooroordeelde beschouwing van de wereld. Het kan dus geenszins verwonderen dat de Bravelanders een rustigen, gemoedelijken aard hadden, ordelijk leefden, gehoorzaam aan de wet, onderling welgezind, en dat zij terecht hun geluk en hun beschaving toeschreven aan den bloei der letteren. Nu beliste het lot dat de troonsopvolging onverwachts aan Kobbek toeviel, een prins die, hoevele voortreffelijke eigenschappen hij ook bezat, een verderfelijke macht over zijn volk zou uitoefenen. Er wordt wel beweerd dat geen regeering iets kan veranderen aan de natuurlijk gegroeide beschaving van gansch een volk, en ziehier een voorbeeld dat het logenstraft.

Koning Kobbek was begaafd met buitengewone schrandereheid. Maar zooals men meer ziet bij bijzonder schrandere lieden, de belangrijkste zaken, waarop hun geluk gevestigd is, gingen zijn verstand te boven. En gedreven door heftige antipathie tegen alle zaken die hij niet begreep, vervolgde hij ze met ongehoorde genadeloosheid.

Van jongsaf had hij een afkeer van het onderwijs gehad zoodat men er niet in was geslaagd hem de beginselen der schoolkennis in te prenten. Hij had een redeloozen haat tegen letters, tegen alles wat hem daaraan herinnerde, papier, inkt en pen. Die haat sloeg over op de personen die zich met zulke middelen bezighielden. Hij beweerde dat het lezen tot niet anders voerde dan onrust en opstandigheid.

Men stelle zich den schrik der Bravelanders voor toen op een morgen, gelijk een bliksemslag, de proclamatie werd afgekondigd waarbij alle onderwijzers met rood haar uit het land verbannen werden. Waarom de roodharige? Niemand kon het verklaren. En men giste nog toen hetzelfde vonnis de zwartharige trof, kort daarna de blondharige. Een week later alle leeraren, zonder onderscheid van kleur. Toen de hoogleeraren. Bij troepen zag men de arme drommels door alle landen dolen met hun armzalige have, hun bundeltjes boeken. Men weet het, ook de drukkers, de journalisten en de krantenjongens werden uit het land verwijderd.

Toen afgevaardigden, aangevoerd door den vizier zelf, hem om genade kwamen smeeken, antwoordde Kobbek kortaf en zonder uitleg, dat het uit moest zijn met de domme traditie van het lezen, dat hij een nieuwe beschaving wenschte aan te schaffen.

En de groote verdelging werd uitgevoerd, grooter dan de schanddaad bedreven aan de bibliotheek van Alexandria.

Eindelooze stoeten karren vervoerden uit alle steden van het land, uit gehuchten en afgelegen hoeven, uit paleizen en krotten, uit kerken en gevangenissen, de millioenen boeken naar de offerplaats op de heide. — Boeken, boeken! Prachtige missalen, eenvoudige vlugschriften. Ook alle bijbels, alle gebedenboeken.

Een torenhoogen troon had Kobbek zich laten bouwen om het schouwspel van den jammerlijken brand bij te wonen. Maar behalve de boekenbeulen, die met hun fakkels en haken in walm en vlammschijn als duivels rondsprongen, was er geen sterveling die het kon aanzien. Hoeveel geest van ongetelde geslachten werd hier verdelgd. Een volk werd vermoord.

Men kent het vervolg van de geschiedenis toen dit volk tot onwetendheid verviel, tot domheid, armoede en ellende. De godsdienst en de wetenschap, de handel en de nijverheid kwijnden bij gebrek aan kennis en waren snel vergeten. De welvaart ging teloor en vervolgens de goede zede, ja, ook het besef van fatsoen.

Maar niet algemeen bekend is het dat in een vergeten dorp het boek gered werd. Een ongehoorzaam kind was met zijn abc-plankje gevlucht en had zich in het bosch verscholen. Later, toen Kobbek reeds lang in zijn praalgraf lag, was hij de eenige die kon lezen. Hij kreeg leerlingen en hij onderwees. De Ignorantiërs begonnen opnieuw een beschaving te bouwen, een werk dat nog eeuwen kan duren, maar het is toch alleen het abc dat hun weer een waardige plaats onder de volkeren kan schenken.

WAAR SCHRIJFT MEN VOOR ?

Hendrik Willem van Loon schrijft uit Old Greenwich :

„D a a r schrijf je nu dertig jaar lang met plezier voor. En nu ben ik iets nieuws begonnen. Mijn uitgevers beschouwen het als het antwoord op het gebed van een uitgever. Zevenhonderd bladzijden : de geschiedenis van alle ideeën, die aan alle handelingen het leven hebben gegeven. Maar daarvoor heb ik twee jaar absolute rust nodig en ik trek mij dan uit alles terug. Maar dat geeft ook niets meer. De uitbarsting is nu in vollen gang. Dan kan je toch niets doen dan alleen wachten en trachten te leven”.

Het „daar” waar H. W. op doelt, is de navolgende brief, welke wij in extenso afdrukken:

Dear Mr. Van Loon, I hope Sir you will forgive an unknown person writing to you. Never before in my life have I been guilty of writing any form of fan mail — but your book „The Arts of Mankind” has given such pleasure to me and my messmates. — We spend days and days at sea, below the surface for most of the time and boredom and monotony are our greatest enemies.

A book like yours however gives immeasurable relief, and through all that is sinister and ugly in these dreadful times, through you we are vouchsafed a glimpse of what is beautiful in the world, and it is such a relief.

If I ever get back in England Sir, I would be most delighted if I could have the privilege of talking to you, and meeting you.

In the mean time let me tell you again how much I get from your book.

Yours sincerely Jocelyn Ratan-Williams, Lieutenant Royal Navy

EEN NAGELATEN WERK VAN E. DU PERRON

Zoals men weet heeft E. du Perron voor zijn vertrek uit Indië (in Aug. 1939) het vervolg op „De Muze van Jan Compagnie” voor de pers gereed gemaakt.

Door de welwillendheid van den uitgever, A. C. Nix te Bandoeng, zijn wij in de gelegenheid de voorrede, gedateerd Juli 1939, welke Du Perron voor deze uitgave schreef, op deze plaats af te drukken.

Hier volgt de tekst:

Enige tijd geleden publiceerde ik bij dezelfde uitgever A. C. Nix te Bandoeng, een verzameling van belletrie uit de Compagniestijd tot 1780, onder de titel *De Muze van Jan Compagnie*. Deze nieuwe bundel is als een vervolg, altans als een voortzetting daarvan te beschouwen. Hoewel de Compagniestijd langer duurde dan tot 1780, begint omstreeks dat jaar toch de nieuwe geest waarvan men ook sporen vindt in de koloniale letteren, al waren daarom de tekenen van de Compagniesgeest allerm minst verdwenen. De Verlichting, die naar de etiese richting leidt, via het liberalisme en de koloniale uitingen daarvan: partikuliere ondernemingen en z.g. vrije arbeid, krijgt als tegenkant de politiek van het kultuurstelsel, die „geniale uitvinding” van de G.-G. Van den Bosch, gedaan in aanvulling van het zo „eenvoudige en daarom geniale idee” van koning Willem I: de koloniën te exploiteren tot het batig slot voor het moederland. Het is hier niet de plaats op deze maatschappelijke en politieke verschijnselen in te gaan, noch zelfs er weer een volledig overzicht van te geven; verderop, in de hoofdstukken over Van Hoëvell en Multatuli, zal er nog genoeg sprake van zijn, en op de juiste plaats. Hier zij dus slechts aangestipt dat deze twee grote lijnen: Compagniesgeest-Kultuurstelsel en Verlichting-Liberalisme, zich ook in de belletrie naast en door elkaar blijven slingeren, zoals de lezer uit het ene getuigenis na het andere zonder moeite zien kan.

Ik heb het jaar 1860 als eindpunt genomen, omdat in dat jaar de slavernij in Indië werd afgeschaft, waartegen de novelle *Kraspoekol* in 1780, als eerste geluid van de nieuwe geest, protesteerde; omdat de strijd tegen die slavernij een gelokaliseerd, verscherpt en beperkt symptoom is, van wat in wezen veel dieper en uitgebreider werkte: het ontwaakte besef van, de strijd voor, de „menselijke waardigheid” van de Javaan. Menig Nederlander, die onbewust tot in hart en nieren naneef van de Compagniesdienaren was, zag zich later verplicht de taal der Verlichting te spreken, soms op het idiote af: men vindt ook daarvan verderop enige vermakelijke voorbeelden. Maar de strijd voor de menselijke waardigheid van de Javaan, men vergete het niet, is tevens die voor de menselijke waardigheid van de koloniserende Nederlander; dus niet alleen op maatschappelijk of financieel gebied een zaak van „welbegrepen eigenbelang”. Verder is 1860 het jaar van de *Max Havelaar* en van de kennismaking van het Nederlandse volk met Sai-

djah: voor het Nederlands geweten wordt de mishandelde slaaf dan vervangen door de mishandelde Javaan.

Er is bovendien een koloniale belletrie van vóór en van na Multatuli. Deze bundels, die de weg volgen naar het optreden van deze reusachtige figuur, kunnen tevens bewijzen hoezeer hij, met al zijn verbluffende originaliteit, toch geheel uit zijn tijd voortkwam, niet alleen ten opzichte van de europese letterkunde en de romantiek, zoals men voldoende heeft aangetoond, maar ook ten opzichte van in Indië reeds levende ideeën en zelfs literaire verschijnselen. Te zien hoeveel voorgangers Saidjah en Adinda reeds hadden, van Adeka en Afron van Helmers af, over Soelatrie van C.S.W. van Hogendorp, naar novellen van Ritter, van Hoëvell en anderen, is op zichzelf reeds verhelderend. Multatuli is de vulkaniese uitbarsting, de verwoedste illuminatie, van wat sinds 1780 reeds, ook in Indië, zich samenpakte en werd voorbereid.

Tot mijn eigen leedwezen heb ik de afstand van Kraspoekol tot Saidjah, typografies gesproken, in twee étappes moeten afleggen. Had ik alles samengeperst in de stof voor één deel, de lezer zou niet meer dan een oppervlakkige indruk hebben ontvangen; ik had de keus tussen overzichtelijker te zijn en kleinere staaltjes te geven, of minder direkt-overzichtelijk en de lezer beter te laten proeven wat de auteurs zelf te zeggen hadden; tussen snipperachtig zijn of niet. Ik koos het laatste, gedreven ook door het besef dat verreweg het meeste van deze stof immers voor de gewone lezer niet meer bestaat, verloren is gegaan in languitverkochte boeken, die nog slechts in bibliotheken te raadplegen zijn. Men begripe wel: het gaat hier immers niet om literair schoon, dat desnoods druppelsgewijs genoten kan worden; deze verzamelingen hebben geen zin wanneer zij niet, zij 't dan met de middelen van de belletrie, de ideeën en toestanden van hun tijd zo volledig mogelijk weergeven. Men heeft in Indië zich toch altijd minder bekommerd om literair talent dan om het al-of-niet juiste van de „toestanden” door de schrijver behandeld; deze verzameling houdt rekening met dit standpunt. Dat wil zeggen dat de waarde ook hier — evenals in De M u z e v a n J a n C o m p a n j i e — in hoofdzaak histories en sociologies blijft: al vindt men hier dan heel wat meer leesstof, immers komplette novellen, van vaak boeiende en gezellige vertellers. Literair zelden volwaardig, moet ondervinding met wat opmerkingsgave bij dezen meestal goedmaken wat zij tekort komen aan hogere interpretatie van hun onderwerp of fijner kunstenaarschap.

De eerste bundel van dit verzamelwerk gaat, wanneer men op de data let van het eerste optreden der opgenomen auteurs en niet op hun — tenslotte willekeuriger — eind-aktiviteit, niet verder dan tot 1848. Een tweede bundel zal werk bevatten, verschenen van 1849 tot-en-met 1860. Met de opvatting van enkele critici, dat ik alleen werk had moeten opnemen van auteurs die in Indië geweest zijn, heb ik mij niet kunnen verenigen. Niet alleen als kuriosum, ook als zijlicht op, als voortzetting of bron, tegenspraak of naklank van, de ideeën en gevoelens der Indië-kenners, leek het mij wenselijk de kijk op Indië te memoreren van hun tijdgenoten in Holland. Bovendien, het indiese leven is voor deze schrijvers, zo goed als voor bijna ieder Hollander in de Oost, immers een dépendance van het hollandse; hoeveel „oudgasten” en „indiesmannen” zijn in hun diepste wezen onvervreemdbaar hollands gebleven, hoeveel hebben het, na jaren en jaren Indië, nooit zelfs tot „indiesman” kunnen brengen? Bovendien blijft dit alles immers ook n e d e r l a n d s e letterkunde, — zodat het principe „Indië in de nederlandse belletrie” toch zuiverder blijft dan „nederlandse belletrie van indiesgasten”. Histories zijn bron en stroom niet te scheiden; waarom zouden zij het literair zijn? Al wat onder deze Hollanders in Indië gebeurt, of het in Indië blijft of naar Holland teruggaat, komt uit Holland.

Afgescheiden nog daarvan, leek het mij prakties al onjuist, naar andere boeken te verwijzen, naar facetten die men vanzelfsprekend naast de zuiver-indiese had willen bestuderen, gesteld dat ik mij daartoe beperkt had. In het Companjiesdeel bijv. leek het onzinnig een in Batavia geschreven vers op de Chinezenmoord te geven en niet het gedicht op hetzelfde onderwerp van Willem van Haren, waarin de menselijke waardigheid van de Nederlander juist zijn revanche krijgt. On-

verantwoord het gebral van allerlei rijmelaars in Companjiesdienst op te nemen over hun wakere chefs en krijgshelden, en het getuigenis weg te houden van een ander bewustzijn, zoals men dat aantreft in de *Agon* van Onno Zwier van Haren. In dit deel is de kijk van Potgieter op Indië — dat mengsel van liberaal Hollandschap en historische trots op Jan Compagnie — van meer belang dan de toch zeer onthullende versjes op indiese landschappen en gebeurtenissen, die de lezer overigens niet karig worden voorgezet.

Na deze verantwoording rest mij nog hen te danken die mij, door hun vriendschappelijke bereidvaardigheid, deze arbeid vaak zo licht hebben gemaakt: mijn vriend F. Batten, die in Holland vaak zelfstandig voor mij kiezen moest uit boeken voor welke de reis naar Indië te gevaarlijk werd geacht; de heer D. de Vries, waarnemend bibliotekaris van het Bataviaas Genootschap, zonder wiens bijstand ik zeker, driemaal zo lang over mijn taak zou hebben gedaan; mijn oude vriend Patah, assistent in dezelfde bibliotheek, wiens geheugen keer op keer onmisbare diensten bewees.

OM DE ZUIVERHEID VAN ONZE TAAL !

Het is ernstig genoeg, dat zelfs in deze dagen van strijd op leven en dood om het behoud van ons eigen volksbestaan en ons eigen volkskarakter, onze taal in woord en geschrift nog steeds bedreigd wordt door het sluipend gif der germanismen. In ambtelijke bescheiden (ondanks het voorbeeld van 's Landvoogds klaar en zuiver Nederlandsch), pers, tijdschriften, in redevoeringen, ja waar niet al, stuit men telkens nog op Duitsche zinswendingen, op vervalsching en verwringing van ons taaleigen.

Bepaald zorgwekkend echter is de taalverkrachting, waaraan de Koninklijke Bond van Nederlandsch-Indische Kunstkringen zich in zijn jaarverslag over 1940 heeft schuldig gemaakt. Men oordeele!

„Doda Conrad (beschikt) zonder twijfel in ieder opzicht over *b e d u i d e n d e m i d d e l e n*, die hem tot een *b e a c h t e n s w a a r d i g* zanger stempelen.”

Wat „beduidende middelen” zijn, wat met „beachtenswaardig” is bedoeld, valt alleen te gissen, wanneer men den zin letterlijk in het Duitsch terugvertaalt. Vermoedelijk wilde de verslaggever eenvoudig zeggen, dat Conrad door zijn veelzijdige begaafdheid een zanger van beteekenis is.

„Het hernieuwde optreden van dit duo (Kraus-Goldberg n.l.) *b e k r a c h t i g d e* den indruk, dien zij, na hunne vorige tournee, achterlieten: een *v o l k o m e n u i t g e b a l a n c e e r d e n s e m b l e*, waarvan men slechts kon wenschen, dat de violist iets minder door de geluidsontwikkeling van de pianiste „overvleugeld” werd.” Aangezien een indruk geen vonnis is — de onzin over het „volkomen uitgebalanceerd” ensemble, waarvan de violist iets minder (!) door de geluidsontwikkeling van de pianiste overvleugeld behoorde te worden, is hoogstens een vonnis over hem, die dit neerschreef! — kan de indruk niet „bekrachtigd,” doch alleen bevestigd of versterkt zijn.

„Lili Kraus bewees in *m e e r d e r e* (wat bedoelt steller eigenlijk met dit mehrere: verscheidene, of vele?) pianorecitals, die zij gaf, als soliste op haar eigenlijke plaats te zijn; hier kon zij haar temperament zonder bezwaar vrijelijk den teugel vieren.” Hoeveel boeiender ware het, indien het bewijs was geleverd in „recitals,” die zij *n i e t* gaf! En hoe leerzaam voor ons lezers dat, zoo wij ergens op onze plaats zijn, dit toch een oneigenlijke plaats kan zijn! Bijna zou men meenen, dat de verslaggever „zonder bezwaar” en „vrijelijk den teugel heeft gevierd” aan zijn „temperamentvol” taalbederven. Dat Lili Kraus' spel „algemeen bewondering *v e r w e k t e*,” houdt zeer onbillijke critiek in: haar spel, hoe krachtig en, op zijn tijd, hartstochtelijk ook, is zeker niet mannelijk!

Het verslag der bondstourné's eindigt met de verrassende mededeeling, dat „Ignaz Friedman, de klaviertitaan, het jaar op schitterende wijze kwam besluiten." Gaarne wil ik erkennen, dat ook in het Nederlandsch — titan van de piano? — deze aanduiding van den geestelijk ietwat aftandschen kunstenaar een weinig belachelijk zou zijn!

Vergeet Uw taak niet, gij hoeders van cultuur en kunst in Nederlandsch-Indië, die een onzer kostbaarste schatten, onze taal, zòò verminkt hebt! Herleest dagelijks het vlekkeloos Nederlandsch van Haar, Die Uwen bond het praedicaat Koninklijk geschonken heeft! Verdiept U in onze schoone taal, die Nederlandsche gedachte en Nederland's wezen tot uitdrukking brengt. En dient haar voortaan met de eerbiedige liefde, waarop zij recht heeft.

Ch. O. v. d. P.

IETS OVER ZEIJLEMAKER'S VISIE OP DE WEDERZIJDSCHE INWERKING VAN DE OOSTERSCHE EN WESTERSCHE BEELDENDEN KUNST.

„It is a well-established tradition . . . . to take for granted that there has always been a peculiar intellectual hiatus in the Indian mind, which has at all times prevented any great development of the fine arts. And whenever any striking example, appealing to popular European sentiment, seems to prove the contrary, the suggestion that it is due to Western influence is sure to be accepted as sufficient and wholly satisfactory." E.B. Havell in 1908.

De heer Jack Zeijlemaker heeft in het tweede nummer van dit tijdschrift zijn visie gegeven op de volgens hem noodzakelijke wederzijdsche bevruchtende werking van de Oostersche en Westersche beeldende kunst op Bali (later spreekt hij van invloed van het Westersch op het Oostersch denken en omgekeerd), van welke werking hij de bewijzen meent te kunnen constateeren. Hij ziet namelijk — ik gebruik zooveel mogelijk schrijver's eigen woorden — een bewegelijk, dynamisch worden van het conservatief-statisch denken der Balische kunstenaars en merkt op dat, naast het sacraal verhaal, ook het dagelijksch leven in de desa de aandacht gaat vragen. „Met een frisschen kijk" zegt hij „ontdekt de schilder de karakteristieke lijnen van bijvoorbeeld een paar hertjes, terwijl hij vlak daarnaast met het onvatbare geduld geheele rijen schabloonachtige bladeren kan gaan weergeven".

Schrijver's opmerkingen mogen echter niet weersproken blijven, niet zoozeer omdat zij met de feiten in strijd zijn, doch vooral omdat zij de Balische kunstenaars, die toch wel geen abonnement op De Fakkel zullen hebben en zich dus niet zullen kunnen verweren, te kort doen. De door Zeijlemaker voor het gevolg van Westersche invloeden gehouden eigenaardigheden der zoogenaamde modern-Balische kunst (die, tusschen haakjes opgemerkt, wel Balisch maar zeker niet modern is in den gebruikelijken zin van dat woord,) hebben namelijk reeds in de beeldende kunst van Bali en Java bestaan nog vóóordat de Renaissance de grondslagen legde voor de moderne kunst van Europa. Ja, zij vormen en vormden een der meest typische eigenaardigheden van bovengenoemde Oostersche kunsten — met invloeden van het Westen hebben zij niets te maken.

De heer Zeijlemaker heeft het recht van mij bewijzen te eischen. Hier volgen zij.

Op de reliëfvoorstellingen van den hoofdtempel te Prambanan vindt men, buiten rechtstreeksch verband met het sacraal verhaal, „de karakteristieke trekken van bijvoorbeeld een paar hertjes", waarnaast de beeldhouwer dan weer met onvatbaar geduld de schabloonachtige vormen van het landschap heeft weergegeven. ¹⁾ Elders op deze reliëfs is het een langs een boom-

¹⁾ Deze reliëfvoorstellingen zijn driemaal volledig in afbeeldingen gepubliceerd. Eerst in 1893 door Groneman, daarna twee keer in 1925 door Kats en Stutterheim.

tak voortrennende of plotseling stokstijf staande klapperrat; een huisdier, dat zich aan den inhoud van een omgevallen rijstpot te goed doet; een aap, die door een knorrige vrouw wordt weggejaagd en met eenige mangga's op de vlucht slaat, doch niet zonder de resten van een vorigen maaltijd bijwijze van hoon te hebben gedeponneerd; een hand, die uit een raampje tevoorschijn komt en een luik wil sluiten voor een binnendringend gedierte, en wat niet al. Deze reliëfs dateeren van omstreeks 900 A.D.

Op de reliëfvoorstellingen van het eerste terras van den hoofdtempel te Panataran, welke méér nog dan die te Prambanan in traditioneelen, wajang-achtigen stijl zijn gehouden en in vele opzichten den daarmede niet vertrouwden beschouwer voor onoplosbare puzzle's stellen, is het niet anders. ²⁾ Een omkijkend, vluchtend hertje; een wegschuifelend schubdier; een paar in een boomtop neergestreken en met gerekte halzen de omgeving verkennende kraaien, of — om eens iets anders dan dieren te nemen — een vrijend paartje in een verborgen hoekje. Alles naturalistisch, ja realistisch temidden van zwaar verstyleerde, schabloonachtige boomen en landschapsvormen, zooals men er in werkelijkheid geen tusschen Atjeh en Nieuw-Guinea kan aantreffen. De reliëfs dateeren van 1347 A.D.

Op Bali tenslotte : een steenen wijwatervat, waarop aan de buitenzijde tusschen door de lucht zwevende, op lotussen gezeten goden, tusschen gekroonde wajang-slangen en schabloonachtige boomgroepen, plotseling een visschertje verschijnt, gebogen over zijn hengel. ³⁾ Het vat dateert van 1329 A.D.

Mocht een overcritisch lezer na het bovenstaande nog de onbewijsbare, doch evenmin weerlegbare veronderstelling opperen, dat al die eigenaardigheden misschien toch wel in het sacrale verhaal voorkwamen, al kunnen wij ze in de ons bekende teksten en redacties dan niet vinden, dan heb ik nog twee gevallen bij de hand, die hem het zwijgen kunnen opleggen.

Het eerste is een oorkondesteen van Sapoeangin bij Toeloengagoeng, thans in het museum alhier (naast den ingang tot de zgn. studiecollectie van oudheden), dragende een opschrift in zwaar gestyleerde letterteekens, waarop een vette tjitjak geplakt zit — zeer ten ongerieve van de ontcijferaars ! De inscriptie dateert van 1190 A.D.

En het tweede geval wordt gevormd door een der tempelwachters naast de toegangstrappen tot den hoofdtempel te Panataran, die uit 1347 dateeren. Op het voetstuk zit namelijk, aan de achterzijde van het beeld en juist op den bovenrand, een groote boerfalon zich te zonnen — de illusie moet in den ouden tijd, toen nog geen schimmels of mossen de oppervlakte van den steen verbrokkelden, volkomen zijn geweest, aangezien bovengenoemd diertje de kameleonachtige gewoonte heeft zich naar zijn omgeving te verkleuren. ⁴⁾

Ik geloof dat thans wel voldoende voorbeelden zijn aangevoerd, welke kunnen aantoonen, dat de door Zeijlemaker geconstateerde en met Westerschen invloed in verband gebrachte eigenaardigheden in de Balische kunst ten rechte tot het eigen karakter van deze kunst (en van de Javaansche) dienen te worden gerekend. Ik moge eindigen met de studie van beide kunsten aan te bevelen aan hen, die ze in hun beschouwingen wenschen te betrekken; vooral bij het onderkennen van invloeden van buiten is zulks ter voorkoming van vergissingen wel gewenscht.

S.

²⁾ Deze reliëfvoorstellingen zijn driemaal volledig in afbeeldingen gepubliceerd. Eerst in 1909 door Brandes-Rouffaer, daarna twee keer in 1925 door Kats en Stutterheim.

³⁾ Gepubliceerd in 1929/1930 door Stutterheim (Oudheden van Bali).

⁴⁾ Afgebeeld in Oudheidkundig Rapport 1903.

POËTASTERIJ.

Bij de drukkerij Kolff-Buning te Djokja verscheen in een luxe-uitgave, een 78-tal verzen, getiteld *K r a t o n* en geschreven door een tot dusver onbekend gebleven Indischen poëet: Wijbrand G. Benthem Reddingius.

Ze zijn in eerbied opgedragen aan Hamengkoe Boewono IX, „ter gelegenheid van Zijne verheffing tot sultan van Jogjakarta”.

Deze mededeling is misschien de enige rechtvaardiging (we kunnen ons tenminste geen andere indenken) voor de voortreffelijke druk, het kostbare papier en de smetteloos wit lederen band. Denken we ons de opdracht weg, dan kunnen we met de beste wil van de wereld niet begrijpen, dat zoveel „pronk en kostbaarheden” verspild moesten worden aan zulke verwonderlijk slechte verzen. De heer Reddingius moet toch wel over bitter weinig zelfkritiek, veel zelfoverschatting en een grote argeloosheid beschikken, dat hij gerijmel als dit met zoveel vertoon wenst te etaleren. Men zie eens het indrukwekkende colophon (voorin) met des dichters signatuur!

Hebben de heren drukkers wel bedacht dat ook voor de boekdrukkunst geldt, dat „vorm” en „inhoud” één zijn? dat slechts een superieure tekst recht heeft op een kostbare editie en zeker niet een als deze, waarin men werkelijk geen goede versregel aantreft.

Ziehier een voorbeeld (blz. 15).

Doedoek — doedoek — de soldaten
oogen groot in loom gezicht
zonder denken of te praten
woordenloos in plicht.

Stil gelaten, tijdloos beeld van
kratons zon en kratons gloed,
doedoek, doedoek — licht omspeelt dan
elk onder zijn hoed.

't Doedoekt ál, bij poorte en ramen
elk figuur verstard.....
Hebben al die menschen namen?
Namen en.....een hart?

En terwijl ik woorden zoek — zoek —
zingt in mij — doedoek—.

R. N.

